

Att bemästra missbruk hos ungdomar

Ungdomsteamet
Mini Marias öppenvård
för ungdomar och familjer

© FoU i Väst/GR och författarna
Första upplagan juni 2006
Layout: Infogruppen GR
Tryckeri: PR-Offset, Mölndal
ISBN: 91-89558-35-9

FoU i Väst
Göteborgsregionens kommunalförbund
Box 5073, 402 22 Göteborg
e-post: fou@gr.to

Att bemästra missbruk hos ungdomar

Ungdomsteamet
Mini Marias öppenvård
för ungdomar och familjer

*Annika Hallén Hemb
Pia Färdig*

Förord

Jag har haft glädjen att få umgås med författarna till den här rapporten alltsedan jag började mitt arbete på FoU i Väst/GR år 2001.

Annika Hallén Hemb och Pia Färdig är båda socialarbetare vid Ungdomsteamet Mini Maria i centrala Göteborg. Annika har arbetat vid teamet sedan start för tio år sedan och dessförinnan lång tid i socialt arbete. Pia blev färdig socionom vid millennieskiftet. När jag kom i kontakt med dem höll de på att avsluta sin medverkan i en forskningscirkel vid FoU i Väst/GR där de undersökte könsperspektivet på unga människors droganvändande. Undersökningen fick stor uppmärksamhet i omvärlden och den FoU-rapport som publicerades tog snabbt slut. Annika och Pia har sedan fortsatt att utforska sitt arbete. De har kartlagt hur ungdomsgruppen vid Mini Maria ser ut och de har på olika sätt belyst föräldrarnas perspektiv när barnet använder droger. De har också tillsammans med sina arbetskamrater beskrivit hur behandlingsarbetet med ungdomar och föräldrar går till på deras arbetsplats. Det skriftliga resultatet av detta gedigna arbete har du nu i din hand.

I mina samtal med Annika och Pia har jag bland annat frågat dem om vad det har inneburit för dem att ha forskat i vardagen. Det framgår att det inte alltid har varit så lätt. Så här säger Annika:

Det har tagit tid. Ibland tycker jag att det tagit för mycket tid. Det har varit slitsamt att ha det hängande över oss hela tiden. Jag tycker nog att vi gjort det lite för stort. Hade jag fått önska, backa, så hade jag önskat att det varit mer avgränsat. Vi har ändå haft möjlighet att avsätta mycket tid och vi har fått mycket tid av både arbetsgivare och kamrater. Ändå har det känts svårt att prioritera tid för det här arbetet jämfört med det praktiska. Våra arbetskamrater har varit väldigt solidariska och ställt upp för att vi skulle få skriva. På något sätt har arbetet blivit ”allas”. På det sättet har det varit mycket värt. Men rent stresshanteringsmässigt har det inte vart så bra.

På min fråga hur det märks i arbetet att de gjort det här FoU-arbetet säger Pia så här:

För mig har det ändrat hela mitt förhållningssätt och mina värderingar. Det handlar om en hållning, att alla försöker göra så bra som möjligt utifrån sina egna förutsättningar och så har jag inte tänkt innan. Förhoppningsvis har jag själv blivit lite ödmjukare.

Det märks nog helt enkelt på de frågor vi ställer. Och på det sätt som vi nyfiket hänger kvar i varje sak, varje fråga. Så bara genom att ställa frågor som handlar om vad man har gjort som har fungerat, hur det varit tidigare när någonting varit bra, så har det en väldigt stor betydelse. Och det kan låta som små detaljer men kan ha en ganska stor och avgörande betydelse för själva känslan, men också för det här med att få hopp. Det är viktigt att jag på något sätt kan inge hopp om att det går att ändra detta. Därför har det stor betydelse för hur frågorna ställs, att vi är ganska noga med om hur något går bra, att få beskrivningar om hur det märks.

Hur tänker de då att det gått till när de lärt sig mer om föräldrars perspektiv? Så här svarar de:

Intervjuerna har gått rakt in i hjärtat. Vi har lärt oss det så – in i hjärtat och upp i huvudet, en känsla av förståelse med koppling till det teoretiska. Och sen har vi läst, och det som varit spännande med det har varit att utan så hög medvetenhet innan så har det vi läst och det vi erfarit klaffat i varandra. Vi visste ganska mycket men vi visste inte att vi visste det.

Rapporten har tillkommit först och främst genom engagerat och envist arbete från Pias och Annikas sida men också från deras arbetskamrater och chefer. Vi är flera vid FoU i Väst/GR som följt, deltagit i och på olika sätt stöttat arbetet. Handläggaren vid länsstyrelsen har varit tålmodig, som kunnat vänta på en FoU-rapport med kvalitet.

För Annika är det viktigaste av allt nu att kunskapen kan nå ut:

Det viktigaste för oss nu är att kunskapen om hur det är att vara förälder till en ung person med drogproblem tas om hand och kan nå ut till andra. Det finns hopp även om situationen kan verka mycket svår i stunden. Och som socialarbetare är det viktigt att få veta att det är väl värt att satsa på stöd till föräldrarna. En förälder sa i intervjun: ”Det bästa var när vi började prata med varandra.” Kan vi bidra till att återskapa dialogen mellan de vuxna och ungdomarna så har vi gjort något mycket viktigt.

Annika talar om att skapa förutsättningar för dialog. På FoU i Väst/GR tycker vi att ett sådant här forskningsarbete mitt i det sociala arbetets vardag är ett sätt att bidra till dialog på många plan. Vid flera FoU-seminarier har

medarbetare från olika arbetsplatser delat erfarenheter av stöd till ungdomar och föräldrar. Och du som läsare har nu chansen att reflektera över kunskap om ungdomar och familjer när den svåra situationen att en ung människa använder droger inträffar.

Göteborg i juni 2006

Elisabeth Beijer
FoU i Väst/GR

Innehållsförteckning

INLEDNING	11
Syfte och frågeställningar	12
MOTTAGNINGEN UNGDOMSTEAMET MINI MARIA	13
Teamperspektiv	14
Relationsteman i arbetet med ungdomsmissbruk	15
Frigörelse och identitetsutveckling	15
Oro	16
Tillit	17
Regler och makt	17
Förståelse och försoning	18
Olika ungdomars motivation till förändring	18
De beslutsamma	18
De ambivalenta	19
De med omfattande missbruk	20
DROGANVÄNDNING BLAND UNGDOMAR	21
Narkotikautvecklingen bland unga	22
Preventionsforskning om ungdomsmissbruk	24
Samhällsinsatser – kontroll och olika grad av prevention	24
Risk- och skyddsfaktorer på interpersonell nivå	26
Tonåringars frigörelse och grundtillhörighet	29
Familjens betydelse för ungdomars droganvändande	30
MINI MARIAS MÖTE MED UNGDOMAR OCH FAMILJER	33
Ungdomarnas familjsituation	33
Ungdomarnas drogsituation	34
Debutålder	34
Drogval	34

Omfattning	36
Missbruk i familjen	37
Skola, kamratkontakter och kriminalitet	38
TONÅRINGARS DROGANVÄNDANDE	
UR FÖRÄLDRARS PERSPEKTIV	41
Kristinas berättelse om att vägra släppa taget	42
Barn mellan regelsystem	42
När drogerna kom in	43
Den förlorade sonen	45
Sökandet efter en ny förmåga	46
Om oron efteråt	47
Yosefs berättelse om att förlora och återfå kontroll	48
Förhandlade regler	48
Förlorad kontroll och tillit	50
Konfrontation och ny mening	51
Om oron efteråt	53
Bengts berättelse om en alldeles vanlig familj	54
Glida ut bakvägen från livet	55
Öppna drogsignaler	57
Drogerna ses och utmanas	58
Om oron efteråt	59
Biancas berättelse om känslan av att inte räckta till	60
Dubbla identiteter	61
Nytt föräldraskap	63
Prövad tillit	64
Att åter börja lyssna och tala med varandra	64
Om oron efteråt	66
BEMÄSTRANDET AV UNGDOMSMISSBRUK	69
Familjens betydelse för att bemästra ett missbruk	69
Analys av föräldrarnas berättelser	72
Familjens samspel under tonåren	73
Svårigheter att bemästra	76
Möjligheter att bemästra	79
Återskapande av relationer och tillit	81
Bemästrande ur samspejsperspektiv i vår samtid	83
Hållpunkter i bemästrandet	84
EFTERORD	91
METODAPPENDIX	95
REFERENSER	100
Rapporter från FoU i Väst/GR	102

Inledning

Det är få saker som är mer skrämmande för föräldrar än att deras barn skulle fastna i ett drogmisbruk. För många är det närmast otänkbart att något sådant skulle hända. För andra, som dem ni möter i denna rapport, har det varit en mycket påtaglig erfarenhet. Det har inneburit en livsomställning som skakat om den grundläggande förståelsen för hur deras familj fungerar och ifrågasatt den tillit de tidigare känt för varandra. Behandlingsarbetet kan i bästa fall fungera som ett ramverk inom vilket familjemedlemmarna ska kunna pröva sig fram till sätt att finna tillbaka till varandra igen. Men ett återfinnande innebär inte att de finner varandra som sådana de varit tidigare, innan drogerna. Istället möter de varandra delvis som välkända men också som delvis nya och för varandra okända personer. Denna rapport syftar till att lyfta fram erfarenheter från sådana omskakande händelser, men rapporten syftar också och främst till att visa hur man kan återuppbygga tillitsfulla relationer och framtidshopp – ett hopp som trotsar den malande oron.

Ungdomsteamet Mini Maria är en specialiserad missbruksmottagning för ungdomar som bor i Göteborg med omnejd. Mottagningen drivs genom ett delat huvudmannaskap mellan socialtjänst och sjukvård och vänder sig till tonåringar och deras närstående. Behandlingen bedrivs i öppenvård. Personalen utgörs av socionomer, sjuksköterska, psykolog och läkare. Mini Marias uppdrag är att motverka droganvändande bland unga. Mottagningen erbjuder insatser utan myndighetsutövning. Det är samtal i olika former som är huvudverktyget i behandlingen på Ungdomsteamet Mini Maria. För en mer ingående beskrivning av behandlingsarbetet på Mini Maria, hänvisas till författarna.

I en tidigare rapport har vi koncentrerat oss på ungdomarna själva och behandlingsarbetet med dem ur ett könsperspektiv (Hallén Hemb, Olsson,

2002). I denna rapport avser vi att gå vidare genom att istället fokusera föräldrarnas erfarenhet och familjerelationerna. I vårt arbete på Mini Maria har vi stor vana att inta ungdomsperspektivet och det har varit en utmaning att närma oss ett föräldraperspektiv, trots att vi under tio års tid arbetat med familjearbete. Ett viktigt stöd för att lyckas med detta perspektivbyte, har varit att intervjua föräldrar. Deras berättelser har också haft stor betydelse för mottagningens metodutveckling, både när det gäller bemötande av föräldrar och samarbete med föräldrar. Rapportskrivandet har också inneburit att vi har fyllt på med teoretisk kunskap som vi kunnat koppla till vår dagliga praktiska verksamhet. Vi har bland annat kunnat se våra familjer i ljuset av det ibland så kallade ”senmoderna” samhälle vi lever i idag. Med hjälp av teori för samspel inom familjer och inte minst av en bemästringsteori, har vi försökt förstå familjerna på nytt sätt. De områden som rör känsla av samhörighet och kompetens, och inte minst dialog, har kommit att bli självklara nyckelord i arbetet med familjer. Vi är övertygade om att det är värt ett försök att bjuda in föräldrar, att prova möjligheten att länka mellan ungdomar och deras närstående och att återskapa en dialog.

Syfte och frågeställningar

Syftet är att belysa och öka kunskap om föräldrars upplevelse av att ha en tonåring som använder droger och hur ett ungdomsmissbruk kan bemästras. Vi söker svar på följande frågeställningar:

- Hur upplever föräldern att relationerna mellan de olika familjemedlemmarna påverkas, när en tonåring i familjen tar droger?
- Hur beskriver föräldern tilliten mellan tonåring och förälder då droger kommer in i den unges värld?
- Hur uppfattar föräldern att regler skapas i familjen och hur efterföljs regler och överenskommelser?

I och med att vi söker kunskap om möjligheterna att bemästra ett missbruk har föräldrar som har just sådana erfarenheter valts ut. Skildringarna av familjerna är alltså inte representativa i den meningen att såväl positiva som negativa ”fall” tagits med, utan vi har valt ut familjer som faktiskt lyckats finna sätt att komma tillrätta med problemet. Fokus skulle man med ett modernt ord kunna säga ligger på att identifiera framgångsfaktorer.

Samtliga ungdomar som föräldrarna berättar om är pojkar. Detta är dock inget medvetet val, utan en följd av vilka familjer som var intresserade av att delta i studien och som vi hade möjlighet att kontakta då studien planerades. För en diskussion om flickors droganvändning kan vi hänvisa till vår tidigare rapport (op, cit).

Mottagningen Ungdomsteamet Mini Maria

Mini Maria erbjuder tvärprofessionell kompetens för ungdomar upp till 20 år med drogproblem. En viktig del i arbetet är att inkludera familjen och närstående. Idén är att i första hand nå ungdomar och föräldrar som inte har erfarenhet av samhällets hjälpapparat. Syftet med att rikta sig till denna målgrupp är att i ett tidigt skede förhindra ett experimentellt drogavvändande, så kallat rekreativmissbruk, och förhindra utvecklande av missbruk eller beroende av alkohol eller narkotika bland unga. Mottagningen vänder sig till ungdomar med olika allvarsgrad och omfattning av drogavvändande. Ungdomsteamet Mini Marias uppdrag är att:

- Erbjuda rådgivning och behandling i öppna former för ungdomar upp till 20 år, vilka utvecklat missbruk av alkohol, narkotika eller är i riskzonen för att utveckla missbruk.
- Utveckla arbetsformer för tidiga insatser.
- Utveckla arbetsformer för att möta dessa ungdomars familjer och sociala nätverk.
- Komplettera befintliga resurser i kommunen och arbeta i nära samverkan med dessa.
- Förmedla samlad kunskap (till ungdomar, föräldrar och professionella) om t.ex. droger, trender i missbruksmönster och erfarenheter av rådgivnings- och behandlingsinsatser.

Mottagningen startade 1995 och drivs genom ett delat huvudmannaskap mellan Göteborgs Stad och Västra Götalandsregionen. Organisatoriskt är Ungdomsteamet Mini Maria knutet till Stadsdelsförvaltningen Centrum Cityenheten och Sahlgrenska Universitetssjukhusets Beroendeklinik.

Flertalet av de unga som vänder sig till Mini Maria bor hemma, vilket

är ett av flera skäl till att föräldrarna är en viktig samarbetspartner i behandlingsarbetet på mottagningen. Ett annat skäl är vår syn på föräldrar som experter på sina barn, kopplat till vår erfarenhet av föräldrars vilja att medverka i ett gemensamt arbete för sina ungdomar. I arbetet med ungdomar på Ungdomsteamet Mini Maria är just ungdomen i fokus i den meningen att alla insatser som görs ska gagna den unge och hans/hennes utveckling. Alla som arbetar på mottagningen har stor erfarenhet av missbruksvård och ett starkt engagemang för ungdomar. Under verksamhetens tioåriga historia har familjearbetet tagit allt större plats. Det har skett via föräldra- och familjesamtal, möten med den unge och hans/hennes närstående i olika konstellationer. Nyfikenheten och intresset för att lära mer om och av föräldrar samt drivkraften att utveckla familjearbetet på mottagningen har med åren vuxit sig starkare. Det är nödvändigt med någon grad av egen drivkraft, för att de insatser som Ungdomsteamet Mini Maria erbjuder, skall vara till gagn för den unge.

I Stockholm startade Maria Ungdom i början av 1970-talet, en verksamhet som drivs genom ett delat huvudmannaskap mellan socialtjänst och landsting. Det är en omfattande organisation med erbjudande om tillnyktring, avgiftning, slutet och öppen vård, med olika behandlingsformer som vänder sig till ungdomar med drogproblem. En avgörande skillnad mellan narkomanvård för vuxna respektive ungdomar är graden av familjens delaktighet i behandlingsinsatserna. Maria Ungdom arbetar utifrån ett systemteoretiskt familjeperspektiv. På Maria Ungdom arbetar sammantaget ca 120 personer. Så sent som 1994 fanns ingen specialiserad missbruksenhet i öppenvård i Göteborg med särskild kompetens för att möta ungdomar med drogproblem och deras familjer. Mini Maria är genom sin start 1995, pionjär i det avseendet att den är den första mindre mottagningen utanför Stockholm sedan Maria Ungdoms start för fyrtio år sedan. Idag finns det fyra missbruksmottagningar för ungdomar i Göteborg. I Stockholms kranskommuner har sedan slutet av 1990-talet startats ett femtontal Mini Marior. Liknande verksamheter har under samma period också byggts upp på flera håll i landet.

Teamperspektiv

Teamet som arbetar på Mini Maria består av olika professioner; socionomer anställda av socialtjänsten, sjuksköterska, psykolog och läkare anställda av sjukvården.

Att arbeta i team är grunden i arbetet på mottagningen. Teamet arbetar utifrån ett integrerat synsätt där psykodynamisk, individuellt inriktad samtalsbehandling och ett systemteoretiskt familje- och nätverksbaserat arbets-

sätt går hand i hand. Oavsett grundutbildning är alla utbildade och fostrade inom psykodynamisk och systemteoretisk teori. Flera har vidareutbildat sig, både inom varandras och inom sitt eget specialismråde. Samtliga medarbetare har ett genuint intresse av att arbeta med ungdomar.

Teamet har ett gemensamt förhållningssätt, men utifrån olika grundutbildningar och perspektiv närmar sig teamets medarbetare varje unik familj utifrån sin respektive kompetens. Gemensamt skapas en grundstruktur för de olika insatser som teamet kan erbjuda och gemensamt fattas de beslut som har till mål att på bästa sätt gagna varje enskild ungdom och familj som tagit kontakt med mottagningen.

Teamet samlas till konferens varje vecka, då samtliga teammedlemmar deltar. Teamkonferensen består av två delar; dels en genomgång av nya förfrågningar och dels en genomgång av pågående ungdomskontakter. Genomgång av nya förfrågningar innebär att teamet tar sig an de förfrågningar som kommit in under veckan. Vad är det som oroar? Hur ser missbruket ut? Vilka känner till missbruket? Hur ser familjen ut? Hur går det i skolan? Finns andra pågående insatser? Vad vill familjen eller ungdomen uppnå med att komma hit? Genomgång av pågående ungdomskontakter innebär att teamet följer utvecklingen för varje enskild ungdom och familj. Varje teammedarbetare är ansvarig för att hålla sina perspektiv vid liv genom att ställa de frågor som är relevanta utifrån den egna professionen. Målet är att skapa en bild av familjens bekymmer som är mångfacetterad. Vi diskuterar utifrån ett helhetsperspektiv. Tanken är att inte ett ensamt synsätt ska vara rådande och att flera par ögon ser mer än ett. Den unge och dess familj står i centrum, utifrån vårt huvudsakliga uppdrag – att stoppa droganvändande.

Relationsteman i arbetet med ungdomsmissbruk

I vårt arbete har vi funnit att det finns ett antal teman som ständigt återkommer i familjers kamp för att bemästra att ett barn missbrukar droger. Dessa avser på olika sätt hur relationer i familjen påverkas och omförhandlas av att ett barn använder droger.

Frigörelse och identitetsutveckling

En av utgångspunkterna i arbetet med att vara till hjälp för en tonåring med drogproblem är att försöka förstå den unges val av droger som en väg att ta sig fram i livet. Det kan handla om något väldigt viktigt den unge vill ha sagt, som helt enkelt inte går att säga på något annat sätt. Eller om svårighe-

ter att finna sin väg för frigörelse från föräldrar som en ofrånkomlig uppgift under tonårstiden. Att därutöver tänka sig detta i kombination med problem att finna sin egen identitet, gör frågan komplicerad. Behandlingen handlar om att finna ett sätt att på lång sikt bemästra livet utan droger, att få den unge i stånd att bry sig mer om sitt eget liv, vara mer rädd om sig och förmå sig att göra ”bra” val.

Under den fortsatta behandlingen är det således vanligt att samtalen rör sig kring tre utvecklingspsykologiskt viktiga teman; identitet, sexualitet och frigörelse. Detta är teman som till stor del har sin hemvist i tonåringens inre värld. Samtidigt kan just familjesamtalet ge utrymme för att öka *föräldrars och tonåringars gemensamma förståelse* för frågor om frigörelse och identitet. Tonårstiden är en tid då frigörelse står på schemat. Tonåringen är på väg att bli vuxen. Frigörelsen berör i hög grad både tonåring och förälder. En väg är att bjuda in bara föräldrar, bara den unge eller ungdom och föräldrar gemensamt, för att samtala om dessa frågor. Frågor och bekymmer som handlar om droger för gärna med sig frågor av existentiell karaktär. Vem är jag? Vem vill jag vara? Hur är jag i förhållande till andra, till mina närstående? Vilka val gör jag? Vad värderar jag i livet? Hur värderar jag mitt liv? Vad är meningen med mitt liv? Hur vill jag leva mitt liv?

Föräldern befinner sig parallellt åldersmässigt i sin mittlivskris. Oavsett graden av svårigheter i dagsläget, är det en livsfas i vilken frågor om både frigörelse, identitet och sexualitet kan aktualiseras. Vem är jag utan mina barn? Vad har jag hittills gjort av värde under mitt liv? Valde jag rätt? Hur har vi föräldrar det tillsammans? Hur är det att inte längre vara fertil? Vad betyder det för synen på min sexualitet? Vad vill vi med våra liv? Vart är jag på väg?

Oro

Frågorna är många och oron kan te sig outhärdligt stor utifrån föräldrars perspektiv när det gäller rädslan att deras barn ska göra sig själv illa, bli slagen, våldtagen, gripen av polis, ta droger igen, dö i en överdos. Föräldrars tankar rusar runt, med hög ångestnivå och stor oro. Många upplever känslor av panik, outhärdlighet och otillräcklighet.

Deras tonåring upplever ofta just föräldrarnas oro som ett av sina största problem, inte alltid själva drogmissbruket. Föräldrarnas oro kan skapa skuld, oförståelse, hopplöshetskänslor och stor skam hos ungdomen. Ungdomar ger ofta uttryck för hur föräldrarnas oro hindrar deras strävanden mot goda handlingar och fungerande rutiner. Föräldrarnas oro skapar ur ungdomens perspektiv en dimridå av misstänksamhet och osäkerhet, men också kontroll, alltför stränga regler och förbud.

I denna motsättning av upplevelser och starka känslor kan familjesamtalen vara till hjälp. Det stora kraftfält som det innebär att befinna sig i å ena sidan föräldrars starka känslor av oro och å andra sidan ungdomens desperata längtan efter att denna oro ska tunnas ut, ger utrymme för samtal om vad föräldern önskar av sitt barn för att minska sin oro och vad ungdomen kan bidra med för att slippa den press som oron, misstänksamheten och kontrollen innebär. Det är många gånger läkande bara att sätta sig ner i ett avgränsat rum med särskild tid och plats avsatt för att just samtala med varandra, om sådant som inte alltid är så enkelt att få tid och rum till hemma. Att tillsammans tala om vad som oroar mest, hur det kan vara möjligt att minska oro, vilka som har något att vinna på detta, känns ofta avlastande för alla inblandade. Det är av betydelse att försöka prata sig fram till vilket "kort som ligger överst" och vad var och en kan bidra med för att förändra situationen. De viktiga frågorna är just de frågor som är viktiga för var och en i familjen.

Tillit

Att ha en son eller dotter som börjat ta droger är skrämmande och sorgifyllt i sig. Det som många föräldrar tar upp och som de ofta upplever att de är särskilt besvikna och ledsna över, är känslan av att ha mist tilliten till sin tonåring. Det kan visa sig att många av de löften som givits av den unge, har brutits. Lögner kan ha förekommit i både stort och smått, och föräldrarna balanserar ofta under lång tid på en slak lina mellan sina försök och sin vilja att känna förtroende, till att ana misstanke och uppleva misstro. Att återskapa förtroende är ofta en lång och mödosam väg. Det hjälper att prata om hur det kan gå till och tonåringen är vanligtvis angelägen att lyssna till vad föräldrarna önskar att deras tonåring ska bidra med för att föräldrarnas tilltro till dem ska öka.

Regler och makt

Ytterligare ett återkommande tema är det som handlar om föräldrars frustration när det gäller bilden av sig själva som tydliga, bestämda vuxna som sakta och glidande blivit till föräldrar som i allt högre grad tassar på tå. Det är vanligt att föräldrar beskriver hur gränser mer eller mindre osynligt har förskjutits, mycket längre än vad föräldrarna själva någonsin hade kunnat drömma om. De kan beskriva hur gränserna har förflyttats för att inte ställa till bråk, orsaka återfall, för att värna om den kontakt som för tillfället finns. Utforskande samtal om familjehierarkier, vem som ska bestämma om vad, familjens ansvarsfördelning, omfattningen av föräldrarnas insyn, omsorg och

tillsyn är betydelsefulla samtalsämnen att vika tid för under både föräldra- och familjesamtal. Detta kan vara frågor som föräldrar vill diskutera i frånvaro av sina barn, för att som föräldrapar tillsammans skapa en gemensam strategi runt. Andra vill ha hjälp att tala om hur de skall kunna fortsätta med sina olika förhållningssätt utan att förlora respekten för varandra. Regler och makt kan vara ett tema som lämpar sig för familjesamtal just utifrån möjligheten att i familjesamtalet tala om förhandling om hur vägen mot en kompromisslösning kan se ut. Också tonåringen kan paradoxalt nog uttrycka stor besvikelse över att inte föräldrarna har sett när de varit påverkade av droger eller satt en tydlig gräns.

Förståelse och försoning

Genom att samtala med varandra om sina olika bilder av hur saker är och har varit kan känslor av både medlidande, ilska, förståelse och försoning komma till stånd. Det som för en mamma ibland upplevts som skuldtyngt och svårt att tala om med sin son, kan under ett familjesamtal omformuleras till delat ansvar, minskad skuld och ökad vilja av att förstå och lära känna sidor av varandra som inte varit möjliga att se på tidigare.

Olika ungdomars motivation till förändring

Vi vill här teckna en bild över vilka ungdomar och familjer som Mini Maria har möjlighet att stödja till att bryta ett missbruk. Kategorierna utgår från en blandning mellan missbrukets omfattning och betydelse och de inblandades kraftansamling för att ge sig i kast med att motarbeta det.

De beslutsamma

För många ungdomar och deras föräldrar innebär en kort insats ibland en tillräcklig insats, för att bryta missbruket, ofta mellan en till två månader. Bara genom att den som är ung benämner missbrukets omfattning och öppet berättar vilka preparat och i vilken omfattning han/hon tagit droger, är ett stort steg taget i riktning från drogerna. I de fall där dialogen är öppen från det att ”bubblan spruckit”, är det ofta ungdomen själv som bjuder föräldrarna på de bästa råden. De är bra på att beskriva när drogsuget är som störst, hur deras egna inre varningsklockor ser ut och hur de brukar signalera dessa till sina föräldrar. De kan vanligtvis själva uppge tillsammans med vilka kompisar som risken för dem att återfalla i missbruk är som störst. På samma sätt kan ungdomarna beskriva på vilka platser de i stort sett alltid riskerar att utsätta sig för att konfronteras med narkotika.

Det är viktigt att ge ungdomarna möjligheten att berätta var och tillsammans med vilka de känner sig mest tillfreds och trygga, utan att droger finns med som en ingrediens i sammanhanget. Ibland kan terapeuten här vara till stöd att länka mellan ungdomar och föräldrar genom att till exempel förtydliga när och hur den unge bäst behöver sina föräldrars stöd och förståelse. På samma sätt kan det vara av betydelse för den unge, att deras föräldrar har valt att ta det stora steget att söka professionell hjälp. Föräldrarna medverkar, liksom den unge, ärligt och öppet i de insatser som erbjuds. Det kan, för den unge, ge en känsla av att bli tagen på allvar, när mamma och pappa förmedlar till den unge att de försöker vara till stöd.

Ibland är våra ungdomar i den situationen att deras föräldrar, inom andra områden, har svårt att komma överens. När föräldrar trots detta kämpar för att samarbeta, i önskan att hjälpa sitt barn, kan det vara av särskilt stor betydelse för den tonåring det gäller. De ungdomar som själva har en vilja till en öppen dialog kring drogerna i det här skedet, och dessutom har närstående som stöttar dem, klarar i hög utsträckning av att bryta sitt drogmissbruk.

En del ungdomar fortsätter behandlingen. Den består då av enskilda samtal av mer bearbetande karaktär, under en eller flera terminer. Föräldrar bjuds parallellt in till uppföljnings- eller temasamtal på uppdrag av den som är ung. Likaså kan föräldrarna vid behov erbjudas föräldrasamtal parallellt, i syfte att stärka sin föräldraroll.

De ambivalenta

För andra unga, som är mer ambivalenta i sitt beslut kring sin önskan att sluta missbruka, visar det sig ofta i den inledande missbrukskartläggningen. Det visar sig genom uteblivna besök, ovilja att samarbeta, återfall i missbruk.

För dessa ungdomar och deras familjer avbryts ibland kontakten utan att en överenskommelse är gjord, ibland utvecklas kontakten till en långvarig insats. För de här unga kan det vara viktigt med omfattande föräldrastöd. Samarbete är viktigt. Från mottagningens sida kan vi behöva ta hjälp av andra stödinstitutioner inom den myndighetsutövande socialtjänstens regi, i form av mellanvårdsverksamhet, kontaktperson, tillfällig placering i slutenvård, arbetspraktik eller annat. Likaså kan det vara viktigt att samverka med övrig psykiatri, arbetsförmedling och skola. Vår erfarenhet är att det är av vikt att inte ge upp, prova olika behandlingsstrategier, ta hjälp av föräldrarna och inte utesluta att arbeta enbart med föräldrarna.

De med omfattande missbruk

En tredje grupp unga låter oss förstå att omfattningen av missbruket är så stort och möjligheterna att bryta det så litet, att vi bedömer att våra insatser i öppenvård inte är tillräckliga. Det krävs ett stopp i slutna vård.

Detta handlar om en grupp i storleksordningen 10 procent av de som Mini Maria kommer i kontakt med per år. Det är en grupp ungdomar som uppvisar ett omfattande drogmissbruk av destruktiv art. Vi gör ofta i ett direkt eller mycket tidigt skede bedömningen att det krävs mer omfattande vårdinsatser än vad vi kan erbjuda. Vi hjälper då till med kontakter med anhöriga, socialtjänst och avgiftningsavdelning på sjukhus.

Droganvändning bland ungdomar

Ungdomsmissbruk är ett problem som kan förstås från många olika utgångspunkter. Det kan både orsakas och avhjälpas av faktorer på samhällsnivå, interpersonell och individuell nivå. Samhälleliga faktorer har betydelse för i vilken utsträckning människor brukar eller missbrukar alkohol och droger. Samhället, politiken och tidsandan kan påverka både tillgång, lagstiftning och normer avseende alkohol och narkotika. På den interpersonella nivån handlar det om sociala nätverksfaktorer. Dessa utgörs av samspel och regler i familjen, kompisars normer, grupp tillhörighet och hur skolan fungerar. Dessa faktorer kan vara av betydelse för alkoholdebutålder och avgörande för om en tonåring testat droger eller ej. Till de individuella faktorerna hör neurologiska och psykologiska faktorer. Genetik, tidiga utagerande beteenden och den enskilde tonåringens tilltro till den egna förmågan att lösa problem, kan vara av betydelse för risken att börja använda droger (Andréasson, 2002).

Förutom att droger påverkar kroppsliga funktioner och psykologiska faktorer, har de stor betydelse i sociala sammanhang. Droganvändning prövar och överträder de samhälleliga normsystemen (Lalander & Svensson 2003). Normerna för alkohol och droger ger oss anvisningar om när, var, hur och med vad vi kan berusa oss. Synen på vad som är tillåtet eller inte för alkohol och droger styrs av ett slags kulturella linser. Var och en av oss ”vet var gränsen går” mellan det tillåtna–otillåtna eller det normala–onormala. Dessa regler hjälper samhället, gruppen eller individen att bibehålla sina gränser gentemot yttervärlden. Vårt sätt att hantera alkohol och droger är alltså en konsekvens av de normer vi tillägnat oss.

Detta kapitel syftar till en ingång till att förstå droganvändning bland ungdomar genom att ge kunskap om drogutvecklingen bland unga männis-

kor, droger som samhällsfenomen samt preventionsforskning som talar om faktorer som minskar eller ökar risken för en missbruksutveckling. Vi knyter ihop kapitlet med att lyfta fram vilken betydelse familjen och frigörelseprocessen har för att vissa ungdomar börjar missbruka droger. I vårt analyskapitel, som finns efter föräldraberättelserna, återknyter vi till familjeperspektivet och presenterar en teoretisk ram för hur familjer kan medverka till att ett missbruk bemästras. Vi inleder dock detta kapitel med att ge vår definition på olika former av droganvändning.

- *Rekreativmissbruk* innebär att den unge i ganska oregelbunden omfattning använder droger och gör det med en inställning om att drogen sätter guldkant på tillvaron. Drogens funktion för dessa ungdomar är att den tillför något positivt i deras liv. De rekreativmissbrukande ungdomarna förknippar drogen med fest. Rekreativmissbruket kan pågå utan att föräldrar uppmärksammar det. Dessa ungdomar har både missbrukande och icke missbrukande vänner. Deras sysselsättning, skola eller praktik, fungerar vanligtvis bra.
- *Missbruk* handlar om ett mer regelbundet användande, där drogen spelar en stor roll i den unges liv. Drogens funktion för denna grupp är förknippad med att lindra bekymmer och att undslippa ansvar. Deras familjer anar, misstänker eller känner till att de har tagit eller tar droger. Flertalet av ungdomarna har i huvudsak missbrukande vänner. Skolgång eller praktik påverkas negativt av missbruket och det är vanligt med hot om att skolan måste avbrytas eller att den unge riskerar att mista sin sysselsättning.
- *Beroende* innebär i denna modell att den unge har mycket svårt att klara sig utan ett regelbundet användande av droger. Drogerna upptar hela den unges liv. Beroendet innebär att ett försök att bryta missbruket som regel leder till svår abstinens. Dessa ungdomar har nästan enbart missbrukande vänner, och deras familjer känner vanligtvis till deras drogmissbruk. Flertalet av de här ungdomarna har ingen sysselsättning.

Narkotikautvecklingen bland unga

Narkotikamissbruk bland ungdomar är ett problemområde som vuxit fram under efterkrigstiden, medan vår alkoholhistoria exempelvis är betydligt längre. Efterkrigstiden följdes av omfattande strukturella samhällsförändringar. Om normer för alkohol och droger skriver Lalander och Svensson (Andréasson red., 2003) att 1960-talet och första hälften av 1970-talet tycktes gå i

hedonismens tecken. Flower power, ungdomsrevolt, mellanölsfyllor, haschpipor, hårdrock kom att bli några av den tidens tecken på motstånd mot tidigare accepterade skötsamhetsideal och normer. Under 1980-talet kom däremot en mängd instruktioner om hälsokost, meditation och alternativa träningsformer.

Droganvändande kom under samma period att formuleras som ett ungdomsbekymmer och undersökningar för att mäta narkotikaerfarenhet började genomföras av CAN 1971. CAN (Centralförbundet för Alkohol- och Narkotikaupplysning) har till uppgift att sprida saklig information om alkohol, narkotika och andra beroendeframkallande medel och följer utvecklingen av bruket och missbruket av olika droger i Sverige. Vid slutet av 1980-talet mätte CAN att 3 procent av eleverna i årskurs 9 någon gång hade provat ett narkotiskt preparat. Detta var den lägsta siffran sedan de årliga undersökningarna tog sin start 1971. Droganvändningen bland unga ökade under hela 1990-talet. Däremot har narkotikaerfarenheten i årskurs 9 sedan ett par år stagnerat och sjunkit, efter att som högst ha legat på 9 procent, år 2001. I 2004 års CAN-rapport, är siffran 7 procent. Från år 2002 har CAN presenterat sjunkande siffror för narkotikaerfarenhet i åldersgruppen 16-åringar. Åldern är en viktig variabel vid jämförande mätningar som ställer frågor huruvida ungdomar någon gång provat narkotika. Det är mer än dubbelt så vanligt att ha använt narkotika i gymnasiet årskurs 2 jämfört med grundskolans årskurs 9, ca 15 procent respektive 7 procent (CAN:s Rapport: Gymnasieelevers drogvvanor 2004).

De senaste årens skol- och mönstringsundersökningar genomförda av CAN, visar på en minskad narkotikaerfarenhet bland skolelever och mönstrande. Det är visserligen ett trendbrott, men det är ännu för tidigt att säga om det är en bestående förändring eller något tillfälligt (Fries, 2004). I en ungdomsundersökning som gjorts under våren 2003 bland ett slumpmässigt urval 16 till 24-åringar, uppgav 17 procent att de någon gång använt narkotika. Detta motsvarar 160 000 personer.

Experimenterande med droger förefaller huvudsakligen vara ett storstadsfenomen. Närmare en fjärdedel av de unga i storstäderna uppgav att de provat narkotika, jämfört med mindre än var tionde glesbygdsbo. Det tunga eller mest problematiska missbruket är det däremot svårt att få grepp om (Fries, 2004).

2003 års ESPAD-undersökning (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs), visar att de svenska siffrorna är låga i internationell jämförelse (ESPAD 2003). Vid undersökningen, riktad till 16-åringar, ställdes frågan om de vid något tillfälle använt cannabis; hasch eller marijuana. 7 procent av de svenska ungdomarna svarade att de provat. I Dan-

mark var det 23 procent, i både England och Frankrike hade 38 procent av 16-åringarna prövat cannabis. Den högsta siffran i Europa fanns i Tjeckien där 44 procent någon gång prövat cannabis.

Preventionsforskning om ungdomsmissbruk

I detta stycke skall vi lyfta fram vad aktuell preventionsforskning säger om samhällets sätt att motverka att ungdomar fastnar i ett drogmissbruk, vad som innebär en ökad risk för att hamna i ett sådant och vad som kan verka skyddande från att börja använda droger. En hel del forskning finns som identifierar de viktiga skydds- och riskfaktorerna på samhällelig, interpersonell och individuell nivå. Vi inleder avsnittet med en diskussion om samhälleliga åtgärder men kommer att lägga tyngdpunkten vid den interpersonella nivån. På denna nivå är det i första hand familjesystemet vi fokuserar på.

Samhällsinsatser – kontroll och olika grad av prevention

När det gäller riskfaktorer på samhällsnivå kan nämnas god tillgång på droger, få resurser inom förebyggande arbete, hög kriminalitet, boendeomfattning och fattigdom (Sundell, 2003). En ytterligare riskfaktor är den som handlar om förändrade attityder till droger. Inom flera ungdomskulturer är det vanligt med drogliberal propaganda via musik, media och reklam, vilket kan ha inverkan på unga människors värderingar och livsstil. Lalander/Svensson (2003) menar till och med att ungdomars normbildning styrs allt mindre av familjen och i stället allt mer av mediatrender.

Ungdomsmissbruk behöver på samhällsnivå bemötas med övergripande insatser via en restriktiv narkotikapolitik; strukturella insatser i kort- och långsiktigt folkhälsoarbete, sträng narkotikalagstiftning och tidiga insatser för att bryta ett missbruk. På samhällsnivå hör frågor hemma som handlar om vilka förutsättningar som ges för ett samhälle utan droger. Det handlar om generella skyddsfaktorer såsom regler och lagar som styr tillgängligheten till alkohol och droger, såsom sträng narkotikalagstiftning, tullregler för införsel, promillegränser i trafiken. Hit hör också försök att på samhällsnivå påverka de normer som styr ungdomars syn på alkohol och narkotika.

- 1) *Kontroll*, arbete inom tull, polis och rättsväsende
- 2) *Förebyggande arbete*
- 3) *Vård och behandling*

På samhällsnivå är det av betydelse att narkotikapolitiken står under ständigt utvecklande och att dess olika delar står i jämbördigt förhållande till varandra. Detta innebär till exempel att enbart kontroll, utan parallella in-

satser inom förebyggande och behandlande arbete, riskerar att utmynna i ett sämre resultat jämfört med om flera interventioner görs samtidigt.

Den svenska narkotikapolitikens första beståndsdel handlar om samhällets kontrollfunktioner. Lagstiftning kan fungera som en skyddande faktor när det gäller att förhindra eller minska drogkonsumtion genom att ha åldersgräns för inköp av alkohol eller genom höga statliga skatter på alkohol, vilket påverkar prisbilden. Likaså kan en sträng narkotikalagstiftning vara en skyddande faktor genom höga straffsatser på narkotikabrott. På liknande sätt innebär stränga tullregler för införsel av alkohol respektive höggradig gränskontroll av narkotikalangning, skyddsfaktorer på samhällsnivå. Andréasson skriver i boken *Den svenska supen i det nya Europa* att priser och monopol är de insatser som har det starkaste stödet i vetenskapen, som alkoholpolitiskt instrument (2003).

Den andra beståndsdelen handlar om det förebyggande arbetet. Folkhälsoinstitutet lämnar följande definition över olika slag av förebyggande insatser:

<i>Primär prevention</i>	Åtgärder för att förhindra att sjukdom över huvud taget uppträder
<i>Sekundär prevention</i>	Tidig diagnostik och behandling av sjukdom
<i>Tertiär prevention</i>	Rehabilitering efter sjukdom och skador

Exempel på förebyggande arbete, primär och sekundär prevention, är folkhälsoarbete i statlig, kommunal och landstingsregi som har till uppgift att nå ut brett i ett allmänpreventivt syfte. Det kan ta sig uttryck via information och breda nationella kampanjer mot droger; som att alla 13-åringars föräldrar får hem en bok i brevlådan som heter "Tonårsparlören" i syfte att ge tips, argument och fakta kring frågeställningar om alkohol eller att en kommuns samtliga sjätteklassare erbjuds åka på SANT-läger (där eleverna får information om Sniffning, Alkohol, Narkotika och Tobak). Dessa exempel benämns i det drogpreventiva arbetet som primär prevention. Primär prevention är förebyggande arbete, arbete som görs för att förhindra att någon börjar med droger (Andréasson, 2003).

Folkhälsoarbetet inom alkohol- och drogområdet innehåller också riktad information och riktad stöd till särskilt riskutsatta grupper. Dessa insatser benämns *sekundär prevention*. Det kan handla om föräldrastödsgrupper i utvalda socioekonomiskt svaga områden eller till exempel samtalsgrupper för barn till missbrukare.

Den tredje beståndsdelen av den svenska narkotikapolitiken rör vård och behandling. I preventionsteoretiska sammanhang benämns dessa insatser för

tertiär prevention. Ju tidigare vård och behandling erbjuds, desto bättre är prognosen för att förhindra långvarigt drogmissbruk. Det är även viktigt med väl utbyggd vård och behandling för att motverka nyrekrytering till drogmissbruk, eftersom ungdomar i riskmiljö ofta dras till etablerade missbrukare.

Jan Blomqvist är missbruksforskare och har kartlagt den långsiktiga dynamiken i framgångsrika lösningar av missbruksproblem. Han skriver sammanfattande (FoU-rapport 2002:2) när det gäller betydelsen av insatser på den samhälleliga nivån att:

Resultaten visar att behandling och annat formellt stöd, även om sådana insatser ofta har en avgörande betydelse för att väcka viljan till förändring eller skapa förutsättningar för en långsiktig lösning, bara utgör en mindre del av det komplex av inflytanden som över tid formar vägen till ett liv utan droger. Såväl narkomanvårdens utfall som möjligheten att sluta med narkotika utan hjälp framstår därför som i hög grad beroende av olika strukturella faktorer: av vilka mål samhället framhåller som värdefulla och viktiga att uppnå och vilka medel för att förverkliga dessa mål det anvisar olika grupper och individer.

Ungdomsforskning inom andra fält än det alkohol- och drogpreventiva området, har under senare år lyft fram ytterligare en aspekt, nämligen promotion. Promotion innebär att man antar ett förhållningssätt som är mer fokuserat på olika positiva resurser än på problemen (salutogent perspektiv) jämfört med preventionsarbetet. Då primärprevention handlar om att förhindra att problem uppstår, handlar promotion om främjande av en god rörelse, det vill säga att se till att det fungerande fortsätter att fungera. För att lyfta fram exempel på promotion inom det drogförebyggande arbetet kan nämnas en kommun som fattar beslut om att införa ämnet ”livskunskap” på högstadieteelevernas schema eller satsar stort på väl fungerande barn- och ungdomsarbete i förskola, skola, fritidsverksamhet, föreningsliv och idrottslig verksamhet. Ytterligare exempel på promotion av drogförebyggande karaktär kan utgöras av prioritering av att välfungerande familjecentraler, ungdomsmottagningar eller föräldrarådgivningsbyråer ges utrymme att utveckla sitt arbete.

Risk- och skyddsfaktorer på interpersonell nivå

En tonårstjej eller tonårskille är beroende av nära relationer till både vuxna och jämnåriga för att få möjligheter att känna sig sedd och bekräftad. Att känna sig trygg, ha en god självkänsla och att ingå i en gruppgemenskap, borgar för förmågan att hämta stöd när något är svårt.

Sven Andréasson är överläkare på Beroendecentrum i Stockholm och forskar bland annat inom alkohol- och narkotikaprevention. Han förmedlar att det avgörande för om en faktor fungerar skyddande, är om den stärker banden mellan människor och skapar tydliga regler för beteende. När banden mellan människor stärks skapas en ökad samhörighet. Med ökad känsla av samhörighet minskar risken för psykosocial felutveckling på alla områden (2003).

Lalander och Svensson (2003) menar att den avgörande uppgiften för föräldrar, skola och andra är att skapa sådana värden att de konkurrerar ut rusmedlen och subkulturer. Detta görs genom att helt enkelt skapa goda möten. Forskarna menar att det för de vuxna gäller att lyssna på ungdomarna, för gör man inte det är det samma sak som att man inte bekräftar dem. Det handlar om möten *”där de mötande ser varandra, upplever en ömsesidig stolthet i mötet och därmed bekräftar varandras unika mänsklighet”* (sid 208 Andréasson red., 2003). Prevention handlar i stor utsträckning om att skapa motkrafter genom positiva möten mellan ungdomar och vuxna.

Vid drogmissbruk påverkas relationer mellan människor. Droganvändande får ofta till följd att familjerelationer förändras i negativ riktning, se nedan. I vilken grad relationer påverkas står ofta i proportion till allvarlighetsgraden av droganvändandet. Ju mer omfattande missbruk det handlar om, desto större är risken att relationen mellan den som missbrukar och hans/hennes närstående i familj och släkt påverkas negativt. Missbrukarens privata släktnätverk riskerar att tunnas ut och i stället fyllas med missbrukande vänner och professionella hjälpare (Skårner, 2004).

Det finns en relativt stor samstämmighet mellan vad olika forskare listar som skydds- och riskfaktorer på interpersonell nivå. Sundell (2003) identifierar ett antal skyddande faktorer i familj och omgivning. Liknande slutsatser görs även av Cederblad (2003) och Andréasson (2003):

- Klara regler i hemmet, tydliga normer
- Trygg anknytning mellan barn och förälder
- Föräldrar med insyn i sina barns liv, föräldrar som har en pågående dialog med sina barn, monitorering (god tillsyn)
- Sociala kompisar
- Bra skolgång

Sundell (ibid) har vidare identifierat riskfaktorer i familj och omgivning, som i mångt och mycket framstår som en spegelbild av ovanstående.

- Avsaknad av trygg anknytning mellan barn och förälder
- Familjestress, skilsmässa/osämja mellan föräldrarna
- Brist på kärlek, omsorg och stöd
- Uppfostringsbrister, brist på tillsyn och ritualer, dålig kontroll
- Psykisk sjukdom/missbruk/våld i familjen
- Låg förväntan på skolprestationer

Kompisar har en central roll i en tonårings liv. Att ha kompisar som tar droger, som skolkar och som begår brott, ökar risken att den enskilde själv ska göra dessa saker. Det är också en riskfaktor att ha få eller inga kamrater. Riskfaktorer som rör skolan är bristande skoltrivsel och låga skolambitioner.

Det finns forskare som anser att kompisar har en i det närmaste avgörande betydelse avseende barns och tonåringars utveckling. Den amerikanska psykologen och författarinnan Judith Rich Harris (2001) hävdar att föräldrar knappast har någon långsiktig påverkan när det gäller utvecklingen av sina barns personlighet. Hon menar att barns och ungdomars beteenden i stor utsträckning formas av jämnåriga och att det i stället för föräldrar, är kamrater som har en avgörande betydelse för hur barn och ungdomar lär sig vilka värderingar och beteenden som fungerar i samhället.

Inom preventionsvetenskapens forskning hävdas mer allmänt att faktorer på samtliga nivåer är av betydelse, varav faktorer som rör kompisar och skola har en betydande roll, som en av flera andra. Organiserade fritidsaktiviteter med en klar verksamhetsidé och en stabil personal kan fungera som en skyddsfaktor; det kan ge både bra, sociala kompisar och utveckla värdefulla egenskaper (Sundell, 2003). Det finns på fritidsområdet tre centrala teman: kamratkontakter, socialt utvecklande fritidsaktiviteter och ungdomskultur. Alkohol- och drogvänor påverkas starkt av kamratgrupper, särskilt om föräldrainsflytandet är svagt. Socialt utvecklande fritidsaktiviteter minskar risken för dessa problem. Familjens och skolans påverkan på ungdomar får idag allt mer konkurrens, främst av media, musik och reklam, som snabbt tillhandahåller symboler som kan användas för att skapa sig en identitet. Det finns drogliberala inslag i en del ungdomskulturer; exempelvis inom hip-hop eller rave-kulturen. För drogpreventionsarbetet är det en central uppgift att skapa möten mellan unga och vuxna där ungdomar möts med respekt och där de vuxna lyssnar (Andréasson, 2003).

Skyddsfaktorer som kan kopplas till skolan är att lärarna har höga förväntningar på eleverna, att det finns en social ordning, att undervisningen är inriktad på basfärdigheter, att föräldrar är involverade i skolan samt att elever som behöver hjälp får det snabbt. Skolans främsta möjlighet att mins-

ka risken för alkohol- och andra drogproblem bland elever är att bygga upp en stödjande psykosocial miljö i skolan. Därutöver har skolan en viktig roll i att ge ungdomar kunskaper om alkohol och andra droger. Effekterna av droginformation blir störst om de kombineras med andra förebyggande insatser, i första hand riktade till föräldrar (Sundell 2003, Andreasson 2003).

Tonåringars frigörelse och grundtillhörighet

Varje livsfas har sina uppgifter och familjen måste ständigt omorganisera sig och anpassa sig till nya uppgifter. Övergången från en fas till nästa är extra krävande eftersom man lämnar det bekanta för något obekant (Carter & McGoldrick, 1999). Tonårstiden är en tid för uppbrott, där en av uppgifterna är att lämna något, frigöra sig. Det sker en ömsesidig förändring under samspeletsprocessen mellan föräldrar och barn under hela livstiden. Frigörelse är en livslång process (Piltz, 1992). Den har sitt ursprung i de starka band som finns mellan föräldrar och barn. Individerna för hela livet en kamp för ömsom närhet och beroende och ömsom distans och frihet. En av familjens viktigaste uppgifter är att lära barnen att handskas med detta beroende genom att utvecklas till självständiga individer. Det är en krävande uppgift. Begreppet frigörelsetid syftar i den följande texten på den tid i livet som karakteriseras av att lämna barndomen och närma sig vuxenvärlden.

När vi talar och läser om frigörelsetid tänker vi vanligtvis utifrån den unga människans perspektiv, på väg ut från sina föräldrar och sin familj. Bengt Andersson och Jan Johansson är båda psykologer. De har i ett avsnitt i boken "Ungdomspsykologi" (2002) skrivit om ungdomstiden som en övergångstid och betonar att minst lika mycket som att de unga ska skiljas från något, ska de integreras i något nytt. De menar att det ena hänger samman med det andra. Frigörelsen underlättas om tonåringen känner att det finns en social situation med arbete/skola och vänner att integreras i. Ungdomstiden är i sig en tid då de unga ställs inför nya och större krav. Det ställs krav som handlar om skolprestationer för att komma in på "rätt" program eller för att få ett bra arbete. Det ställs nya krav i förhållande till kompisar. De unga ställs inför en rad olika val och känner att deras framtid hänger på att de just väljer rätt.

Björn Wrangsjö är barn- och ungdomspsykiater, psykoanalytiker och familjeterapeut. Han har skrivit om just familjens samspel under frigörelseperioden. Denna period av frigörelse kan vara minst lika påtagligt smärtsam och ambivalent för föräldrarna som för de unga. Under ungdomstiden är det viktigt att föräldrarna finns kvar i bakgrunden vid behov. Det kan vara svårt för många föräldrar, som kan känna sig avvisade och oälskade då barnen

förflyttar sin kärlek och sitt intresse till andra personer och ting. De starka banden skall lossas utan att kapas. Ett frigörelsesteg hos barnen måste motsvaras av en utveckling hos föräldern och vice versa. I tonåren är denna process som mest intensiv. Frigörelsen sker bäst när den unge har god kontakt med föräldrarna och när föräldrarna är tydliga och självständiga personer. Vid sjukdom eller bruten kontakt försvåras frigörelsen (1995).

Tonåringens olika sätt att göra sig obekväma kan, utöver att skapa ett avstånd, ses som ett sätt att hjälpa föräldern att släppa taget om tonåringen. Föräldrarna har nämligen ett djupt sorgearbete att göra. Det börjar med insikten om att det lilla barnet är borta och avslutas först när barnet definitivt flyttat hemifrån. Det som är den stora utmaningen för föräldrarna är just detta att tonåringen inte skall behöva göra sig "besvärligare än nödvändigt" för att kunna separera från dem. Det är i samspelet mellan föräldrar och barn som det under frigörelsetiden ges utrymme till utbyte, påverkan och, som Wrangsjö uttrycker det, "ömsesidig uppfostran" (1995). När tonåringen granskar föräldrarnas livsstil ger det föräldrarna tillfälle att fundera över sitt sätt att lösa olika livsproblem och kanske hjälp att förändra sig. Tonåringens uppgift är att förvärva sitt oberoende. Han/hon skall lära sig att bemästra den yttre och inre verkligheten fullt ut och att utvidga den förmåga till oberoende som påbörjats under barndomen. Nästa tillfälle att utveckla detta arbete blir när tonåringen själv blir förälder. Tonårsföräldern får å sin sida lära sig att stå ut med oro, maktlöshet och ovisshet, samtidigt som föräldern kan få hjälp att göra en förnyad, kanske slutgiltig granskning av sin livsstil och sina livslösningar, med möjlighet till revision och förändring innan det är för sent. Tonårstiden kan ge perspektiv på livet.

Familjens betydelse för ungdomars droganvändande

Familjen spelar en viktig roll i tonåringens liv och utveckling. Laura Ferrer-Wreder, Nikolaus Koutakis och Håkan Stattin bedriver alla tre utvecklingsforskning med inriktning på ungdomar och prevention och har forskat kring familjens roll för ungdomars alkohol- och droganvändande (Andréasson red., 2003). De menar att studier av familjerelaterade risker för missbruksproblem handlar om föräldraattityder, familjestruktur och familjens samspel. När det gäller *föräldraattityder* till alkohol och droger är det en riskfaktor att föräldrar är positiva till droger (Sundell, 2003).

Familjestrukturen har ändrats över tid, från "den moderna familjens" kärnfamilj till den senmoderna förhandlande familjen. Från en normfast och hierarkisk kärnfamiljestruktur med mamma, pappa, barn till annorlunda familjestrukturer. Familjer med barn som länk mellan olika familjesystem, med biologiska föräldrar och styvföräldrar, med helsyskon, halvsyskon och

styvsyskon, ensamstående föräldrar, familjer med adopterade barn, familjer där barn har föräldrar av samma kön, familjer från vitt skilda kulturer, osv. (Bäck-Wiklund & Johansson, 2003). Den förändrade familjestrukturen innebär inte att en familjetyp utgör en större riskfaktor än en annan. Däremot kan den ombildade familjen, ensamförälderfamiljen eller den multikulturella familjen möjligen sättas på större prov vid en särskilt påfrestande livssituation, än vad som var fallet i tider då familj, släkt och nätverk mer självklart kunde utgöra en bärande struktur vid kriser i livet. Att vara ensamstående förälder till en tonåring som börjar använda droger, kan upplevas ensamt och tungt, även om det inte är en riskfaktor i sig att växa upp i en ensamförälderfamilj. Den faktor av betydelse som oftast återkommer i litteratur kring preventionsvetenskap för att förebygga alkohol- och drogmissbruk, är den som handlar om samhörighet.

När det gäller *familjens samspel*, menar Stattin att god familjesammanhållning är en av de starkaste skyddsfaktorerna på alkohol- och drogområdet. Det utmärkande för en god familjesammanhållning är förekomsten av en varm och omsorgsfull atmosfär, känsla av samhörighet och att ha roligt tillsammans samt hög grad av förutsägbarhet när det gäller hur man uppför sig, vilka regler som är viktiga. Motsatt utgör otrygg anknytning, frikopplade familjemedlemmar, kyliga och/eller svaga relationer, otydlig kommunikation och brist på regler och tillsyn riskfaktorer. Det utgör likaså en riskfaktor för barn och ungdomar att växa upp i familjer där omsorgsgivarna har egna bekymmer med missbruk, psykiska svårigheter eller där det förekommer våld i familjen. Forskning har också visat att om föräldrar inte klarar av att kommunicera konstruktivt med sina barn löper dessa barn och ungdomar en risk att utveckla beteendeproblem överlag (Andréasson, 2003).

När det gäller stress-, sårbarhets- och riskfaktorer, likväl som risk- och skyddsfaktorer kan olika områden i ett barns liv betonas. Den tidiga anknytningen mellan barn och förälder, intellektuell stimulans, barnuppfostran och samspelet mellan barn och föräldrar, är några sådana generella betydelsefulla områden för ett barns utveckling. Förebyggande insatser innebär att stödja och engagera föräldrar i sin föräldraroll. Ytterligare insatser handlar om att utbilda föräldrar i icketvingande sätt att hantera sina ungdomar, vilket ökar kommunikation, problemlösning, konflikthantering och emotionell reglering inom familjen. De viktigaste skyddsfaktorerna är kärlek och gränser. Samtidigt som barnen inte ska behöva tvivla på att deras föräldrar älskar dem, ska de också veta vilka regler som gäller – och att reglerna också efterlevs (Andréasson, 2003).

Mini Marias möte med ungdomar och familjer

I följande två kapitel kommer vi att presentera och diskutera resultatet av vår undersökning. I det första kapitlet anger vi några övergripande uppgifter om ungdomsgruppen som ingår i undersökningen, det vill säga de 119 ungdomar som kom i kontakt med mottagningen 2002. I det andra kapitlet kommer föräldrars erfarenheter från att ha en tonåring som missbrukat droger att lyftas fram. Undersökningen innehåller två delar. För det första en strukturerad intervju där behandlare på Mini Maria intervjuades om deras klienter, för det andra en halvstrukturerad intervju av fyra föräldrar. En något mer utförlig metodpresentation återfinns i ett appendix.

Ungdomarnas familjesituation

Två tredjedelar av hela gruppen, 79 av 119 ungdomar (66 procent), har separerade föräldrar. Denna andel är något högre bland de omyndiga ungdomarna, 27 av 37 ungdomar, 73 procent. Det är svårt att jämföra andelen separerade föräldrar med riksgenomsnittet. Statistiska centralbyrån mäter enbart separationer bland barn 0-17 år och vår grupp inkluderar även äldre ungdomar. För barn 0-17 år i Sverige har 74 procent ej separerade föräldrar. Det är nästan omvända siffror jämfört med ungdomsgruppen vi studerat. Av de omyndiga har vi studerat åldersgruppen 14-17 år, vilket är skälet till att jämförelser med riket i stort försvåras. Vi kan dock anta att detta innebär att skillnaden mellan andelen barn som lever tillsammans med sina föräldrar kan vara mindre mellan den ungdomsgrupp mottagningen möter och riksgenomsnittet (Demografiska rapporter 2003:1.1 och 2003:1.2). Skillnaden jämfört med riskgenomsnittet är avsevärd.

För de flesta är det ingen akut kris att föräldrarna har separerat. Hela 28 procent av dem vi mötte år 2002 har föräldrar som har skilt sig under bar-

nens två första levnadsår. Detta ligger i linje med att de flesta separationer i Sverige i stort, sker under barnets första levnadsår (Demografiska rapporter 2003:1.1 och 2003:1.2).

Två tredjedelar av ungdomarna med separerade föräldrar har uppgett till sin behandlare att de har gles eller ingen kontakt med den förälder de inte bor med. En tredjedel har uppgett att de har en tät kontakt med den andra föräldern.

Ungdomarnas drogsituation

Anledningen till att ungdomarna får kontakt med mottagningen är som regel relaterat till ett droganvändande. Vi har under denna rubrik samlat de aspekter av ungdomarnas droganvändande som handlar om debutålder, vilken drog de i första hand har uppgett att de missbrukar, om det är någon skillnad på drogval utifrån kön, samt hur ungdomarnas omfattning av droganvändning ser ut.

Debutålder

Utifrån ungdomarnas uppgifter visar materialet att genomsnittsåldern för narkotikadebut var 15 år. Majoriteten av ungdomarna provade narkotika under högstadiets två sista år. Lite fler än hälften, 66 av 119 personer, (55 procent), provade narkotika innan de fyllt 16 år. Vi saknar uppgifter om debutålder för 13 ungdomar.

Drogval

83 av 119 ungdomar (70 procent) berättar att de vid första tillfället de provat narkotika använt cannabis. Den näst vanligaste debutdrogen var ecstasy, som åtta ungdomar berättade om som debutdrog. Cannabis står i en klass för sig som den absolut vanligaste debutdrogen.

Materialet visar inga direkta skillnader mellan könen i fråga om debutålder, däremot är andelen tjejer som berättar att de vid första tillfället tagit amfetamin eller ecstasy större, jämfört med andelen killar.

Forskning visar att det är vanligt att ungdomar som använder narkotika har börjat röka cigaretter i ung ålder, därefter börjat dricka alkohol, innan de senare börjar använda narkotika (Pedersen, 1998). Hur väl stämmer denna bild med vår målgrupp?

66 procent av de 119 ungdomarna har provat att dricka alkohol i berusningssyfte innan de fyllt 15 år. Undersökningen visar att ju senare ungdomarna alkoholdebuterar, desto senare sker narkotikadebuten. De flesta ungdomar har druckit alkohol innan de debuterar med narkotika, men det finns

också en grupp som debuterar med alkohol och narkotika i samma ålder. Vi saknar uppgift om alkoholdebut för 31 ungdomar.

Många av de ungdomar vi möter använder flera olika typer av droger. Ofta förefaller det dock vara en drog (ibland några olika droger) som dominerar missbruket och som är särskilt svår för ungdomen att skiljas från, och det är den drogen vi letat efter som primär drog. Har vi inte funnit någon/några enskilda droger som har en speciell betydelse för ungdomen har vi placerat detta under "annat" som blandmissbruk. Under "annat" har vi också kategoriserat eventuella andra preparat än de specificerade. Vi har också under rubriken drogval valt att ta med kön som en variabel, då just drogval är en av få kategorier som skiljer ut sig avseende kön.

Primär drog	Ålder			Totalt	Totalt
	-17 år	18-20 år	21 år-	antal	procent
Cannabis	24	34	2	60	50
Bensodiazepiner	1	2	1	4	3
Amfetamin	5	7	1	13	11
Ecstasy, LSD	3	6	2	11	11
Heroin	0	4	2	6	5
GHB, anabola st.	0	4	1	5	4
Alkohol	1	4	3	8	7
Annat	3	6	3	12	10
Totalt	37	67	15	119	100

Primär drog efter ålder, ungdomsgruppen år 2002

Den mest vanligt förekommande huvuddrogen i gruppen i stort är cannabis.

Hälften av alla ungdomar uppger cannabis som primär drog, det vill säga den drog de i första hand själva tycker att de använder. Bland de omynliga ungdomarna uppger två tredjedelar cannabis som primär drog och bilden är liknande bland 18-20 åringar. I gruppen 21 år och över är bilden av primär drog mer spridd. Bland de äldre är blandmissbruk mer utbrett.

Den bild som beskrivs för primärdroger för ungdomsgruppen år 2002 överensstämmer väl med föregående år. Hasch och amfetamin har varit de vanligaste drogerna under samtliga år mottagningen varit i gång. Det verkar således vara en någorlunda stabil bild.

Primär drog	Killar	Tjejer	Totalt antal
Cannabis	47	13	60
Bensodiazepiner	2	2	4
Amfetamin	0	13	13
Ecstasy, LSD	8	3	11
Heroin	3	3	6
GHB, anabola st.	5	0	5
Alkohol	1	7	8
Annat	5	7	12
Totalt	71	48	119

Primär drog efter kön, ungdomsgruppen 2002

Jämfört med alla uppgifter i undersökningen är just kategorin primär drog den kategori där vi funnit den mest markanta könsspecifika skillnaden.

I en jämförelse mellan tjejer och killar ser vi att de två vanligaste primär-drogerna hos tjejerna, amfetamin och cannabis, är lika vanliga. Bland killarna är hasch den dominerande primära drogen. Däremot uppger ingen av killarna amfetamin som primär drog, medan ungefär två tredjedelar berättar att de har hasch som primär drog. Anmärkningsvärt är också att alkohol som primär drog är betydligt vanligare hos tjejerna än hos killarna.

Många av dem vi möter har inte bara en primärdrog utan använder flera preparat. Sjuttiosju ungdomar (65 procent) berättar att de utöver den drog de uppger att de missbrukar i första hand också använder andra droger. Av dessa 77 ungdomar uppger 23 stycken bensodiazepiner som sekundär drog, 13 ungdomar ecstasy/LSD och 11 ungdomar alkohol som sekundär drog.

Det är lika vanligt med en sekundär drog i samtliga ålderskategorier, däremot är det något vanligare bland killar än bland tjejer. Bland tjejerna har ungefär 56 procent en sekundär drog, medan motsvarande siffra för killarna ligger på 70 procent. Bland de 37 ungdomar som är under 18 år har 23 en sekundär drog. Tio av dessa har bensodiazepiner, tre amfetamin, tre alkohol, tre ecstasy/LSD, två blandmissbruk, en cannabis och en GHB. En av fyra killar har bensodiazepiner som sekundär drog.

Åtta ungdomar har alkohol som primär drog och elva ungdomar har det som sekundär drog. Vår bild har varit att många dricker och många dricker allt mer. Av dem som har alkohol som primär drog är samtliga, utom en, tjejer. Alla utom en har fyllt 18 år. De skiljer sig från den övriga gruppen genom att deras primära drog är laglig att använda.

Omfattning

Vi har valt att beskriva droganvändandets omfattning utifrån vilken funktion ungdomarna beskriver att drogerna har i deras liv. Detta sätt att katego-

risera droganvändandets omfattning kräver en förklaring. En vanlig metod för att försöka fånga bilden av hur omfattande missbruket är, är att studera droganvändande utifrån det antal gånger per vecka eller månad man drog sig. Detta är viktiga aspekter men i våra ögon inte en tillräckligt helhetlig bild. Att röka hasch en gång i veckan ”räcker” för att underhålla ett haschmissbruk, det kan vara svårt nog att sluta med detta och det kan påverka det vardagliga livet i stor utsträckning. Vi hävdar att omfattningen av missbruket inte alltid är detsamma som i vilken frekvens man missbrukar.

Man kan ta hjälp i den kategorisering vi presenterade i inledningen av olika nivåer i ett missbruk, rekreativmissbruk, missbruk och beroende (se sidan 22). Mottagningen möter ungdomar som har olika omfattning av droganvändande. De flesta ungdomar har inte längre själva en bild av att drogerna tillför något positivt i deras liv. Den största gruppen ungdomar, ungefär hälften, definierades ha ett missbruk enligt modellen ovan. En stor del (74 av 108 eller 69 procent) av ungdomarna i den undersökta gruppen har en mer omfattande användning av droger, det vill säga det som vi klassificerat som missbruk respektive beroende.

Hur omfattningen av ens droganvändande ser ut hänger i viss mån ihop med hur gammal man är. De äldre ungdomarna har ett mer omfattande droganvändande. Medelåldern bland dem som är beroende är dryga 19 år. De ungdomar som är i missbruk har en medelålder på dryga 18 år. Bland rekreativmissbrukarna är medelåldern dryga 17 år.

I viss mån verkar typ av primär drog ha en betydelse för omfattning av droganvändande. Av de ungdomar som uppger heroin som primär drog är 5 av 6 att betrakta som beroende. Bland amfetaministerna definierades 9 av 13 ungdomar som missbrukare. Majoriteten (62 procent) av cannabiserökarna har ett mer omfattande droganvändande (missbruk eller beroende). Vi vill i detta sammanhang poängtera att cannabiserökning således inte är detsamma som rekreativmissbruk.

Missbruk i familjen

När det gäller teamets uppfattning av vilka ungdomar och familjer som under årens lopp har vänt sig till Mini Maria, är den tudelad. Å ena sidan har vi med oss en bild av att ha mött ungdomar som är som vilka ungdomar som helst. Å andra sidan har vi haft en känsla av att vi möter ungdomar som kommer från familjer med hög belastning av olika påfrestningar, till exempel missbruk och psykisk ohälsa i familjen. Vi har inte systematiskt undersökt missbruk i ungdomens familj tidigare. Detta var något vi ville göra. Hur väl stämmer vår uppfattning eller ”magkänsla”? Ett sätt att undersöka vilken social belastning de unga lever under, är att närmare studera hur stor

andel av ungdomarna i den undersökta gruppen som själva beskriver att det finns missbruk och psykisk ohälsa i deras familjer.

Hur många ungdomar berättar då för sina behandlare om en förälder (mamma, pappa eller styvförälder) som missbrukar? I den grupp vi mötte 2002 berättar 50 ungdomar att de har en förälder med missbruksbekymmer. Tio av dessa ungdomar berättar att de har en missbrukande styvförälder.

Bland de 119 ungdomar mottagningen träffade år 2002 ser bilden när det gäller missbruk i familjen ut enligt följande:

- 62 ungdomar berättar inte om missbruk i sin familj
- 50 ungdomar berättar om minst en förälder eller styvförälder som missbrukar
- 14 ungdomar säger att de har både en missbrukande mamma och en missbrukande pappa
- 38 pappor och 23 mammor samt 23 syskon (sammanlagt 84 personer) missbrukar själva i sådan omfattning att ungdomarna själva upplever det som ett bekymmer

Vi kan konstatera att nästan varannan ungdom vi mötte år 2002 hade missbruk mycket nära sig.

Skola, kamratkontakter och kriminalitet

Under tonåren växer betydelsen av ungdomars nätverk. Vi har av preventionsforskningen sett att utöver familj, är skola och kamrater avgörande faktorer när det gäller risk för droganvändning bland ungdomar. Vi har undersökt ungdomarnas skolgång, i vilken grad de har kompisar som använder droger samt omfattningen av kriminalitet.

Nästan två tredjedelar av de 119 ungdomarna berättar att de inte haft en fungerande skolgång under högstadiet. En knapp fjärdedel av ungdomarna uppger att de haft en fungerande skolgång under högstadiet. Mer än en tiondel saknar uppgift.

58 av 113 (uppgift saknas för 6 ungdomar), det vill säga hälften av ungdomarna, berättar att majoriteten av deras kompisar använder droger. 22 ungdomar uppger att en minoritet av deras kompisar använder droger och 32 ungdomar har ungefär lika många kompisar som använder respektive inte använder droger.

Det visar sig att bland de omyndiga ungdomarna har en mindre andel missbrukande kompisar. Det är 13 av 37 (35 procent) av de omyndiga ungdomarna som uppger att majoriteten av deras kompisar använder droger, jämfört med 45 av 82 (55 procent) av de myndiga ungdomarna.

Tittar vi på kamratkontakter och omfattning av droganvändning ser vi i

vår grupp att andelen missbrukande vänner verkar öka ju mer allvarligt missbruket är.

- 25 av 27 ungdomar (93 procent) som har ett *beroende* av droger, har en majoritet av missbrukande kompisar
- 29 av 47 ungdomar (62 procent) som har ett *missbruk* av droger, har en majoritet av missbrukande kompisar
- 4 av 34 ungdomar (12 procent) som har ett *rekreationsmissbruk* har en majoritet av missbrukande kompisar

När det gäller kriminalitet har vi efterfrågat information som handlar om i vilken utsträckning ungdomarna begår brott. Det är olagligt, det vill säga kriminellt, att använda droger. För att kunna studera i vilken utsträckning ungdomarna begår brott eller inte, har vi valt att exkludera ringa narkotikabrott. Vi har studerat brott som de unga själva har beskrivit att de utfört och inte brott som de blivit dömda för. Inga brott betyder att den unge inte begått brott. Enstaka brott betyder att den unge vid ett fåtal tillfällen, spritt över en längre tid, begått brott. Upprepad brottslighet betyder att den unge vid ett flertal tillfällen och någorlunda regelbundet begått brott.

42 av 119 (35 procent) ungdomar uppger att de inte begått andra brott än ringa narkotikabrott. 22 av 119 (18 procent) ungdomar talar om att de begått enstaka brott. Det visar sig att 38 av 119 (32 procent) ungdomar berättar att de begått upprepade brott. Uppgift saknas för 17 (14 procent) ungdomar.

I den äldre ålderskategorin har de flesta inte begått brott. 3 av 15 (20 procent) har uppgett brottslighet. För ungdomarna mellan 18 och 20 år är andelen som begått brott betydligt högre, 48 av 67 (72 procent). Bland de omyndiga ungdomarna ligger andelen ungdomar som begått brott på liknande siffror, 26 av 37 (70 procent). Den äldre gruppen ungdomar är alltså betydligt mindre kriminellt belastade.

Studerars kriminalitet efter kön framkommer att 23 av 48 (48 procent) tjejer har begått brott medan motsvarande siffra för killarna är 54 av 71 (76 procent). Uppgift saknas för totalt 17 ungdomar och av dessa är 11 tjejer.

Gruppen ungdomar över 20 år är betydligt mindre kriminellt belastade jämfört med de två yngre ålderskategorierna. En förklaring till detta kan vara att denna äldre grupp ungdomar dels utgör en liten grupp i vår undersökning, dels är en grupp ungdomar som trots sin ålder, bedömts vara väl mottaglig för de insatser som mottagningen kan erbjuda. Det kan innebära att dessa ungdomar är en grupp som representeras av att de kommit en bit på väg i sitt arbete mot drogfrihet, att de är förstagångssökare samt att teamet bedömt att samtalsbehandling är en både lämplig och tillräcklig insats.

Tonåringars droganvändande ur föräldrars perspektiv

Det bästa var när vi började prata med varandra.

Citatet kommer från en av de föräldrar som vi mött som anställda på Mini Maria. På många sätt sammanfattar det en kärna i verksamheten – detta att man inom familjen faktiskt börjar kunna tala med varandra. För vissa familjer kan det vara första gången de upplever att de verkligen kunde börja se varandra. För andra var det som ett efterlängtat återseende; inte minst för föräldrarna att på nytt få möta den dotter eller son de varit så rädda att ha förlorat. För samtliga familjer som började kommunicera, var det ett ofta mödosamt arbete att upptäcka varandra på nytt. Gamla och välbekanta för varandra, men samtidigt också på många sätt nya och obekanta. I detta kapitel försöker vi lyfta fram hur detta återseende ofta är fyllt av tvivel, rädsla och sökande, men samtidigt också hoppfullt möte där man tillsammans söker sig fram till en ökad tillit.

Här betonas vi särskilt den aspekt av missbruk bland unga som utgår från ett samspeleperspektiv. Ungdomars droganvändande kan ses som ett symptom på något och som ett uttryck för kommunikation, en form av utagerande för något viktigt som måste sägas. Vi har här valt att lyfta fram föräldrarnas perspektiv i samspelet. Det första temat i kapitlet handlar om hur föräldrar upplever att relationerna i en familj har påverkats av att deras tonåring använde droger. Hur påverkas tilliten och regler av att ens barn missbrukar droger? Det andra temat handlar om hur föräldrar har hanterat den svåra livssituation som det inneburit för dem att ha haft ett missbrukande barn. Hur kan föräldrar och familjer bemästra ett ungdomsmissbruk?

Kristinas berättelse om att vägra släppa taget

Kristina berättar att Olle var 17 år då hans skola hörde av sig till både henne och till Ungdomsteamet Mini Maria för att det framkommit att Olle rökte hasch, och att han hade gjort det under en längre tid. Han hade hög frånvaro i skolan och det visade sig att han också använde droger på skolan. Kristina säger att Olle hade svårt att bryta sitt haschmissbruk och att han strävade en längre tid för att bli drogfri.

Kristina deltog i familjesamtal tillsammans med Olles pappa och Olle. Parallellt gick Olle i enskilda samtal under ett och ett halvt år. Olle återföll i missbruk vid flera tillfällen under det första året och var drogfri det sista halvåret under behandlingstiden.

Kristina berättar att Olle har haft delat boende sedan hon och hans pappa skilde på sig, då Olle var i åttaårsåldern. Olle har bott två veckor i taget hos vardera föräldern.

Kristina ritar en familjekarta där hon visar att både hon och Olles pappa lever tillsammans med nya partners och att Olle har flera styvsyskon plus två vuxna halvbröder på mammas sida.

Barn mellan regelsystem

Det som gällde hos mig, gällde ju inte hos hans pappa.

Kristina beskriver hur Olle under mellanstadiet följde de *regler* som hon hade för honom. Hon säger att han brukade följa de tider hon sagt, men att poängen inte nödvändigtvis var att komma exakt i tid, däremot att alltid höra av sig om han inte skulle hinna hem som avtalat. Kristina säger att hon upplevde att de inte hade så mycket regler. Föräldrarna bodde i närheten av varandra. Hon minns att hon ibland undrade hur det var med reglerna för Olle när han bodde hemma hos pappa. När Kristina berättar om hennes och Olles relation beskriver hon den som nära och att de umgicks en hel del med varandra. Olle gick till skolan och gjorde sina läxor utan protester och Kristina minns att hon brukade fråga honom om han hade några läxor. Kristina berättar att det kanske var lite så och så med hennes uppföljning av skolarbetet och att hon funderar på hur det var när hon själv gick i skolan och försökte komma undan sin egen pappas frågor om läxor. Att vara duktig i skolan var inte det viktigaste i Kristinas ursprungsfamilj och detta tror hon fick betydelse också i hur hon uppfostrade Olle. Det var mer viktigt för Kristina att Olle hade sociala förmågor; att han hade kompisar, var en bra kamrat och var omtyckt, säger hon. Kristina berättar att vissa saker i skolan följde

hon upp mer för att skolan tyckte att det var viktigt, än för att hon själv tyckte det.

Kristina berättar att Olle spelade fotboll och tennis under åren i mellanstadiet. Hon säger att hon stod bredvid och tittade på och var förvånad över att hon var den av föräldrarna som åtog sig detta och menar att hon hade trott att det skulle vara Olles pappa, just eftersom han var pappa. Hon fortsätter med att säga att hon gärna gjorde det och att hon tyckte att det var kul. Kristina berättar att innan skilsmässan spelade familjen boule tillsammans, en aktivitet som de alla tre tyckte mycket om, men det upphörde efter skilsmässan. Kristina berättar att de kompisar som Olle umgicks med var barn som bodde i närområdet och vars föräldrar hon själv kände till. Hon minns kompisarna som trevliga och att hon hade mycket kontakt med deras föräldrar just eftersom de bodde i samma område. Olle hade ofta med sina kompisar hem, något som Kristina uppmuntrade och tyckte om, eftersom hon själv hade haft det så när hon var liten.

I slutet av mellanstadiet blev det svårare för Kristina och Olles pappa att vara överens om vilka regler som skulle gälla. De hade olika uppfattningar om när Olle skulle vara hemma på kvällarna, de sa olika saker till honom. Kristina berättar att hon började ringa hem till sin förre man för att kontrollera om Olle hade kommit hem på kvällen, även under de veckor då han bodde hos sin pappa och det var hans ansvar. Kristina menar att dessa kontroller skapade konflikter och känslor av anklaganden mellan föräldrarna. För att kunna diskutera deras olikheter försökte Kristina och Olles pappa hitta en lösning med hjälp av gemensamma träffar. Mötena var informella, hölls hemma hos någon av föräldrarna och initierades av föräldrarna själva. Det var ingen professionell som höll i mötena, men med under träffarna var deras nya respektive partners, vilket enligt Kristina innebar ett visst lugn. Kristina och Olles pappa fann att de var tvungna att prata med varandra om Olle. Det var lättare för dem att komma överens när fler personer var delaktiga, i deras fall deras partners, samt då det fanns en viss struktur för när, hur och om vad man skulle prata. Kristina tycker att träffarna fungerade bra och de pågick under en lång period.

När drogerna kom in

Jag tänkte till en början att det var helt naturligt.

I samband med att Olle började på gymnasiet så hände det en del runt honom, börjar Kristina. När det gällde reglerna hemma berättar Kristina att de var i princip de samma som tidigare; att Kristina ville veta var han var och att han skulle höra av sig om han inte kom hem. Men Olle hörde inte längre

av sig, säger Kristina. Det var skillnaden. Hon kommer ihåg att när hon ringde till honom, svarade han sällan.

De gamla kompisarna bara försvann. Till en början tänkte hon att det inte var så konstigt, säger hon. Olle hade börjat gymnasiet, och det var ganska naturligt att han började umgås med nya kompisar. Hon tycker att hon tidigare i Olles liv kunnat vara med och styra vilka han skulle umgås med, men inte nu längre. Kristina berättar att Olle hade kompisar som såg likadana ut som han själv. De hade samma stil, samma kläder och de åkte skateboard. Kristina beskriver att de var en annan typ jämfört med Olles gamla kompisar. Eftersom Olles båda äldre syskon också haft sina perioder som punkare, minns Kristina att hon till en början tänkte att det var en tonårsgrej som hon upplevt under de andra grabbarnas tonår. Kristina förklarar att när hon fick se mer av de nya kompisarna, att de var slitna och så, då blev hon orolig och tog upp saken med Olles pappa. När Kristina ringde till de nya kompisarna eller till deras hem så var det aldrig någon som kunde svara på var Olle befann sig. Kristina berättar att hon upplevde att hon inte fick något direkt stöd av de nya kompisarnas föräldrar, hon tyckte inte att hon fick någon kontakt med dem.

Kristina säger att när Olle inte fick göra som han ville, så valde han att vara på andra ställen än hemma. Han ville inte längre följa med till landet som han tidigare gjort, utan passade i stället på att komma hem när de var borta, för att ha en fest. En fest urartade och slutade med att saker stals och det vandaliserades i hemmet, berättar Kristina.

Kristina och hennes nuvarande man hade, tillsammans med Olle, diskuterat om Olle skulle få ha ett rum i källaren med egen ingång. Olle ville enligt Kristina gärna ha rummet i källaren, men eftersom hon inte tyckte att han visat att han skulle kunna klara det, kom de överens om att Olle under några veckor skulle visa för Kristina och hennes man, att han kunde sköta sitt rum. Klarade han det skulle han få flytta ner. Men Olle klarade det inte. Kristina berättar att det alltid varit ganska stökigt, men att Olle självmant brukade städa efter ett tag. Hon sa till Olle att om han ville ha det så smutsigt inne hos sig så fick han ha det, hon skulle inte städa där. Men Kristina klarade inte att låta hans rum vara. Hon gick in och tog det värsta. I Kristinas familj blev städningen en av de saker som det bråkades mycket om. Kristinas man hade barn sedan tidigare och han tyckte att det inte var klokt att det såg ut som det gjorde i Olles rum. Kristina berättar att hon tänkte att det handlade om att hennes nya man bara hade döttrar och att Olle var en kille. Hon blev arg och det uppstod konflikter som handlade om att han inte skulle blanda sig i hur hon skulle sköta om Olle. Idag säger hon att hon trots allt var glad att hennes man lade sig i.

Den förlorade sonen

Jag trodde aldrig att han kunde bli så fantastisk på att ljuga.

Kristina berättar att Olle ljög mer och mer. Hon säger också att det var svårt för henne att följa upp om han följde regler eller inte. Han ljög hela tiden, säger hon. Då började Kristina istället kontrollera Olle. Hon följde efter honom vart han gick. Hon jagade efter honom. Hon såg någon kompis som var påverkad och hon ville veta om Olle var påverkad han också. Långsamt började det bli mer verkligt för henne att Olle höll på med droger.

Kristina beskriver hur det successivt blev allt svårare för henne att lita på Olle. Hon brukade låta honom ta ut sitt studiebidrag med hennes bankkort och kod. En dag hade han tagit ut mycket pengar, mer än det han fick. Denna händelse blev viktig för Kristina. Hon försökte att få Olle att erkänna att det var han som hade tagit pengarna, trots att hon redan visste det. Hon fick höra av Olle att hon inte fattade någonting, och hon svarade med att han skulle få leva med att han inte kunnat berätta sanningen för henne. Han gick, och hon gick efter. Om och om igen. Till slut berättade Olle för Kristina att han varit hotad och skyldig någon en del pengar. Kristina säger att hon hittills hade varit så bussig, men att det vid detta tillfälle fick vara nog. I samband med att det gick upp för Kristina att hennes son ljugit henne rakt upp i ansiktet under flera år, kunde hon också se just det som hon hade jagat runt för att få bekräftat: Att han var påverkad av droger. Lidandet var stort i samband med att hon förstod hur det låg till med sonen. Efter insikten följde en period av hektisk aktivitet. Kristina hade fullt upp med att kontakta Olles pappa och få honom att också förstå. Kristina tror att de som föräldrar förmodligen var några av de sista att ha sett hur det låg till med Olle. Därefter blandade de in skolan och elevvårdsteamet som slutligen hänvisade till Ungdomsteamet Mini Maria. Kristina beskriver att de som föräldrar ändå inte riktigt kunde fatta, och att det var skönt att andra kunde ta vid. Chocken över att Olle hade ljugit så intensivt var oerhört stor och upptog tankarna. Hur kunde han? Hur blev han så bra på det? Känslan av mistro var dominerande och det fanns inget Olle kunde göra för att hon skulle kunna lita på honom.

Det som tidigare hade funnits mellan Kristina och Olle; att det var underbart att vara de två, känsla av närhet och samhörighet, det var borta. Istället fanns en stor sorg, ”som om han hade dött”. Det gick inte att nå honom. Kristina berättar att hon undrade varför han inte kunde vara ärlig och hon engagerade andra personer för att försöka kontrollera honom. Hon blev någon som bara ställde krav. Några av de som Kristina försökte involvera var Olles äldre syskon och på grund av detta upplevde Kristina att hon faktiskt

kom närmare dem, sina andra två barn. Hon ger en bild av att det blev mer och mer konflikter efter att Olle börjat använda droger. Olles missbruk skapade konflikter med hennes nya man, både mellan Olle och honom och mellan Kristina och hennes man. Relationen till hennes förre man blev även den alltmer ansträngd. Deras tidigare någorlunda välfungerande möten gick inte längre att genomföra. Hon säger att hon inte litade på att Olles pappa gjorde det han skulle göra, hon tror att han upplevde hennes bristande tillit till honom som kritik.

Sökandet efter en ny förmåga

Det var som om jag stod och höll honom i ett rep och inte orkade hålla kvar honom, den känslan var det. Det kändes som om jag tappade honom. Att han föll.

Efter avslöjandet beskriver Kristina att hon, som mamma, kände sig ”helt fel”. Hon var ställd och tafatt och kände sig som en dålig mamma. Hon gjorde vad hon kunde, men hon kände ändå att hon inte gjorde nog. Samtidigt minns Kristina att hon kände att hon var tvungen att göra något. Vad skulle hon göra och hur skulle hon orka? Kristina berättar att hon försökte att kontrollera Olle; vart han gick, vad han gjorde, vem han var tillsammans med. Kristina säger att hon kände det som att hon var tvungen att möta Olle. Det tycker hon idag var det bästa. Att de började prata med varandra. Att hon kunde förmedla till Olle att hon fanns kvar, trots det som hade hänt. Kristina släppte aldrig taget:

Jag släppte inte taget. Jag såg framför mig att jag skulle leva med ett vuxet barn som var en knarkare och det vägrade jag. Jag tänkte hela tiden att jag inte får ge upp.

Kristina betonar hur hon fick tröst och förståelse i sin sorg av sin man. Detta gjorde det möjligt för henne att trots allt hålla ut och inte släppa taget. I övrigt var det svårt för henne att hitta andra runt omkring att prata med. Hon berättade för Olles syskon och för några väninnor. Kristina säger att när hon berättade om hur hon hade det så var det i hopp om att få något av någon som skulle kunna vara till hjälp. Hon fick reda på att det fanns en annan mamma i hennes närhet som hade ett barn som missbrukade och tyckte det var bra att kunna prata med henne eftersom hon visste vad det var Kristina pratade om. När krisen och sorgen senare lagt sig berättade Kristina för fler personer, men inte om detaljerna utan mer om att hon haft det väldigt jobbigt under en tid. Hennes känsla var att alla var så duktiga, alla utom hon.

Kristina beskriver att det fanns ett stort behov av att hämta kunskap från olika håll. Hon läste allt hon kunde komma över. Vad skulle hon tänka på, vad skulle hon inte glömma, vad kunde hon känna igen? Och framförallt: hon säger flera gånger att hon så gärna ville försöka förstå –hur blev det så här? Hur dåligt hade hennes son mått? Hur kom det sig att ingen hade förstått att han mådde så dåligt? Kristina beskriver att hon lämnade över många frågor till behandlarna på Ungdomsteamet Mini Maria. Hon deltog också själv på familjesamtal. Kristina talar om att hon egentligen inte ville gå på några samtal, att hon tyckte det var för svårt, men att hon gjorde det i alla fall.

Kristina tror vid intervjun att det skulle ha hjälpt henne att vara med i någon slags föräldragrupp tillsammans med andra som hade missbrukande barn. Men där och då var hon skeptisk och trodde inte att hon skulle få särskilt mycket ut av det. Hon tror idag att en grupp skulle ha kunnat ge henne praktiska råd och stöd. Hennes tankar om gruppen är att den kanske skulle kunna ledas av någon som hade kunskaper om missbruk. Hon tänker att en sådan grupp skulle fungera bäst om alla som gick i den redan visste att deras barn använde droger. Hon tror att det skulle finnas en vinst med att en sådan grupp var kopplad till någon behandlingsenhet.

Om oron efteråt

Efterarbetet pågår hela livet.

Kristina vill gärna berätta att det har gått bra för Olle. Hon talar om att han vid tiden för intervjun har flyttat hemifrån och har en flickvän och att han till viss del arbetar tillsammans med Kristina. Kristina träffar honom ofta och hon känner att han är sig mer lik. Hon upplever att han tar ansvar och de spenderar mycket tid tillsammans; fikar, pratar, jobbar. Kristina tycker att de kommit nära varandra igen. Hon litar på honom och hon tror på att det kommer att gå bra för Olle, men bilden av honom har fått sig en knäck. Olle har, säger hon, några dåliga sidor från henne och några bra, han har några dåliga sidor från sin pappa och några bra. Det finns dock något som gör att det aldrig kommer bli sig likt igen säger hon. Hon funderar på vad det är som gör att en människa inte går tillbaka i sitt missbruk igen?

Han har slutat. Han kan börja igen. Man ska vara medveten om det. Inte släppa att han varit där. Jag ser på det på ett annat sätt idag. Jag kommer att vaka över honom. Efterarbetet pågår hela livet.

Olle hade länge tyckt att droger varit kul. Men han hade slutligen blivit skrämmd av sitt missbruk och valt att bryta. Kristina funderar över hur det

hade varit om han bara hade fortsatt. Om det inte blivit någon vändning, hur skulle hon ha orkat då, säger hon? Hur länge? När skulle hon ha gett upp? Kristina säger att man kanske aldrig någonsin ger upp utan att man kämpar på och försöker se en ljusning, för annars dör nog barnen för en.

Yosefs berättelse om att förlora och återfå kontroll

Yosef säger att han hörde av sig till mottagningen för att det framkommit att hans son Nicolaj, som var 17 år då, använde droger. Nicolaj hade ett i princip dagligt missbruk av lugnande medel och hasch. Nicolaj var mycket sällan hemma. Han sov ofta borta och kom hem då övriga familjen var på arbete eller i skola. Yosef berättar att han tror att Nicolaj hade använt droger sedan högstadiet.

Yosef deltog i både familjesamtal och föräldrasamtal. Vid familjesamtalen var alla tre närvarande (mamma, pappa och Nicolaj). Under föräldrasamtalen kom föräldrarna på egen hand till mottagningen. Parallellt gick Nicolaj i enskilda samtal under åtta månader. Han bröt drogmissbruket ganska omgående efter att han fick en kontakt med mottagningen.

Yosef ritar en familjekarta som visar att Nicolaj bor tillsammans med båda sina föräldrar och sina två yngre systrar.

Förhandlade regler

Om vi sa tio, sa han tolv, så fick det bli elva.

Yosef beskriver att under mellanstadiet var det sällan bekymmer med att Nicolaj skulle följa de regler som familjen hade. Han upplever att reglerna var klara, åtminstone när det gällde två områden; tider och skolan. Nicolaj skulle vara hemma någon gång runt tio, elva på kvällen och det var inte svårt för Nicolaj att följa den regeln. Det behövdes inte diskussioner eller tjat om vilka tider som gällde. Yosef minns däremot att skolan var tuff för Nicolaj under första året i högstadiet. Nicolaj fick en ny lärare och det var struligt i klassen. Yosef berättar att han var på besök i skolan och att hans upplevelse var att det inte var någon som helst ordning. Trots att Nicolaj hade haft det ganska lätt för sig i skolan, började han dra sig för att gå dit. Yosef påminde om läxor och frågade om han skulle hjälpa till. Han försökte följa upp provresultat och tycker att det fungerade sådär med läxläsning. Att Nicolaj skulle gå till skolan var självklart och han gick också dit. Reglerna

för hur hemarbetet skulle gå till var inte lika självklara. Yosef beskriver att de som föräldrar tog det största ansvaret för hemarbetet, men att Nicolaj hjälpte till med det han blev tillsagd att göra.

Yosef tycker att han aldrig kunnat påverka Nicolajs fritidsintressen, men att det heller inte funnits anledning att göra detta. Nicolaj spelade fotboll och ishockey. Yosef var pappatränare i fotbollen och körde Nicolaj till träning och matcher. Yosef beskriver att han var med i stort sett hela tiden och att han och Nicolaj var tillsammans mycket. De hade mycket gemensamt i och med Nicolajs fritidsaktiviteter. Yosef minns att Nicolaj träffade många kompisar genom fotbollen och hockeyn.

Yosef berättar att reglerna hemma såg olika ut för alla hans barn. Han säger att han och hans fru brukar halvskoja om att de gjorde alla misstag med Nicolaj och att de inte "föddes som föräldrar" utan har blivit det med uppgiften. Yosef säger att han och hans fru för det mesta var överens om de regler som gällde för Nicolaj. Om de inte var överens så beskriver Yosef att de kunde komma överens om det genom att prata med varandra. Yosef säger att det alltid var hans fru som satte gränserna. När Nicolaj frågade när han skulle vara hemma fick Yosef fråga; vad har mamma sagt? Om Nicolaj sa att han ville komma hem tolv, sa Yosef tio och så fick det ofta bli elva. Yosef beskriver att det handlade om ett samspel och att Nicolaj kanske visste att Yosef skulle säga tio om Nicolaj sa tolv. För det mesta följde Nicolaj reglerna de hade kommit överens om. Nicolaj gjorde i princip som föräldrarna sagt, också de gånger han var missnöjd med avtalet. Om Nicolaj brutit mot reglerna fick Yosef resonera med honom. Yosef berättar att han sällan använt straff. Yosef upplevde sig ibland som tjugig när han försökte resonera, prata och förklara för sin son varför han inte kunde göra på det ena eller andra sättet. Yosef tycker aldrig att det fanns någon direkt anledning att inte lita på Nicolaj. Yosef berättar att Nicolaj var ärlig och att sonen också kunde berätta om saker som var svåra för honom. På grund av att det alltid gick att resonera med Nicolaj så litade Yosef på honom. Yosef berättar att han inte har behövt gå efter och kontrollera Nicolaj, utan alltid trott på det han har sagt. Däremot tror Yosef att språket haft en betydelse i relationen till Nicolaj. Yosef har ett annat modersmål än svenska. Ju längre tid Yosef bott i Sverige, desto svårare har det blivit för honom att uttrycka sig på sitt modersmål. För Yosef har det varit främmande att prata svenska med Nicolaj. Detta har, enligt Yosef, inneburit att hans fru fått ta över en del av diskussionerna. Han beskriver att det varit svårt att prata svenska med sin fru och sitt modersmål med Nicolaj. Det som har varit svårt har varit att växla mellan två språk i en diskussion. Detta har medfört att Yosef ibland känt att han bara fått sagt halva meningar, eller inget alls, säger han.

Förlorad kontroll och tillit

När vi ringde upplevde han det som kontroll, men vi hade ingen kontroll över huvudtaget.

Yosef berättar att när Nicolaj gick i nionde klass hittade han saker hemma som gjorde att han fattade misstanke om att Nicolaj höll på med droger. Det var småsaker; folie, tobak och information på datorn. Yosef pratade med sin fru och de satte sig gemensamt ned och pratade med Nicolaj. Nicolaj sa att han provat droger några få gånger, men att han inte längre höll på med det eftersom det inte var något för honom. Så här i efterhand tror Yosef att Nicolaj ljög sina föräldrar rätt upp i ansiktet.

Drogerna gjorde att Nicolaj försvann bort från sin familj. Till en början handlade det om att Nicolaj drog sig undan från de vanliga familjeaktiviteterna, han satt exempelvis framför datorn istället för i tv-soffan med resten av familjen. Om någon annan i familjen ville ha datorn, tog han på sig och gick ut och kom hem sent. Om Nicolaj kom hem, var det ofta när resten av familjen var i väg på sina arbeten eller i skolan. Yosef säger att det var som om det inte fanns någon där. Det hade börjat med att Nicolaj började ringa hem till sina föräldrar och meddelat att han missat sista bussen. Ibland fick Yosef tankar om att Nicolaj kanske inte hade missat någon buss. Han berättar att han till en början tänkte att det kanske handlade om skillnaden mellan att vara vuxen och tonåring. Att det helt enkelt var så mycket viktigare för honom som vuxen att hålla ordning på tider, jämfört med vad Nicolaj tyckte.

Snart blev det sämre och Nicolaj kom knappt hem över huvud taget. Yosef berättar att när Nicolaj inte var hemma, visste han inte var Nicolaj var någonstans. Nicolaj kunde säga att han var på ett ställe, medan han i själva verket var någon helt annanstans. Reglerna som de tidigare hade haft var omöjliga att hålla. Yosef säger att de inte hade några regler nu. Nicolaj kom inte hem när han skulle, för han kom inte hem. Nicolaj gjorde inget hemarbete för han var inte hemma. Nicolaj blev blek och mager, han åt knappt något, säger Yosef.

Skolan var en av de saker som ändå fungerade någorlunda för Nicolaj. Yosef beskriver att de som föräldrar alltid sagt att Nicolaj måste gå till skolan och att han tycktes följa den regeln. Yosef kunde kontrollera närvaron i skolan genom att få papper från skolan. Det var svårare för Yosef att kontrollera vad Nicolaj presterade i skolan. Han beskriver att han försökte underrätta sig om Nicolajs prestationer genom att prata med lärarna på skolan. Yosef tog bland annat kontakt med en lärare som skulle meddela honom om Nicolaj inte varit på skolan. Det fungerade någorlunda till en början,

men sedan allt sämre.

Nicolaj orkade inte fortsätta med fotbollen och ishockeyn och med det förändrades mycket. Yosef menar att de gamla idrottskompisarna försvann. En del andra av Nicolajs kompisar kände Yosef igen, åtminstone till en början. Några gånger tog Nicolaj med sig kompisar hem. Yosef beskriver dessa som några som senare hamnat på Järntorget; de såg inte ut som de gamla vännerna. Yosefs engagemang i Nicolajs fritidsaktiviteter försvann.

Till skillnad från sin bror var de andra barnen hemma. De svarade på sina mobiler när Yosef ringde och berättade var de var och det gick att kommunicera med dem. Yosef berättar att det inte gick med Nicolaj. Det fanns ingen möjlighet att sätta upp regler för han var ju inte där.

När Yosef ringde och ville veta var Nicolaj befann sig blev Nicolaj arg och upplevde det som kontroll. Men Yosef menar att han egentligen inte hade någon kontroll över huvudtaget. Han hade inte någon kontakt med Nicolaj mer än något enstaka telefonsamtal. Yosef beskriver att vissa dagar, de dagar som var lite bättre, så ville han tro på det som Nicolaj sa. Men så fort han fick bevis på att Nicolaj inte sagt som det var uppstod det en konflikt. Blev det en konflikt eller en diskussion mellan Yosef och Nicolaj sa Nicolaj att det inte gick att prata med honom och gick sin väg. Yosef beskriver att detta innebar att det blev en konflikt till i högen av konflikter, inför nästa gång de skulle prata med varandra och att det då blev på samma sätt. Till slut kunde inte Yosef lita på något som Nicolaj sa och det fanns inget som sonen kunde göra för att ändra på det. Yosef menar att tillit och droger har en stark koppling. Under hela den tid som Nicolaj använde droger gick det brant utför med tilliten dem emellan.

Konfrontation och ny mening

Jag kände att jag var tvungen att prata med honom. Jag sa att jag visste.

Yosef säger att han inte vet hur han klarat det som han har varit med om. Han berättar att när han började misstänka missbruk så gick han in i Nicolajs dator där han sökte och fick konkreta bevis och misstankarna om drogmissbruk blev bekräftade. Yosef beskriver hur han letade igenom Nicolajs rum och hittade fler spår där. Yosef beskriver också hur svårt det var och att han inte kunde konfrontera Nicolaj med det han hade hittat. Yosef menar att han fick så dåligt samvete för att han hade gått över en gräns. Yosef förklarar sin ståndpunkt som innebar att han ville att barnen skulle ha en trygghet någonstans och känna att deras rum var deras egna revir. Yosef säger att han kom fram till att det enda som skulle hända om han visade Nicolaj vad han hittat, var att sonen förmodligen skulle bli bättre på att städa undan efter sig.

En dag, berättar Yosef, bestämde han sig trots allt för att prata med Nicolaj. Nicolaj satt i telefon och Yosef sa till Nicolaj, att när han pratat klart så ville Yosef prata med honom. Nicolaj avslutade sitt samtal ganska snabbt. Yosef tror att Nicolaj kände på sig att det var något allvarligt. Yosef berättar att han sa till Nicolaj att han visste att Nicolaj använde droger och att Nicolaj varken behövde säga ja eller nej, för Yosef visste vad han hade gjort. Nicolaj förnekade att han skulle hålla på med droger, men Yosef berättar att han bara fortsatte att säga att han visste att det var så. Yosef minns att han sa till Nicolaj att han ville hjälpa honom, men att han inte skulle kunna hjälpa honom om Nicolaj inte själv ville det. Yosef berättar att han sade till Nicolaj att om Nicolaj ville ha pappas och mammas hjälp måste han försöka säga som det är. Yosef fortsätter med att berätta om tiden efter detta allvarssamtal. Efter ungefär ett halvår kom Nicolaj hem och var kraftigt påverkad och vid det tillfället ringde Yosef och hans fru till Mini Maria.

Yosef beskriver att det viktigaste för honom i allt som skedde i samband med Nicolajs drogmissbruk var att han och hans fru kunde prata med varandra. Prata och trösta. De försökte säga till varandra att livet går vidare. Det var viktigt för Yosef att han och hans fru kunde känna att det inte var deras fel att det blivit som det blivit. Genom att han inte kunde hålla händerna för Nicolaj kunde han inte direkt påverka de val Nicolaj gjorde med sitt liv. Yosef var dock tvungen att prata med sin chef på jobbet. Han berättade i stora ordalag att familjen hade ett problem som innebar att han kanske inte alltid skulle komma i tid och att han ibland var tvungen att gå därifrån när det behövdes. Han säger att han fick gott stöd från sin chef.

Vid tiden för intervjun har inte Yosef och hans fru berättat för Nicolajs syskon eller annan släkt om det som skett. De har valt att göra på det viset, på gott och ont, säger han. Även om Nicolaj själv inte ställt några önskemål om tystnad så upplever Yosef att Nicolaj ändå värdesätter det. För Yosef var det viktigt att se på Nicolajs missbruk som en situation som familjen var tvungen att lösa och att det inte bara var Nicolajs problem. Han berättar att han trodde att det var svårare att prata med någon om ett problem som man har. För Yosef var det lättare att tänka att det var en uppgift som måste lösas, av dem tillsammans. Han berättar att han inte hade några tvivel om att familjen skulle kunna lösa den situation de befann sig i. Att tvivlet inte infann sig, tror Yosef hade att göra med att han kände Nicolaj, att han kände sig själv och att Nicolaj kände sig själv. På något sätt fanns det ändå en slags tillit kvar, säger Yosef. Han *visste* att det gick att prata med Nicolaj. Yosef berättar att han tror att om han inte hade haft den kontakt med Nicolaj som han någonstans ändå hade, så hade det varit svårt att se Nicolaj för den han var. Då hade det varit svårt att vara till hjälp för Nicolaj. Kanske fanns

tilliten ändå kvar, någonstans.

Yosef beskriver att han anser att en bra kontakt med barnen är a och o för att man som förälder ska kunna hjälpa sitt barn. Han tror att det är viktigt att se till varje individ, att hur man är som person också spelar roll för att förstå vilken hjälp man behöver.

Yosef säger att han upplevde att Ungdomsteamet Mini Maria var ett ställe för honom och hans fru att få berätta om deras situation och vädra sina känslor. Han säger att han inte förväntade sig att mottagningen skulle lösa någonting, men han och hans fru slapp att vara ensamma om det som hände dem. Yosef beskriver att han letade information; han läste böcker och besökte olika hemsidor på nätet. Han berättar att han inte visste om det fanns något ställe han kunde vända sig till, men tänkte att det kanske fanns det. Möjligen, säger han, hade de sökt hjälp tidigare om de hade känt till någon hjälpinstans, men han är inte säker. Den första tiden, säger Yosef, att han nämligen tänkte att det som hände var något mellan honom, hans fru och Nicolaj. Att det var de tre som skulle hjälpas åt att hitta en lösning. Så hjälpen växte fram bit för bit, dels via Internet, i samtal mellan honom och hans fru, mellan dem som föräldrar och Nicolaj och i samtal med behandlarna på Mini Maria. Yosef tror att Nicolaj tyckte att det var spännande att gå i samtal. Han tror att Nicolaj kanske inte slutade droga sig med en gång, men att han ändå fortsatte gå i samtal innan han blev helt drogfri. Yosef berättar att Nicolaj tyckte det var besvärligt när de som föräldrar deltog i samtal tillsammans med honom eftersom han inte kunde prata med sin behandlare som han brukade. Men Yosef beskriver att de som föräldrar upplevde behandlaren som ett slags vittne eller som en observatör. Det gav också en annan dimension att Nicolaj fick höra sina föräldrar säga saker inför andra, som t.ex. att de älskade Nicolaj och inte skämdes över honom. Yosef minns att han dock upplevde att kontakten med mottagningen tog slut lite för fort, att de gärna hade haft kvar den längre. Yosef önskar ibland att Nicolaj skulle ha fortsatt med sin samtalskontakt och tror att en uppföljning efter något år skulle vara bra för att kolla av hur det är.

Om oron efteråt

Jag har alltid det ögat, han kanske börjar igen.

Yosef är glad över att kunna berätta att det har gått bra för Nicolaj. Yosef berättar vid intervjun att Nicolaj arbetar som personlig assistent, att han bor kvar hemma och är närvarande i familjen igen. Yosef talar om att Nicolaj har träffat en tjej och blivit intresserad av socialt arbete. Nicolaj köper de hemlösas tidning, varje nummer. Det är hans lilla bidrag och när Nicolaj

tömde garderoben hemma ville han skänka kläderna till de människor som har sitt "hem" på Järntorget.

Trots att Yosef beskriver att det gått bra för Nicolaj, finns det många saker som han fortfarande strävar med. Hans ord får tala för sig själva:

Klart man är rädd. Hade han aldrig börjat med droger skulle jag aldrig tänkt så, men nu letar jag efter tecken, håller koll/.../ Det finns alltid en oro. Man hör om det som sker på stan. Man är alltid rädd, det är ens barn det handlar om, men jag kan inte leva i den rädslan hela tiden så man förtränger den. Jag har alltid det ögat, han kanske börjar igen. Alla tecken tyder på att han inte använder droger, men rädslan finns kvar och jag skulle ibland vilja att han kom hit och pratade. Ni visade intresse för honom.

Bengts berättelse om en alldeles vanlig familj

Bengt berättar att han och hans fru tog kontakt med Mini Maria då det framkommit att deras då sjuuttonårige son Gustav rökt hasch. Han hade missbrukat under en längre tid. De fick stöd i form av familjesamtal och samtal mellan föräldrarna. Gustav hade också enskild samtalskontakt under en kortare period. Gustav höll upp från att röka hasch under behandlingstiden. Gustav är mellanbarn i familjen och har en äldre bror och en yngre syster. Han har också en äldre syster som dött.

Det var sällan tal om att vara uppe sent.

Bengt tycker att han har svårt att komma ihåg detaljer från åren då Gustav var i tio-, tolvårsåldern. Han säger att de säkert inte hade en konfliktfri tillvaro, men att det känns så när han nu tänker tillbaka på den.

Bengt berättar att deras familj alltid hållit hårt på tider och att det sällan var tal om att vara uppe sent. Bengt beskriver att de som föräldrar inte ställde några krav på att Gustav skulle hjälpa till med hemarbetet, utan att han själv och hans fru gjorde hemarbetet. Han säger att de inte krävde av Gustav att han skulle städa. De gjorde det för honom. Gustav hade sina kompisar från klassen i skolan och från fotbollen och de var ganska många, enligt Bengt. Det var ofta kompisar till Gustav hemma, mycket tack vare att de hade utrymme i huset, tror Bengt. Bengt berättar att han var med när Gustav spelade fotboll, han körde honom till och från matcher. Han tyckte också att fotbollen var en bra aktivitet. De kompisar Gustav träffade var sådana som föräldrarna kände till genom skolan. Bengt tror inte att han

skulle ha kunnat påverka så mycket vilka Gustav umgicks med, men att det inte heller fanns någon anledning till det. Kompisarna var bra, det kunde ske en och annan olyckshändelse då och då, men inget allvarligare än en krossad ruta.

Skolarbetet flöt lätt för Gustav, säger Bengt. Bengt beskriver att hans son inte har behövt lägga ner särskilt mycket arbete och ändå nått bra resultat.

Bengt blir sorgsen när han berättar att han och hans fru miste sin äldsta dotter då Gustav gick i mellanstadiet. Han säger att det var en stor sorg för familjen och dotterns död fick betydelse också för relationen mellan Bengt och hans fru. Bengt förklarar att han under den här perioden arbetade mycket och att hans fru stannade hemma med barnen. Bengt berättar att hans fru hade det särskilt jobbigt och att han tror att han själv kanske inte insåg vilken chock det innebar för hela familjen att mista en familjemedlem. Bengt berättar att hans fru tog det största ansvaret när det gällde uppfostran, när Gustav gick i mellanstadiet. Han säger att familjen ville klara sig ur situationen själv och att hans fru mådde bättre efter hand som tiden gick, men att det var en jobbig tid.

Bengt berättar att det sällan var några problem att få Gustav att följa de regler som de hade satt upp och att de därför inte heller hade någon direkt plan för vad som skulle hända när reglerna inte fungerade. Bengt berättar att det möjligen mest blev att höja rösten, att det blev en del skäll. Bengt litade på vad Gustav sa under åren i mellanstadiet. Det fanns inte någon anledning att inte göra det. Han beskriver att han och hans son under den här tiden hade en ganska vanlig relation, men kanske inte så mycket relation eftersom han jobbade mycket. Bengt säger att han och Gustav kanske inte var så mycket kompisar och han tror att hans roll i deras relation kanske var för auktoritär ibland.

Glida ut bakvägen från livet

Konstigt, han gick ju till skolan imorse...

Gustav började använda droger då han gick i högstadiet. Hans missbruk accelererade då han började gymnasiet och uppdagades under andra ring.

Bengt beskriver att oron för Gustavs drogmissbruk började med några första chocker; att det framkom att Gustav rökte tobak och att han hade stulit en mobiltelefon. Bengt började undra varför Gustav gjorde på det där viset. Trots att det började bli oroligt runt Gustav fungerade tiderna när han skulle vara hemma väldigt bra. Antingen höll Gustav tiden, eller så hörde han av sig och sa att han skulle komma halv ett istället för tolv. Bengt tror att detta berodde på att han och hans fru var så tydliga med just tider. De fråga-

de varandra och de frågade Gustav och därefter resonerade de. Efter lite fram och tillbaka gick det oftast att komma överens.

När det gällde att hjälpa till hemma säger Bengt att de inte krävde av Gustav att han skulle göra något särskilt. Någon gång ibland plockade Gustav upp några kläder från golvet, eller bäddade sängen. Vid enstaka tillfällen kunde Bengt skicka honom till affären för att handla. Bengt och hans fru gjorde hemarbetet själva, förklarar han.

Trots att Gustav hade haft lätt för att lära in, så hände det något i högsta-diet som gjorde att han tappade lusten att läsa. Bengt kan inte beskriva eller förstå vad det var som var anledningen till att Gustav förlorade engagemanget till skolarbetet. Bengt levde i tron att Gustav gick till skolan varje dag. Att gå till skolan var en sträng regel, Gustav skulle ha hundra procents närvaro. Bengt säger att han såg Gustav gå upp på morgonen och gå hemifrån. Till skolan, trodde Bengt, men det visade sig att Gustav gjorde annat på dagarna. Bengt berättar att han levde i tron att skolan skulle höra av sig om Gustav skolkade. Bengts fru hade börjat arbeta och var inte längre hemma om dagarna. En förmiddag hade Bengt ett tjänsteärende i närheten av hemmet och fick se att det var neddraget i Gustavs rum. Han minns att han blev förvånad eftersom Gustav hade gått till skolan tidigare på morgonen. Det visade sig att Gustav inte gått till skolan utan återvänt hem när resten av familjen försvunnit till sina arbeten.

Bengt minns inte att han lade märke till några större förändringar hemma. Gustav kom hem i tid och han tog med sig sina gamla vänner hem till dem och spelade dataspel och detta tyckte Bengt var trevligt. Gustav hade träffat en tjej som det visade sig att han ofta skolkade tillsammans med. Efter kontakt med flickvännens mamma förstod de att hon brukade skolka. Det var i samband med dessa händelser som Bengt började förstå att det fanns andra saker som drog Gustav från skolan och från fotbollen som han nu slutat med. Bengt säger att han inte visste att det var droger det handlade om, men han kände att det var något som inte stämde. Gustav visade inte upp sina nya kompisar hemma, han pratade inte om dem med Bengt. Det var svårt för Bengt att påverka vilka kompisar som Gustav skulle umgås med. Han säger att det nog är så i den åldern som Gustav befann sig i. Bengt menar att han gjorde några tappra försök genom att till exempel försöka köra Gustav till en tennisskola, men det rann ut i sanden efter ett tag. Bengt berättar att han var upptagen av att Gustav skulle kunna ta till vara sin talang för studier, att han trodde att Gustav en dag skulle kunna göra en akademisk karriär.

Öppna drogsignaler

Bengts bild är att drogerna inte kom att påverka de regler som familjen hade så särskilt mycket. Några nya regler växte dock fram på grund av missbruket. Gustav blev uppmanad att uttala att han skulle sluta med droger och han fick inte ha några droger innanför deras dörrar. Bengt ville inte att Gustavs aktiviteter skulle drabba de andra i familjen och det kunde Gustav förstå. När Bengts fru hotade med att polisanmäla Gustav skrattade bara Gustav till svar och sa att det inte var något problem eftersom polisen ändå inte brydde sig om en sådan sak. Det blev allt hetsigare hemma. Många var de gånger då Bengt, hans fru och Gustav satte sig ner för att prata med varandra. Det blev långa diskussioner. Bengt upplever att Gustav på ett sätt har varit som ett öppet kort. Han har alltid svarat när jag frågat, säger han, nästan som att han velat att jag skulle se det. Trots att Bengt satt uppe på nätterna, och väntade på att Gustav skulle komma hem när de hade bestämt, så såg han aldrig att Gustav var påverkad. Han säger att han tror att han var naiv. Han vet inte varför Gustav började med droger och att han försökt att prata med Gustav om detta. Ingen av dem har kommit fram till något svar.

Tilliten mellan Gustav och Bengt blev starkt förändrad när det väl framkommit att Gustav använde droger. Då gick det inte längre för Bengt att lita på Gustav, även om tider och annat faktiskt fungerade som förut. Bengt beskriver att det svåraste för honom var att Gustav verkade ta så lätt på sitt missbruk, att han sa att det inte var värre än något annat. Det var där tankarna om hur det blivit som det blivit, började mala i Bengts huvud. Under ungefär ett halvår var ingenting bra och drogerna påverkade allt till det negativa.

Bengt och Gustav hade inte längre några gemensamma saker. Hur mycket Bengt än försökte vara tillsammans med Gustav så svarade Gustav avvissande. Han ville bara vara med sina kompisar. Gustav kom hem, de åt söndagsmiddag tillsammans, men den kontakt som hade funnits innan var borta. Gustav stängde in sig på sitt rum och sa att han ville bli lämnad ifred. När Gustav inte var hemma gick föräldrarna in och städade hans rum och hittade droger som Gustav inte ens försökt att gömma. Bengt förstärker sin bild av att det var som om Gustav ville att de skulle hitta drogerna. När Bengt och hans fru föreslog att Gustav skulle följa med dem till Ungdomsteamet Mini Maria satte han sig inte emot det, utan sa att han kunde tänka sig det. Bandet med de andra barnen blev starkare under den här perioden. Bengts relation till sin fru blev dock ansträngd, säger han. De kunde prata öppet med varandra, men det var mycket bråk om skolan och om hasch. Till slut hoppade Gustav av skolan och då blev det prat om hur han skulle försörja

sig. Bengt berättar att en återkommande fråga var den om Gustav skulle få pengar av Bengt eller inte?

Drogerna ses och utmanas

Jag tänkte hela tiden att det skulle ordna sig.

Bengt säger att han hela tiden trodde att det skulle ordna sig. Han undrar om han är en väldigt positiv person eller vad det var som gjorde att han tänkte så. Hans erfarenheter genom åren hade visat honom att det mesta brukade ordna sig till slut, att det var väldigt få saker som inte gjorde det. Men frågan om hur det kom sig att deras familj hade råkat ut för detta släppte inte. Bengt säger:

Vi är en ganska normal familj, med hyfsad ekonomi och okej tillvaro. Det är svårt att förstå, och vi får nog aldrig svar på det.

Förutom sin egen övertygelse om att situationen skulle ordna sig nämner Bengt några andra saker som han tycker hade betydelse för hur han själv klarade det som hände. Han har haft ett bra jobb som han har trivts med och som kunde ge honom en möjlighet att komma ifrån en stund och tänka på annat. Det har hjälpt honom att inte bara behöva tänka på tråkigheter, trots att han själv och livet kändes deppigt. Att kunna stötta Gustav ekonomiskt, när han varken fick studiebidrag eller lön, är en annan sak som han tycker har haft betydelse. Han menar att han tänkte att Gustav måste ha pengar, och det var möjligt för honom att ge honom dessa när Gustav behövde dem. Bengt nämner också sin fru. Han säger att hon aldrig gav upp. Hennes ihärdighet och tjtande på Gustav hade en betydelse. Gentemot Bengt kunde hans fru vara uppgiven emellanåt, men aldrig gentemot Gustav. Bengt säger att han inte direkt hade någon att prata med om det som hände. Han och hans fru talade mycket med varandra, men han pratade egentligen inte med några andra. Han visste att frun kunde ventileras en del saker med några väninnor, men själv pratade han bara med sin fru och detta betydde mycket för Bengt. Så här i efterhand tror han att han skulle behövt ha någon annan vuxen att prata med, kanske en förälder som varit i samma situation. Då hade han kunnat prata av sig och det tror han skulle ha hjälpt. Men, säger han, hjälpen kommer inte av sig själv, man får söka efter den, och det gjorde inte han med en gång. När Bengts familj hade slutat komma till Ungdomsteamet Mini Maria återkom en misstanke om att Gustav var i missbruk igen. Bengt hade ordnat med en provanställning åt Gustav på ett företag. Efter ett tag ringde arbetsgivaren och sa att Gustav inte skötte sig. Han hade kommit för sent och det ryktades om att han rökte hasch. Arbetsgivaren sa att han

skulle ge Gustav ett halvår till. Då satte Bengt sig ner med Gustav och pratade. Gustav sa att det skulle gå åt helvete för honom om han blev av med jobbet. Han ville verkligen inte det. Gustav sa till sin pappa att det var Bengt som hade ordnat allt för honom, och att han själv inte ens kunde ordna ett eget jobb. Bengt försökte då förklara att det inte är så lätt att ordna ett jobb i dagens samhälle om man inte gått färdigt skolan och att man får använda sig av de kontakter man har. Bengt tror att jobb är viktigt. Har man inte ett arbete, eller någon sysselsättning, kan nog vem som helst bli missbrukare eller hemlös, säger han.

I samband med misstankar om att Gustav återfallit i missbruk gick Bengt med i Föräldraföreningen mot narkotika (FMN). Gustav lämnade urinprover till Bengt en gång i veckan som han tog med sig till FMN. Gustav skötte detta utomordentligt och det fanns ingen anledning för Bengt att inte tro på honom. Bengt märkte att Gustav tyckte det var skönt att skylla på proverna inför sina kompisar. Själv tänkte Bengt hela tiden, inte en gång till, inte igen. Han ville absolut inte vara med om samma sak igen.

Bengt tror att de som familj behövde gå till en verksamhet som Ungdomsteamet Mini Maria. Han säger att han tror att det är bra att man från båda håll får höra varandras versioner och samtidigt ha någon som lyssnar på det. Hemma kanske var och en sluter sig, man äter middag och småpratar lite och sedan hänger man framför TV:n, dialogen flyter inte, säger han. Han tror kanske att man säger mer på en mottagning, kanske de vuxna öppnar sig mer än barnen. Gustav sa inte så mycket på familjesamtalen, men han tyckte ändå det var bra, säger Bengt. Att Bengt och hans fru gick ensamma i samtal, det var också bra. Han upplevde det som viktigt att få egna tider, det spelade nog ingen roll om det var en kvinna eller en man som var behandlare. Han är övertygad om att det påverkat dem alla i familjen att de kom till Mini Maria. Den insikten kom inte med en gång, säger Bengt, han gick inte från mottagningen och kände så, utan det kom efter alla tankar som följde av att ha varit där. Bengt säger också att det kanske är lätt för honom att säga, eftersom det gått bra för dem, det hade kanske inte varit så om det inte gjorts det.

Om oron efteråt

Det är så positivt nu att man inte tror det är så.

Bengt säger att det är så positivt nu att man knappt tror att det är sant. Människor runt omkring honom säger att Gustav inte är samma person längre. Hela Gustavs uppträdande är annorlunda, han ger sin mamma en kram när han kommer hem. Han vill sköta sig. Gustav betalar hemma. Han trä-

nar kampsport. Bengt och Gustav övningskör ihop, ibland spelar de tennis. Det är sällan några hårda ord. Bengt berättar att de ett par söndagar i rad har tagit långpromenader i skogen; han, hans fru och Gustav. Häromsistens hade Gustav sagt; *tänk om de kunde se mig nu, gå här med mamma och pappa, men äh, det skiter jag i, jag är vuxen nu.*

Biancas berättelse om känslan av att inte räkna till

Bianca tog kontakt med Mini Maria när André som sextonåring hade gripits i tullen då han försökt att smugla in hasch. Bianca tror att han då hade missbrukat under en längre tid. Bianca deltog i familjesamtal med hela familjen och i föräldrasamtal tillsammans med sin man, Andrés pappa. André hade enskild samtalskontakt under ett knappt halvår. André slutade att röka hasch i samband med gripandet. Han bor tillsammans med sina föräldrar och har en äldre syster som flyttat hemifrån.

Man gick inte ut på kvällen – så var det bara.

Bianca berättar att tiden i mellanstadiet var en tid då mycket i hennes familj förändrades genom att hon och hennes man köpte en rörelse som krävde mycket av deras tid och engagemang. Tidigare hade föräldrarna haft all tid hemma med barnen, säger Bianca. Hon beskriver att det blev en chock för barnen och att det innebar att det blev svårt för henne och hennes man att som föräldrar hålla på de regler som tidigare funnits, för att det var svårt att kontrollera att de följdes. Hon menar att dessa förändringar innebar att det blev besvärligt för barnen, eftersom de inte visste riktigt vad som gällde.

Bianca förklarar att när det gällde tider då André skulle vara hemma på kvällarna, var det inga diskussioner under mellanstadiet. Klockan sex åt familjen middag och då skulle han vara hemma och därefter stanna hemma. Man gick inte ut på kvällen – så var det bara, säger Bianca. Det var naturligt för henne att barnen skulle vara hemma och det handlade även om att hon som mamma inte skulle behöva gå och vara orolig för vad som hände med barnen om de var ute på kvällen. Beträffande hushållsarbete har André redan från det att han var liten haft regler om att han ska plocka undan efter sig. Ju äldre han blivit desto större har uppgifterna blivit, berättar Bianca. Under mellanstadiet bäddade han sängen, diskade och plockade undan efter

sig. Att hälsa på varandra på morgonen och att säga hej då till varandra när man skildes åt var de viktigaste reglerna för Bianca. Hon menar att det var ett sätt att få lite kontakt med varandra i familjen, även de dagar då någon i familjen hade en dålig dag.

Bianca berättar att André spelade badminton och simmade. Hon tycker att det var viktigt att ha någon aktivitet utöver TV. André hade tre, fyra aktiviteter i veckan, som föräldrarna körde honom till.

Hon berättar att André hade många kompisar med sig hem. Hon ville att dörren skulle stå öppen för den som ville komma och hon älskade att ha barn hemma hos sig. Hon menar att det var ett sätt för henne, som invandrad och relativt ny i landet, att slippa känna sig ensam och att kunna vara som hon själv ville utan att ta alltför stor hänsyn till sociala konventioner. Hon tycker att det var svårare för henne att få kontakt med de andra barnens föräldrar, för i förhållande till andra barns föräldrar hade hon problem att släppa tanken på vad som var rätt och fel i det här landet och blev försiktigare.

Bianca beskriver att André alltid följde reglerna och hon säger att kanske han följde reglerna för noga ibland. Hon menar att han gjorde det för att vara henne till lags. Vid enstaka tillfällen, minns Bianca, kunde hon bli arg och gapa på honom om han gjort något fel. En bruten regel fick alltid en konsekvens i form av utebliven veckopeng, att André fick gå in på sitt rum eller liknande. Ibland var inte hon och hennes man överens om hur stränga konsekvenserna skulle vara. Hon berättar att hennes man ofta tyckte att hon var för tuff mot barnen och att diskussionen makarna emellan kunde bli lång och högljudd. Bianca framhåller att det var viktigt för henne att inte uppfostra sina barn så som hon själv blivit uppfostrad. För att inte gå över gränsen för vad hon själv ville, var hon ibland tvungen att gå därifrån och låta någon annan ta över, förklarar hon. Fram till tolv-tretton års ålder var det inga som helst problem för Bianca att lita på André, säger hon.

Dubbla identiteter

Han var alldeles för exalterad för att städa...

Biancas bild är att André började med droger när han var 14-15 år, för det var då han började förändra sitt beteende. Hon vet egentligen inte om det var så, men hon beskriver att hon visste att något var fel. Hon berättar att hon inte tänkte att det skulle vara droger det handlade om, utan det var Andrés tränare som påpekade att André inte verkade må bra och att det kanske kunde finnas droger med i bilden. Senare kom det indikationer från skolan.

André gick på en skola som inte låg i området där han bodde. Han hade

svårt att hålla kontakten med skolkompisar och han umgicks med kompisar som bodde i närområdet. Bianca berättar att det var killar som hade det tufft, mådde dåligt och hade det otryggt runt omkring sig. De var ofta hemma hos Biancas familj. De åt middag med familjen och sov över ibland. Men André och hans kompisar var också ute en hel del och Bianca tror idag att de visade upp en sida hemma hos dem och en annan när de var ute. När det visade sig att de höll på med droger önskade hon att André inte skulle umgås med dem, men hon tyckte att det var problematiskt att försöka påverka en sextonåring vem han ska eller inte ska umgås med. Han började vara ute mer med kompisar. Bianca och hennes man sa att han skulle vara hemma tio på kvällarna även om de andra skulle vara hemma tolv. André tyckte det var pinsamt, säger hon, men han höll tiderna.

André spelade badminton tre eller fyra dagar i veckan. Han hade faktiskt någon aktivitet kvar, säger Bianca, trots att det är många andra som slutar med sina fritidsintressen. Hon berättar att André inte fick sluta spela badminton för henne och hennes man. Föräldrarna körde honom till träningen när André skulle börja träna i en ny lokal som låg längre bort. Bianca beskriver att Andrés eget engagemang stadigt gick nedåt. Ju längre tiden gick, ju sämre blev han. André orkade inte vara lika bra som han tidigare varit.

Bianca berättar att André kom hem som han skulle, det var bara någon enstaka gång som han inte kom hem i tid. Han gjorde det hemarbete som var hans uppgift. En dag när Bianca kom och André höll på att städa märkte hon att det var något som inte stämde. André var för exalterad för att städa, hans ögon såg annorlunda ut och han rörde sig på ett konstigt sätt. Hon satte sig då ner och pratade med André. Bianca tänkte inte på droger, säger hon, han var ju hemma hela tiden och han gjorde det han skulle, fast lite för överdrivet.

Det var i skolan Andrés missbruk märktes mest. Det var där han visade flest beteenden som var annorlunda, berättar Bianca. André skolkade, kom för sent, hamnade i bråk och ljög. Bianca blev besviken över att det tog lång tid innan hon fick veta det som skolan visste. På ett utvecklingssamtal sa läraren att det var synd att André var sjuk så ofta. Bianca blev helt ställd. Sjuk? Han hade gått hemifrån och gått till skolan varje dag. Men André hade inte gått till skolan, han hade gjort annat de senaste två, tre månaderna. Bianca säger att det blev en explosion av frihet för André. Hennes regler gentemot honom hade inte ändrats, men André gavs plötsligt chansen att inte följa dem.

Nytt föräldraskap

Biancas dotter, Andrés storasyster, hade flyttat utomlands i unga år till släktingar och hade mått dåligt. Detta hade varit en svår tid för Bianca, hon beskriver denna tid som den värsta i hennes liv. En kort tid efter detta började bekymren med André. Hon beskriver att trots att hon mådde dåligt så behövdes hon för André, men hon kände att hon inte riktigt orkade med att finnas till för honom. Dessutom var sorgen över systemen kanske lika stor för André som för henne själv, tror Bianca. Andrés syster betydde så mycket för honom och han saknade henne också. Bianca tror att detta har haft en stor betydelse för att det blev som det blev. När det blev bråk om saker som Bianca, hennes man och André inte kunde komma överens om kände Bianca att hon inte orkade ta mer. Hon berättar att hon hade fått ta allt som varit kring dottern. Tack vare att Biancas man hade bättre kontakt med André än han hade haft med dottern och kunde prata med sonen på ett annat sätt än med dottern, kunde Biancas man ta över en del av ansvaret kring André.

Bianca beskriver att hon under denna tid hade ”mer” relation med André än under mellanstadiet. Inte bättre, men mer, och framför allt en relation präglad av oro. Hon beskriver att det var många saker som skulle göras; prata med skolan, polisen, kolla upp. André ville inte prata med henne och hennes man. Bianca ville tro att det skulle finnas något sätt som deras situation skulle kunna lösas på. Hennes man var inte lika hoppfull, säger hon. Biancas man var väldigt orolig för sin son. Han kanske tog det som en förolämpning mot honom själv, funderar Bianca. Hon tror att hennes man har haft svårare att förstå varför André började använda droger.

När Bianca märkte att det var något som inte stämde med André och hon inte kunde komma på vad det var, började hon bli nyfiken på vad det var hon inte förstod. På det sättet kunde hon lugna ner sig själv. Hon slutade skrika, hon började lyssna på honom och prata med honom. Hon ställde mer frågor och visade André mer medkänsla, säger hon. Hon försökte hitta ett sätt att få ur André hur det var med honom. André såg förändringen. Han frågade Bianca om hon inte brydde sig längre och hon kunde svara att det var för att hon gjorde det som hon försökt ändra sig. De började gå ut och fika. André började prata om personer runt omkring honom som Bianca aldrig hade träffat, inte hade telefonnummer till. Hon fick en inblick i hans värld. Hon blev än mer orolig. Men hon försökte ändå att fortsätta sin strategi att prata med André.

Prövad tillit

Bianca berättar att droger gör att man förlorar all tillit till sitt barn. Droger påverkar allting, säger hon – ibland var hon till och med rädd för att han skulle slå henne. Hon tänkte på André dag ut och dag in och menar att det behöver man ju inte göra om man litar på någon. Hon berättar att André försökte göra en del saker för att Bianca skulle kunna börja lita på honom; att han exempelvis följde överenskommelser och städade. Han förstod bara inte, säger hon, att han gjorde det på ett annat sätt än tidigare och att det bara gjorde det hela än värre. Det var svårt att återfå förtroendet, säger Bianca.

Bianca tror inte att det skapades några speciella regler i familjen i samband med Andrés missbruk, men hon säger att det skapades vissa beteenden i familjen. Bianca beskriver att de som föräldrar såg en beteendeförändring hos André som kom väldigt plötsligt, allt för plötsligt för att vara en vanlig tonårsgrej, säger hon. André hade börjat ifrågasätta familjens regler, något han aldrig tidigare gjort. Han sprang ut med en gång på morgonen och deltog inte i den förut så viktiga morgonstunden med familjen. Det kom allt mer sällan ett ”hej då” när han gick ut. Bianca tror att det hade att göra med att han inte ville ha kontakt med dem. Trots detta kom André alltid förbi Biancas arbete efter skolan och visade upp sig, så som de hade avtalat. Bianca berättar att hela hennes attityd mot André förändrades. Både hon och hennes man blev mer ifrågasättande gentemot André. Det blev mer tjat på André och hon blev mer på sin vakt. Bianca ville kontrollera allt som André gjorde och var han var. Bianca berättar att hon var tvungen att försöka ha tillit till André, eftersom hon inte bara kunde låsa in honom och hålla honom hemma för evigt. Att försöka leva som om man hade en tillit som egentligen inte fanns, var väldigt svårt.

Att åter börja lyssna och tala med varandra

Han ska kunna känna efteråt att han har oss.

Bianca berättar att det var svårt för henne som mor att se sitt barn gå igenom något som var så svårt. Det mesta gick neråt för henne. Hon miste känslan av att vara något, varken mor, kompis eller partner. Hon gjorde bara saker hon var tvungen att göra. Hon gick på möten. Och hon säger att hon ibland hatade André för att han tvingade dem till att göra alla saker. Men hon kunde prata med sin man om det som hände. Och till viss del pratade hon också med André om det, även om han inte ville prata. Bianca upplevde att det inte fanns någon att få tröst av och säger att det är det som är svårt med att vara vuxen. Hon berättar att hon inte hade någon att prata med om det

som hänt. Polisen kunde ge råd till en viss gräns och när familjen tog kontakt med socialtjänsten beskriver Bianca att de inte kunde ge dem några råd vart de kunde vända sig. Bianca säger att hon tror att det var skillnad för henne att veta att det hon sa hos socialtjänsten skulle stå i deras papper. Hon visste att det fanns sekretess, men det skapade en osäkerhet och möjligen ett hinder för dem att söka hjälp den vägen.

Bianca säger att de skulle behövt ha råd om hur de skulle göra. Hon hade ingen att prata med och hon säger att hon skulle ha behövt folk runt omkring sig. Hon säger att det inte var ett behov av att prata med någon på det psykologiska sättet utan någon att bolla idéer och känslor med, få feedback. Bianca berättar att när André gick på dagis var det naturligt för föräldrar att fråga varandra om barnen och jämföra dem, men att detta slutade när barnen blev äldre. Det tycker hon är konstigt.

Det var ett stort steg för Bianca och hennes man att be om hjälp. När de slutligen bestämt sig för det, gjorde de allt de kunde för att få hjälp. Det var första gången i deras liv som de kämpat för att få hjälp av någon.

Men, säger hon, det hjälpte att komma någonstans och prata om det. Genom att gå till en mottagning kunde de berätta för någon hur det var. På mottagningen insåg hon att det gick att prata om det som hänt och hände. Det gick, de gjorde ju just det; pratade med varandra om vad som hänt och hände. Hon och hennes man kunde bestämma att nu börjar arbetet för dem och för deras barn. Hon säger att de tillsammans arbetade i två år för att tilliten dem emellan skulle öka. Var och en av dem som individer fick göra sitt för att bidra till detta.

Även om barnet använder droger så har det med livet att göra. Alla tror att det handlar om dig. Men föräldrarna måste må bra för att de ska kunna hjälpa sitt barn att må bra. Därför är det viktigt att föräldrar ska få känna sig lika viktiga som barnet. Det är att prata till föräldrarna, ställa frågor till föräldern. Fråga hur man mår och hur man tycker att det går. Att någon bryr sig om dem. Om hela världen tror att det är deras fel så kommer föräldrarna inte att orka. /.../ Om man ska fungera som en familj efteråt så kan man inte lägga tyngd på föräldrarnas axlar. André ska kunna känna efteråt att han har oss. Därför ska han inte heller göra allt jobb själv.

Bianca är upprörd över att det blir så tyst kring barnen när de nått en viss ålder. Hon säger att det är som om barnen har alla rättigheter. Hon tar som ett exempel att hon en gång ringde till skolan för att höra sig för hur det gick för hennes dotter. Hon var orolig att det var besvärligt för dottern med en ny skola. När hon ringde fick hon till svar att de inte kunde säga något om inte dottern själv godkänt det. Hon säger att hon tycker att man ska tvinga föräldrar och barn att sitta tillsammans, även om varken föräldrar eller barn

vill. Hon skulle vilja att man tvingade föräldrar att lyssna, även om de säger att de inte vill höra mer. Hon tror att det är viktigt att prata tillsammans och att öppna sig. Hon tycker att man ska rekommendera föräldrar hjälp för egen del. Alla i en familj behöver hjälp när någon använder droger. Men det viktigaste för Bianca är att föräldrar och barn ska sitta ner tillsammans med någon som kan något om situationen. Bianca menar att alla behöver få säga vad de tycker. Det kanske finns konflikter och man ska ha rätt att lyfta dem. Det är ju för att få hjälp. Hon tror att alla behöver sätta ord på det som sker och att man måste säga saker, för det går inte att tro att andra förstår vad man menar, utan att tala om det. Bianca tror att det ibland behövs någon som kommer in med andra ögon. Det kanske behövs någon som kommer och berättar att det kan vara bra att ändra på vissa regler så att man inte gör som man brukar. Hon säger att hon nog har gjort mycket som hon brukar, men att det kanske går att ändra på det, om man får hjälp.

Om oron efteråt

Eftereffekten är alltid där. Alltid.

Bianca tar upp att hon tycker det är särskilt viktigt att vi ska ta med det som händer efteråt i vår studie. Hon säger att hon tycker det är viktigt att andra får veta att det finns en positiv anledning att hjälpa sitt barn, som man kanske inte alltid tänker på. Hon berättar att hon idag inte tar livet för givet på samma sätt som innan. Hon och hennes man hade inte tänkt på att det inte är självklart att det skulle gå bra för deras barn. Hon säger att man kanske inte så ofta säger; ”det var bra gjort” till sina barn. Det går för Bianca att uppskatta det som har hänt. Det är inte bara negativt för henne.

Hon har idag svårt att lita på André. Emellanåt ser hon konstiga saker med honom och hon undrar om han är påverkad eller om han ter sig annorlunda. Detta gör hon trots att hon kan se att André inte alls är som han var tidigare. Hon säger att hennes man också är orolig och att han frågar henne lite då och då om hon tror att han är normal eller inte. Bianca säger att eftereffekten alltid är där – alltid.

Det är bättre mellan dem nu. Bianca berättar att hon tar sig mer tid, arbetar mindre och går ut och fikar med André. De är varandra närmare och hon tror att han mår bra. Hon tror också att André missbrukade mer än vad hon tidigare trodde. Hon berättar att det har varit lite upp och ner sedan André slutade på mottagningen. En period hade André problem med alkohol och då fick hon och hennes man ”dra in honom igen”, sätta nya regler och gränser, och det accepterade André. Hon hoppas att han är mer medveten

om att han kan bli beroende ganska lätt. André har jobbat extra och gått i skolan, till våren ska han ta studenten säger hon och därför får han ta det lite lugnt med arbete under en period. När André började närma sig slutet av sin tid på Ungdomsteamet Mini Maria träffade han en tjej som han var tillsammans med under en längre tid. Bianca tror att det var till stor hjälp för honom och trots att det är slut mellan dem idag gjorde flickvännen mycket för honom.

Bemästrandet av ungdomsmissbruk

Fyra föräldrar har delat med sig av sina upplevelser av erfarenheten av att ha haft var sin missbrukande son. Kristinas, Yosefs, Bengts och Biancas berättelser illustrerar både vår samtid, frigörelsen mellan söner och föräldrar och erfarenheter från en smärtsam period i livet. De föräldrar som intervjuats har alla söner som har klarat sig ur ett missbruk. Berättelserna illustrerar dels hur relationerna i familjen påverkats, från mellanstadieår och tonår till ung-vuxentid då drogerna försvunnit ur deras söners liv, dels hur föräldrarna har bemästrat livet under dessa år.

Detta kapitlet syftar till att förstå gemensamma drag i föräldrarnas berättelser och sätta dem i relation till en teori om hur livssvårigheter kan bemästras. Vi inleder med teorin.

Familjens betydelse för att bemästra ett missbruk

Hilchen Sommerschild är läkare och professor med 40 års erfarenhet av arbete som kliniker och forskare inom barnpsykiatri i Norge. Sommerschilds erfarenheter är att man inom barn- och ungdomsvård hittills fokuserat mer på kunskapen om avvikelser, sjukdomar och problem än på att förstå varför vissa människor hanterar svåra situationer bättre än andra. Hon har arbetat fram en modell för bemästrande som metod i mötet med barn och ungdomar och deras föräldrar. Detta är en metod som har en bred teoretisk bas med utgångspunkter i begrepp som coping, motståndskraft och skyddsfaktorer.

Tankegångarna känns igen från flera familjeterapeuter: Steve de Shazer (2001), Insoo Kim Berg (1994), Harlene Anderson (1999), Michael White (2000), men också från Aaron Antonovskys arbeten och skrifter (1991). Steve

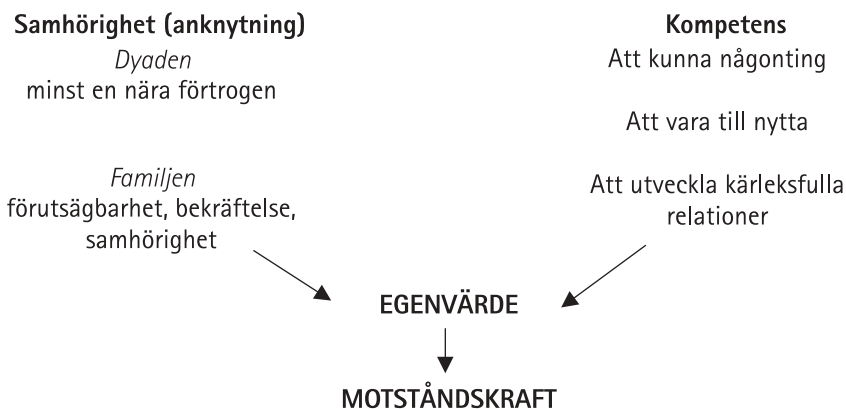
de Shazer (2001) har i skrift formulerat idéer om lösningsorienterad korttids-terapi som Insoo Kim Berg och Peter De Jong utifrån de Shazers teorier, internaliserat i en lösningsfokuserad samtalsmodell. Berg/De Jong använder sig av en teknik med frågor som de benämner ”redan gjorda framsteg-frågor”, målfrågor, undantagsfrågor, hantera-frågor, i vilka intresset förs till att utforska detaljer i vardagen som handlar om möjligheter att lämna problemet, snarare än om vad som orsakat problemet (Berg/De Jong, 2003). Likaså representerar både Anderson och White teoretiska inriktningar som har sin grund i senmodern filosofi, socialkonstruktionism och samverkande språk-systemiska synsätt, vilka i hög grad bygger på en ömsesidig strävan att se möjligheter. I de familjeterapeutiska teorierna används inte ord som bemästrande eller hälsobefrämjande, utan uttryck som problemlösning, att skapa alternativa berättelser, att se kompetens, att söka resurser i nätverket och undersöka vad var och en kan bidra med. Aaron Antonovsky är en amerikansk-israelisk professor i sociologi som är inne på samma spår. I sin bok ”Hälsans mysterium” betonar han vikten av att försöka förskjuta tyngdpunkten i vårt tänkande, från ett ensidigt sysslande med det som orsakar sjukdom (patogenes) till ett försök att öka kunskaperna om det som befrämjar hälsa (salutogenes). Antonovsky menar att det är möjligt att bemöta och hantera motgångar med hjälp av tre element – förstå situationen, tro att man kan hitta lösningar samt finna mening i att försöka göra det (1991).

Ett av de områden som är intressant att titta på utifrån ett föräldraperspektiv är vad det är som gör att föräldrar och familjer klarar av att hantera de svårigheter som uppstår under livets gång. Genom bemästrandeperspektivet flyttas fokus från sjukdomsutveckling till hälsoutveckling och teorin har till vissa delar vuxit fram just genom studier av skyddsfaktorer istället för riskfaktorer. Genom att se på familjer utifrån ett bemästrandeperspektiv antar vi en position i förståelsen av dem. Den position som omtalas är ett antagande om att varje familj på sina sätt alltid bemästrar de situationer som uppstår eller som de möts av. Istället för att tala om att bemästra eller inte bemästra så blir frågan i vilken *mån* de bemästrar, eller på *vilken nivå* av bemästrande som familjen befinner sig. Beroende på var en familj befinner sig i sin utveckling möts de ständigt av utmaningar som ställer krav på förändring eller lösningar. Det kan vara sådana saker som att barnet blir tonåring, att någon dör eller att föräldrarna separerar.

En modell för bemästrandets villkor är skisserad av Sommerschild (1999). Modellen är en möjlig väg att se på vilka faktorer som skapar motståndskraft, som i sin tur möjliggör bemästrande. Sommerschild menar att trygghet och därmed motståndskraft successivt byggs upp under en människas liv. Enligt henne är det nödvändigt att se bemästrandet som en triangel där sam-

hörighet (grad av anknytning människor emellan), kompetens (känslan av att kunna och klara av) och bemästrande hänger samman. *Samhörighet* handlar om att på olika nivåer knyta an till antingen en nära förtrogen, en familj eller till ett nätverk. Att under de tidigaste åren ingå i ett ömsesidigt samspel är av stor betydelse för utveckling av motståndskraft, men om man senare i livet kommer att uppleva stabila relationer, kan detta på ett avgörande sätt inverka helande för en människa. *Kompetens* är ett uttryck för känslan av att kunna någonting, känslan av att vara till nytta, att utveckla kärleksfulla relationer och att bemöta och hantera kriser. Samhörighet och kompetens skapar känsla av egenvärde som i sin tur leder till att *utveckla motståndskraft*. Se modell nedan.

MODELL FÖR BEMÄSTRANDETS VILLKOR

Bemästrandet är således något som byggs upp genom att vi lär oss att knyta an till andra människor. Anknytningen till andra är en viktig förutsättning för hur vi senare försöker lösa stressituationer i livet. Men modellen säger också att anknytning i detta avseende är något som kan erfaras och läras under hela livet. Om det blivit en sämre anknytning i någon del av en människas liv är det möjligt att senare i livet kompensera genom nya erfarenheter.

För att åskådliggöra olika bemästrandenivåer, kan vi se på ett exempel från en studie i Norge. Studien presenteras i Sommerschilids bok "Att bemästra" och beskriver hur olika familjer med ett funktionshindrat barn klarar av de påfrestningar och förändringar som detta innebär. I studien urskiljdes tre

olika ”typer” av familjer: de som bemästrade situationen väl, de som potentiellt kunde bemästra situationen och de som långsiktigt hade dåliga förutsättningar att bemästra situationen (1999).

Den första gruppen klarade sig bra på egen hand och med den hjälp de själva skaffade sig. Det visade sig att det fanns ett positivt samspel mellan makarna, med omgivningen och med de hjälpinstanser som fanns att tillgå. Familjerna uppvisade bevis på flexibilitet och uppfinningsrikedom i den situation som förändrat deras levnadsvillkor. De kunde kombinera hoppfullhet och realism i sin inställning till barnets behov. I den andra gruppen, de som potentiellt kunde bemästra situationen, visade det sig att föräldrarna tillfälligt var ur balans. Samspelet mellan makarna påverkades negativt av den nya påfrestande livssituationen, men de hade inneboende möjligheter att åter kunna bemästra tillvaron, om de fick adekvat emotionellt och praktiskt stöd. I den tredje gruppen, de som långsiktigt hade dåliga förutsättningar att bemästra tillvaron, hade familjerna djupgående psykiska och sociala problem, ofta både hos vuxna och barn. För att kunna lyfta familjerna till en högre och mer bestående nivå av bemästrande var de i behov av långsiktiga och omfattande åtgärder.

Studien visar att de förhållanden som fanns innan familjen fick sitt funktionshinder barn spelade större roll för bemästrandet än de åtgärder som sattes in efter att barnet fötts. Speciellt avgörande var de personliga resurser och erfarenheter som modern och fadern hade fått under sin egen uppväxt.

Analys av föräldrarnas berättelser

Föräldrarna ger återkommande bilder av förhandling, dialog och reflexivitet i sina respektive berättelser när de beskriver relationerna i familjen och hur tilliten och reglerna såg ut under mellanstadieåren. De beskriver också att de hade mycket tid tillsammans och var engagerade i sönernas fritidsaktiviteter under den här perioden.

För att spegla de intervjuade föräldrarnas berättelser i vår samtid, vill vi försöka definiera de två familjestrukturerna ”förhandlingsfamiljen” respektive ”den patriarkala familjen”.

I en patriarkalt hierarkisk familjestruktur kretsar mycket av familjens energi runt pappan i familjen. Familjen anpassar sig till pappans arbete, tider, behov av lugn och ro, behov av mat och dryck. Enkelt uttryckt – pappan är i centrum av familjen. Det är också pappan som i hög grad bestämmer samt utfärdar olika typer av förhållningsregler och sanktioner.

I en dialogiskt orienterad och förhandlande familjestruktur är familjens energi mer jämlikt fördelad mellan könen och också mellan föräldrar och

barn. Familjen organiserar sig på ett mer demokratiskt sätt utifrån vars och ens behov av omsorg och skydd, frihet och eget utrymme. De vuxna har att ta ansvar utifrån sitt föräldraskap, men det ser annorlunda ut jämfört med den patriarkala och mer kontrollinriktade hierarkiska familjen.

Förmågan att förhandla kräver övning, närvaro och är tidskrävande. Den bygger på att familjemedlemmarna ”håller dialogen i gång”. Den kräver att det finns en närhet i relationen till varandra. Den bygger också på att man kan lita till varandra och att vissa regler, överenskommelser eller gränser för vad som är okej eller ej, upplevs som givna och naturliga. Vissa regler blir till självklarheter och skapar trygghet och förutsägbarhet, liksom vissa regler går att förhandla om. Kristinas, Yosefs, Bengts och Biancas beskrivningar av sina föräldraroller under åren då deras söner gick i mellanstadiet, är tydliga exempel på det som Bäck-Wiklund (2003) beskriver som specifika uttryck för förhandlingsfamiljen. Förhandling som ett signum för den senmoderna familjen, innebär samtidigt en vandring på ”osäker mark”. Det finns inga färdiga motorvägar för denna färd och möjligen desto fler både senvägar, avvägar och i värsta fall återvändsgränder. Föräldrarna befinner sig i ett föräldralandskap där man måste finna nya modeller, bryta ny mark och hitta nya sätt att vara förälder på, eftersom det krävs i vår samtid. Frahnstén (2003) skriver just om att det som det senmoderna samhället präglas av i form av reflexivitet och öppenhet samtidigt innebär ambivalens och risktagande. Under tonårstidens frigörelseperiod ökar graden av behov av förhandling, flexibilitet, tillit och ansvar ytterligare. De fyra intervjuade föräldrarna beskriver mellanstadieåren som en period där relationerna är goda, där regler inte är några problem och där tilliten är hög. Hur utvecklades relationerna, tilliten och reglerna under tonåren?

Familjens samspel under tonåren

Tonårstiden är en övergångstid som för ungdomen innebär frigörelse från föräldrar, en tid för uppbrott och en kamp för oberoende till att integreras i något nytt, självständigt och vuxet. Föräldern är lika involverad i frigörelsen som tonåringen. Separationsprocessen sker i samspel och har sitt ursprung i de starka band som finns mellan föräldrar och barn. När Wrangsjö (1995) beskriver detta samspel gör han det utifrån tanken att ett frigörelsesteg hos ungdomen måste motsvaras av en utveckling hos föräldern och vice versa. Det är således en tid som normalt sett innebär ökad grad av förhandling och förnyad ansvarsfördelning inom familjen. Tonåren – tiden för frigörelse – blev i de intervjuade familjerna till tiden då sönerna använde droger.

Familjen i kris

När sonen i en dialogiskt orienterad familj börjar använda droger förändras, bryts och störs fungerande förhandlingsmönster. Föräldrarna i intervjuerna vittnar om hur *all* energi övergick till att kretsa runt den tonåring i familjen som använde droger. All oro, alla tankar, samtal och aktiviteter, dagens alla timmar och sömnlösa nätter kom att kretsa runt sonen. Sonen å sin sida upplevde att varje steg han tog, varje ord han sade, varje handling han planerade eller redan hade genomfört, dissekerades och ifrågasattes. Han kände sig pressad, förföljd och önskade fly bort från allt detta. Han ville minst av allt vara i centrum för familjens energi. Hans önskan var att få vara i fred. Förutsättningarna för den förhandlande familjen slogs i kras. Avståndet i kontakten ökade, brist på förtroende för varandra ledde till ytterligare misstro och de "självkla" reglerna, som kanske inte ens behövde nämnas tidigare, var som bortblåsta. De nödvändiga dialogerna byttes ut till "tjatiga" monologer från föräldrarnas sida med undvikande, tystnad eller aggressivitet som svar från söner. Droghmissbruket gjorde att förutsättningarna för en god utveckling i den dialogiskt förhandlande familjen förändrades kapitalt.

Det mesta av föräldrarnas energi kretsade nu kring söner. De fyra föräldrarnas berättelser illustrerar hur föräldrarollen och relationerna förändrades. Den dialogiska föräldrarollen sattes ur spel och kom att ersättas av den allt mer hierarkiskt kontrollinriktade föräldrarollen. Deras hittills fungerande föräldraroll kastades fullkomligt omkull och de började söka efter redskap i olika tankesystem, både i det reflekterande och kontrollerande förhållningssättet. Föräldrarna började vackla mellan olika strategier. Ibland uppstod en längtan efter "den auktoritära fadern" för att någon skulle återställa allt till sin ordning. Kanske närde föräldrarna ett hopp om att yrkeshjälpare skulle kunna representera denne "fader"? Föräldrarna beskriver hur drogerna trasade sönder mycket av det forna familjelivet; de goda relationerna, tilliten till varandra och reglerna som upplevts som givna. Utvecklingspsykologiskt var det meningen att förhandlingsutrymmet skulle öka och att deras söner skulle ta mer ansvar. Föräldrarna ger en bild av att förhandlingarna snarare omvandlades till strikta regler, kontroll och jagande och att söner tog allt mindre eget ansvar för sina liv och för relationerna till sina närmaste. "Förhandlingsfamiljen" hamnade i kris och chock.

Tiden då söner använde droger – relationer, tillit och regler

I intervjuerna finns flera exempel på hur frigörelseprocessen aldrig blev någon process. Vilken betydelse fick de icke fungerande reglerna och den bris-

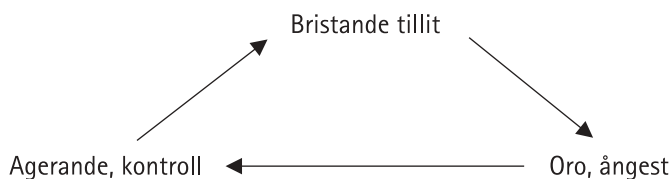
tande tilliten för hur föräldrarna beskriver sina upplevelser av hur relationen till deras söner förändrades under den period då sönerna använde droger?

Kristina säger att reglerna var desamma, men att Olle inte längre hörde av sig. Kristina beskriver hur svårt det blev att följa upp om Olle följde reglerna eller inte, både för att kontakten dem emellan var svag och för att han började ljuga. Känslan av misstro kom att dominera allt mer och det fanns snart ingenting som Olle kunde göra för att Kristina skulle lita på honom. Yosef beskriver något liknande när han berättar att det inte fanns någon möjlighet att sätta upp regler eftersom Nicolaj inte var där. Föräldrarna beskriver hur relationerna till sönerna allt mer präglades av oro, konflikter och misstro. Kristina berättar hur Olles missbruk skapade konflikter mellan henne och hennes nye man, mellan Olle och hans styvpappa, mellan Olle och henne själv. Likaså blev relationen till Kristinas förre man ansträngd och deras tidigare någorlunda fungerande möten gick inte längre att genomföra. Yosef säger om tilliten till sin son, att det under den tid som sonen använde droger gick brant utför med tilliten dem emellan. Bianca beskriver samma sak med att berätta att hon tänkte på sin son dag ut och dag in, och menar att det behöver man inte göra när man litar på någon.

Den bristande tilliten mellan barn och förälder ledde till en situation där föräldrarnas oro växte. Ibland blev oron så stark att den snarare var ångest än oro. De fyra föräldrarna beskriver att den oro och/eller ångest som uppstod när tilliten till deras barn brast, skapade ett behov av att försöka få kontroll på situationen på andra sätt. Föräldrarna började ifrågasätta, kontrollera och jaga. De gjorde detta för att få svar på var sönerna befann sig, om de talade sanning eller inte. De ringde runt till kompisar och behandlingsenheter, undersökte i hemlighet sönerns rum eller datorer, letande efter bevis på drogmissbruk. Alla föräldrarna beskriver att de hade fullt upp med att försöka få läget under kontroll genom att göra saker, genom att agera på olika sätt.

Bristande tillit → oro, ångest → agerande, kontroll

Det finns ett tydligt samband mellan den bristande tillit och det agerande som föräldrarna hamnade i, som har att göra med den oro eller ångest som skapades. Föräldrarna beskriver dessutom att agerandet eller kontrollerandet, i sin tur, skapade än mer brist i tilliten mellan dem och deras söner. På så sätt kom denna process snarare att bli cirkulär än linjär. Den blev en ond cirkel.

Under missbrukstiden förändrades alltså relationerna dramatiskt. Föräldrarna berättar att de inte hade någon kontakt med sina respektive söner utan snarare upplevde en främlingskänsla inför honom; ”*jag kände inte igen honom*”. De gemensamma aktiviteterna upphörde och sonen umgicks i allt större utsträckning med jämnåriga. Konflikter uppstod regelbundet och ofta och kunde sällan lösas utan lades på hög. Vid konflikterna drog sig sonen ofta undan på olika sätt, antingen genom att fysiskt försvinna eller genom att tystna. Det skapades en isolation i relationen mellan förälder och barn. Lögner kom att prägla det som sades i relationen, vilket ledde till distans. Sonen var mån om att dölja sin vardag och började ljuga om vad han hade för sig. Föräldrarna blev osäkra på vad som var sant och vad som var falskt. Relationen mellan son och förälder beskrivs som omvänt hierarkiskt, i den meningen att sonen skapade villkoren för relationen och föräldrarna fick rätta sig efter det. De blev alltmer frikopplade från varandra. Föräldrarna upplevde att kontakten med många i sonens nätverk var bruten. Mobiltelefonin underlättade inte möjligheten till kontakt med sonens kompisar eller deras föräldrar. Den naturliga vägen att kontakta en kompis genom att ringa hem och få ett par ord med ett syskon eller föräldrar försvann. Föräldrarna beskriver att de sökte information från personer i sonens nätverk och att det kom att utvecklas till en närmast jagande kontakt, ett desperat försök att få kontakt. Ju mer ”makt” sonen fick i familjen, desto mer kontrollinriktade tänkte föräldrarna att de borde vara och ju mer de kontrollerade och jagade, desto sämre fungerade relationerna till deras söner. Frigörelseprocessen stannade av.

Svårigheter att bemästra

Med utgångspunkt i den bemästrandeteori som Sommerschild (1999) presenterar, gör vi här ett försök att sila de intervjuade föräldrarnas berättelser genom några av bemästrandeteorins grundläggande begrepp; samhörighet och kompetens. Innan vi tittar närmare på föräldrarnas uttryck för just sina sätt att bemästra, stannar vi en stund vid de svårigheter som satte hinder i vägen för föräldrarnas möjligheter till känsla av samhörighet och känsla av att klara av och kunna något.

1. Att skydda sig mot att se

När Kristina berättar att hon var bland de sista som såg vad som verkligen hände med Olle berör hon den svårighet som handlar om att insikten om att hennes barn använde droger var så svår att hon hållit de tankarna så långt ifrån sig som hon hade förmåga till. Detta är något som ofta framkommer i behandlingssamtal på mottagningen. Föräldrar vill inte tro att deras barn använder droger, för att denna insikt är så svår att de hellre vill hitta andra förklaringar till det som sker med barnet.

2. Att ropa efter förklaringar

Frågan som samtliga föräldrar bär med sig är den fråga som handlar om hur det kunde bli som det blev. Varför började min son använda droger? Hur kom det sig att just vår familj drabbades av detta? Denna fråga handlar om föräldrarnas önskan om att förstå det som har hänt.

3. Att leva med ”skyddad” identitet

När det framkommit att barnet under längre eller kortare tid använt lögner för att inte avslöja sitt missbruk uppstår en svårighet att förhålla sig till det svek som uppstått i relationen. Känslan av besvikelse leder till frågan som handlar om hur man som förälder ska kunna förlåta det svek som barnet åsamkat en genom sina lögnar.

4. Att utmana skuld och skam

Frågan om skuld och skam för att ens barn börjat använda droger är en viktig svårighet att lyfta fram utifrån ett föräldraperspektiv. I behandlingsarbetet är det viktigt att föräldrar kan få hjälp att lyfta fram sin känsla av skuld utan att denna förhindrar känslan av att vara en kompetent förälder. Att dela skulden med barnet över det som skett har det värde som Bianca pratar om när hon säger att André ska kunna ha sina föräldrar efteråt. Om skulden kan delas är det ett slags erkännande av att de, föräldrar och barn, gemensamt ska ta sig an bekymret och arbeta mot en förändring. Med behandlares erfarenhet kan det också vara viktigt att betona att man är två om en relation, även i relationen till sin tonåring har tonåringen ett ansvar. Det kan också vara av betydelse, att resonera kring, om det kan vara så att ansvar är andra sidan på skuldmyntet?

5. Att skydda genom att gömma undan

När tonåringen befinner sig i drogmissbruk isolerar han sig från sina närmaste anhöriga. Men isolation är också något som drabbar övriga familjemedlemmar och särskilt då föräldrar. Att uppleva att man inte vet vem man

kan prata med är ett utslag av en sådan isolation som förmodligen också hänger ihop med den skuld som många föräldrar känner. Av hänsyn till sin son, men också till sig själva som föräldrar och till familjen i stort, är det vanligt att familjesystemet sluter sig och bär drogmissbruket som en hemlighet för sig själv. Yosef berättar särskilt om detta. Han ville inte att någon skulle få reda på hur det låg till med Nicolaj och berättade inte om Nicolajs drogmissbruk för syskonen eller andra släktingar. Detta gjorde han utifrån ett hänsynstagande. Om det skulle komma ut att Nicolaj använde droger, trodde Yosef att det skulle få negativa konsekvenser för Nicolaj. Nicolaj skulle riskera att få en stämpel som sedan kunde bli svårt att bli av med. Yosef ville kanske inte att andra skulle se det som han själv såg som ett misslyckande? Frågan om vem man kan prata med handlar också om frågan vem man som förälder ska kunna få tröst av. Tilliten som minskar i relation till sin missbrukande son, verkar i viss mån få konsekvenser också för föräldrarnas tillit i andra relationer.

6. Att navigera i ett kontrollnät

Genom missbruket uppstod nya uppgifter för föräldrarna. De letade bevis, jagade och försökte kontrollera vad deras söner gjorde. Möten med polis, skola, föreningar och behandlingsenheter var många. Svårigheten handlar om att stå ut med sitt eget agerande och hänger ihop med den minskade tillit som uppstår i relation till den missbrukande sonen. Jagandet och kontrollerandet tog också mycket tid och kraft. Det var delvis ångestlindrande, men ökade sällan det föräldrarna mest av allt önskade, ökad närhet och kontakt med sitt barn. Det är slående och sorgset att stanna upp vid föräldrarnas stora ansträngningar för att nå ökad kontakt. Sönerna ifråga kom sällan att förstå föräldrarnas vilja till närhet utan kom många gånger att uppfatta agerandet som ett bevis på föräldrarnas behov av kontroll över dem. Sönerna kunde i sin tur uppfatta denna kontroll som bevis för att föräldrarna aldrig trodde dem och, i värsta fall, kanske aldrig skulle lyssna och tro på dem.

7. Att hantera bristande förmåga till att ge omsorg

Vad hade sonen utsatt sig för? Vad hade han varit med om? Oron för sonens lidande var enorm. Denna svårighet handlar om att stå ut med den starka oro som föräldern kände. Oron rörde också sådana saker som hade med framtiden att göra; vad ska det bli av honom? Kommer vi att reda ut detta? Hur länge ska det vara så här?

8. Att bygga en ny tillit

Hur ska det gå att bygga upp en ny relation till sin son? Föräldrarna beskriver hur svårt det var att försöka hitta nya vägar in till sonen. Hur skulle de kunna försöka lita på honom när tilliten var så skadad. Samtidigt ville föräldrarna kunna lita på sina söner. De ville gärna ha en bra relation till honom, fastän de inte hade det. De samtidiga upplevelserna av att vilja kunna lita på sin son och känslan av bristande tillit, var arbetsamma för föräldrarna. Att inte uppleva trygghet och att inte känna förtroende för varandra, skapar vanligtvis mönster av både agerande för att få kontroll parallellt med ett tassande på tå för att inte ställa till bråk, vilket kan accelerera i en negativ spiral som riskerar att öka ett känslomässigt avstånd i en familj.

Möjligheter att bemästra

Att de intervjuade föräldrarna ändå har klarat den svåra livssituationen beror enligt dem själva på en rad olika aspekter. Utifrån bemästrandeteorin sker bemästring inom områden som rör samhörighet och kompetens. Nedan diskuteras de saker föräldrarna nämner, vilka bidragit till att de klarat av att hantera sin livssituation, utifrån begreppen *sambhörighet* och *kompetens*.

Sambhörighet

På samhörighetssidan återfinns de aspekter som handlar om att inte vara ensam om bekymret. Värdet av att ha *minst en nära relation med en annan vuxen* (partner, sonens andra förälder, egen förälder, vän, släkting, professionell samtalspartner) att kunna få tröst och stöd ifrån, verkar vara den allra viktigaste anledningen till att föräldrarna bemästrat situationen. Flera föräldrar uttrycker det som av oerhörd vikt att ha haft någon annan vuxen nära sig. Med dessa relationer har både förtvivlan och hopp kunnat få en plats. De av föräldrarna som bott tillsammans med sonens andra biologiska förälder verkar ha kunnat växla i de föräldrauppgifter som uppstod i samband med drogmisshuset. När den ena föräldern inte orkat eller haft förmåga har den andra kunnat ta vid och vice versa. Genom den relation som åsyftas verkar föräldrarna ha kunnat bibehålla sin ork att fortsätta arbeta för att deras barn ska bli drogfria.

En annan sak som flera föräldrar nämner är hur viktigt det var att kunna prata med någon om det som skett. Genom att kunna prata om det som skett med någon kunde den ansträngande isolationen brytas. Att dela hemligheten med någon innebar att föräldrarna inte var ensamma om att sitta med bekymret. Att som förälder få frågan hur man mår, var tröstande i sig. Att kunna *sätta ord på det som hände* var ett sätt att också kunna ta in och förstå vad det var föräldern var med om och också acceptera att de hade ett bekym-

mer. Hur stor och hemsk denna situation än var, bidrog accepterandet av den att de kunde komma fram till att de behövde göra något tillsammans med sina söner för att förändra den.

Sorgen över att ha varit den sista som såg vad som hände med sonen, att inte andra förmedlat det de såg, att inte skolan hört av sig, medför kanske för föräldern att de snuddar vid tanken på det som Bianca uttrycker: ”*man känner sig som den sämsta föräldern i världen*”. Att inte våga ta hjälp av andra är förmodligen ett uttryck för just detta; att man själv anser sig ha misslyckats som förälder. I den närmsta relationen, den till ens partner, verkar ändå de flesta kunnat få viss kraft, möjligen för att den föräldern också kan antas känna sig ifrågasatt i sin kompetens som förälder/nära anhörig.

Går vi över till att se på kompetenssidan har föräldrarna här kunnat nämna många fler saker som de tycker haft en stor betydelse för att de bemästrat sin situation. En del saker har varit olika för de olika personerna, något som verkar naturligt eftersom kompetens är individuellt.

Kompetens

Flera föräldrar beskriver en stolthet över att de klarat av att *ändra sin strategi eller sitt beteende*. De började göra något de inte tidigare gjort. Kristina slutade jaga Olle och började lyssna på vad han hade att säga. Yosef slutade anklaga Nicolaj för att använda droger och började säga att de faktiskt visste att det var så. Bianca och André började göra något nytt tillsammans, som att gå och fika. De fyra föräldrarna försökte ta sig in till barnet med andra medel än de gjort tidigare. Det var sällan något som gick lätt för föräldrarna, men de gjorde det ändå, och de fick bevis för att det lyckades och blev stärkta av sin insats.

Föräldrarna visar på flera olika sätt hur de *värderar relationen mer än att ha kontroll*, att det är relation och inte kontroll som fungerar för att återfå kontakt. Det är också tydligt att det aldrig förekom någon egentlig kontroll under den period då relation saknades. Kontrollen var då verkningslös. Först när det fanns en relation igen, kom någon form av verklig kontroll till stånd, om man med kontroll menar att föräldrarna hade inflytande, kände till hur sonen mådde och hade det i sitt liv. Vid flera tillfällen verkar föräldrarna ha blivit överraskade över hur lite de kände till om sin son levnadsvärld.

Föräldrarnas berättelser om vad de uppfattat som verksamt för att stödja sina söner till drogfrihet, överensstämmer med de insatser som preventionsforskarna anser är skyddande faktorer på familjenivå. Forskarna har kommit fram till att icketvingande sätt att hantera sina ungdomar på ökar kommunikation, problemlösning, konflikthantering och emotionell reglering inom familjen.

De föräldrar vi intervjuat berättar också om hur viktigt det var att kunna plocka fram känslan av att de faktiskt kände sin son. De visste att sonen brukade vara på ett annat sätt, och de visste att det gick att ha en annan relation till honom än vad de hade under missbrukstiden. Vetskapen om att man *tidigare har haft något gott tillsammans* gjorde att de kunde kämpa på.

En annan viktig aspekt är det föräldrarna berör som handlar om att de bär med sig en tro på att de klarar motgångar. De har en *erfarenhet av att ha klarat sig ur andra kriser* i livet som varit svåra för dem. De verkar, åtminstone till viss del, ha kunnat vila en stund i tanken om att ”det brukar gå bra”, utan att för den skull tro att det ordnar sig utan arbete.

Att ibland ha *något annat att lägga tankarna på* för att det inte ska kännas för tungt är en tredje aspekt av kompetenssidan som föräldrarna pratar om. Ett intressant jobb, ett särskilt intresse, andra barn, kan vara sådana saker som faktiskt kunnat bidra till en stunds avkoppling från oro och agerande.

Sonen som missbrukat har ofta behövt *praktisk hjälp* av sina föräldrar. Att man har kunnat hjälpa sin son med sådana saker som arbete, försörjning, lägenhet eller liknande har stärkt föräldrarnas känsla av kompetens.

Den fråga som föräldrarna ständigt har velat få svar på är frågan om hur det kommer sig att deras son började använda droger. Föräldrarna beskriver att de mer och mer har *börjat acceptera* att de förmodligen aldrig får svar på denna fråga, samtidigt som de tror att dessa funderingar kanske kommer att fortsätta. En förtröstansfull ton tycks infinna sig i takt med att ifrågasättandet både gentemot dem själva som föräldrar och gentemot sina söner, mildras. Den ständiga frågan varför tycks nämligen driva fram skuld- och skamkänslor. När en allt högre grad av accepterande växer sig starkare, tycks motsatt en allt högre grad av accepterande av hela den svåra livssituationen inträda. Jakten på vems felet är mildras i takt med detta accepterande och möjligheten till känsla av samhörighet och därmed till hoppet att tillsammans göra så gott man kan ersätter behovet av att finna ”skurken” med stort S. Kanske kan ett sätt för de inblandade som önskar förstå och försonas, vara att formulera *drogen* som den största boven i dramat?

Återskapande av relationer och tillit

De intervjuade föräldrarna berättar om några händelser som verkat vara extra viktiga för dem både när det gällt att återskapa tillit i relation till sin son och när det gällde att komma i dialog med varandra för att göra överenskommelser om regler och vilka förutsättningar som skulle gälla för familjens samvaro. Föräldrarna beskriver dessa händelser som vändpunkter som de själva tror hade betydelse för att relationen till deras söner förändrades.

Det handlar om saker som de själva tycker har inneburit en förändring till det bättre.

- När de slutade jaga
- När de sa att de visste
- När de sa att de ville vara till hjälp
- När de började prata med varandra
- När det stod klart att de befann sig i en situation som de måste lösa tillsammans

Familjens möjlighet till ny förhandling

Vid intervju tillfället beskriver föräldrarna att de har en ”ny kontakt” med sina söner. De har återigen en känsla av samhörighet och gör saker tillsammans. Aktiviteterna beskrivs delvis som nya, att de hittar gemensamma intressen och gör saker med söner som de inte gjort tidigare. Föräldrarna beskriver sin föräldraroll som förändrad, men mer trygg igen. När det gäller konflikter upplever föräldrarna att det finns både lösbara och icke lösbara konflikter mellan sig själva och söner. De har viss kontakt med söners kompisar. Relationerna beskrivs som jämställda och präglas av att söner har blivit äldre, mognat och är mer vuxna. Föräldrarna berättar att reglerna fungerar, men på ett annat sätt än tidigare. De nu unga vuxna söner bestämmer på många områden, men kan också fråga efter och ta emot råd från sina föräldrar. Reglerna präglas mer av förhandling och samspel jämfört med de andra två tidsperioderna. Frigörelseprocessen har tagit fart igen. Det gjorde den så fort det blev möjligt att tala och lyssna på varandra.

Kristina, Yosef, Bengt och Bianca verkar ha förmått hantera sina föräldrauppgifter. Kristina och Olle möts regelbundet och arbetar ihop ibland. Yosef upplever att han är rädd för vad som ska ske med Nicolaj, men han kämpar med att stå ut med den rädslan. Bengt tror inte längre att Gustav ska göra en akademisk karriär, han är glad för att de kan gå en söndagspromenad i skogen tillsammans. Bianca är stolt över att hon har kunnat närma sig André på ett annat sätt, nu går de ofta och fikar tillsammans.

Den idémässiga grunden för rapporten, liksom för innehållet i arbetet på Mini Maria, handlar i stor utsträckning om samspel, dialog och om möjligheten att hantera livet. Föräldrarna har genom sina beskrivande berättelser visat på vikten av att försöka hålla dialogen igång. Att tänka tillsammans och att försöka sätta ord på sådan kommunikation som ibland visar sig i form av destruktivitet, utagerande eller undandragande, kan vara ett sätt att minska avstånd i en kontakt och återskapa en avstannad dialog. Att tänka och prata om saker tillsammans, är att reflektera. Genom att i någon mån

lita till den förhandlande familjens förhållningssätt, fungerade det för dessa föräldrar att återuppta och förstärka dialogen till sina söner. De fyra föräldrarna beskriver på vilka sätt de bemästrat den svåra livssituation som det inneburit för dem att deras söner började använda droger. De ger en bild av hur relationerna till deras söner har förändrats, hur de lyckades återskapa tilliten mellan dem och sönerna och hur de både återfunnit och nyskapat en fungerande familjeorganisering. Familjen fick chans till ny förhandling.

Bemästrande ur samspeleperspektiv i vår samtid

Vi har genomgående återkommit till hur ungdomars droganvändande utmanar, ifrågasätter, prövar och återskapar relationer. Vi vill teckna några nyckelbegrepp för detta genom förhandling, dialog och reflektion.

Det första nyckelordet, *förhandling*, handlar om att jämkande, kompromisser och även "att sätta gränser" inte är möjligt utan relation. Då kommunikationen återupprättats, om än med ett litet steg, finns redan möjligheter att till exempel vid ett återfall i droganvändande, göra överenskommelser om att komma hem tidigare på kvällarna under en period, lämna ett antal urinprov eller liknande. Det är när föräldrarna berättar att de åter upplevde en känsla av samhörighet med sina söner som de förmådde att börja förhandla med dem, finna kompromisser och med hjälp av det dela på ansvaret. Frigörelseprocessen som tappat mark, tog då åter fart.

Det andra nyckelordet är *dialog* och hänger nära samman med förhandling. Det är slående hur stor betydelse det har haft för föräldrarna att på olika sätt tillsammans med partners, barn och yrkeshjälpare föra en dialog. Dialogen är nödvändig och handlar just om att både aktivt tala och inte minst aktivt lyssna. Inom ramen för en fungerande dialog innebär det för sönerns del att de ges mycket större förhandlingsutrymme och samtidigt avkrävs betydligt större ansvar. För att ett ögonblick stanna vid en fundering utifrån sönerns perspektiv, ligger det nära till hands att anta att drogerna för dem just fyllt funktionen av att dels slippa ta ansvar, dels inte behöva reflektera över sig själva, sina handlingar och känslor. Drogerna satte stora hinder i vägen för frigörelseprocessen.

Det tredje nyckelordet är *reflektion*. Både sönerna och föräldrarna har visat stort prov på reflexiv förmåga. De har genom att söka hjälp gett sig in i ett arbete som innebär en önskan om att vilja försöka förstå saker, ett arbete som innebär att man sätter ord på känslor och handlingar, att man samtalar och tänker tillsammans med andra och varandra. Det är ett arbete som också handlar om att se och reflektera över sin egen roll som tonåring, snart vuxen, förälder, mamma, pappa, partner, samhällsmedborgare, osv.

Förhoppningsvis leder denna illustration från fyra föräldrar till ökad kunskap som handlar om att det är värt att inte ge upp tanken på att återskapa en bruten kontakt eller att återerövra en obefintlig dialog. Vikten av att få ge sin bild och sätta ord på sina handlingar och känslor och tillsammans med andra tänka om det, kan vara en avgörande ”övning” inför samtal mellan tonåringar och föräldrar som önskar prata om vad som hände och händer, hur det kändes och känns.

Hållpunkter i bemästrandet

När vi sammanfattar tidigare betydelsefulla erfarenheter och kopplar dem till teorin om bemästrande samt de fyra föräldrantervjuerna, framträder några viktiga hållpunkter för att stödja människor till att bemästra svårigheter i livet. Hållpunkter för bemästrandet gestaltar sig i ett övergripande förhållningssätt, som vägleder oss i arbetet med ungdomar som har bekymmer med droger och deras familjer. För oss är det viktigt att:

- Vara inbjudande och ta ansvar för ett gott bemötande
- Inge hopp om att förändring är möjlig
- Förmedla medkänsla och delaktighet, inte minst till anhöriga
- Ge utrymme för att sätta ord på och dela svårigheter
- Undersöka områden som rör ensamhet, isolering och skuldbärande, liksom känslor och tillfällen av samhörighet och delaktighet
- Se kompetens och undersöka tillfällen som väcker känslor av att kunna, vara till nytta och klara av saker
- Sträva efter ambitionen att omtanke, dialog och seriositet ska genomskötseln av varje specifikt ärende

I rapporten har den livskris som uppstått i samband med upptäckten av att ett barn brukat droger stått i fokus, tillsammans med det stödjande arbetet under denna fas. Det är ett krävande arbete att tillsammans kunna bemästra en sådan kris, att faktiskt avbryta ett missbruk och börja orientera sig mot nya vägar. Vi sammanfattar här de punkter som vi kan se är viktiga i arbetet under denna fas. Det är samtidigt viktigt att påpeka att detta bara är en del av en längre process mot en stabil drogfrihet och etableringen i ett vuxenliv¹.

Samarbete

Avgörande för första kontakten med mottagningen är att skapa en atmosfär som upplevs förtroendeingivande och respektfull. Det viktigaste är att nå en

¹ En rapport som beskriver Ungdomsmottagningen Mini-Marias behandlingsarbete i olika faser kan rekvideras från författarna.

relation, där det känns möjligt att mötas och samtala. För att tillsammans kartlägga var, när och på vilket sätt den unge behöver mest stöd, krävs öppenhet, äkthet och en accepterande stämning, i vilken den missbrukande tonåringen inte tvingas in i försvar av sitt beteende. För många ungdomar är just detta att beskriva sitt missbruk detaljerat, utan moraliserande avbrott, viktigt för att kunna se de negativa verkningar som drogerna fört med sig. På samma sätt är det i lika hög grad avgörande för föräldrarna att bemötas på ett sätt som skapar förtroende och tillit till mottagningens kunskap om drogfrågor och kompetens kring behandling.

Missbrukskartläggning

För att tillsammans försöka förstå situationen för både den unge och hans familj, krävs ett samarbete i vilket det är möjligt att kartlägga missbruket. Kartläggningen har till syfte att ge både oss behandlare, men inte minst den unge och hans/hennes familj, en bild av missbruket. Kartläggningen innebär en eller flera intervjuer om missbrukets historia, sociala, psykologiska och medicinska faktorer.

Denna bild ger en möjlighet att planera för insatser framgent. Den kan också vara ett viktigt pedagogiskt instrument, då den är möjlig att återkomma till senare i behandlingen, för att se på utveckling eller förändring. Att göra missbrukets historia, utveckling och omfattning tydlig och klar, kan å ena sidan vara omskakande och svårt. Å andra sidan kan samma process innebära att tonåringen blir mer verklighetsförankrad och upplever sig lättad. Att i detalj bli intervjuad om tankar, känslor, planer och erfarenheter från allra första fyllan eller haschrökningstillfället, kan ge både ungdomen själv och hans/hennes föräldrar en ny bild och eventuellt annan förståelse eller känsla jämfört med tidigare. Av samma skäl fortsätter en detaljerad intervju om utvecklingen av droganvändandet och om positiva och negativa verkningar av drogen. I kartläggningen ingår också frågor om hur drogen påverkar den unges egna tankar och känslor. Lika viktigt är det att undersöka hur drogen påverkar relationerna till föräldrar och syskon, till släktingar och vänner. Ofta är skolan av stor betydelse för ungdomarna, vilket gör att utforskandet om drogernas påverkan av skolprestationer, relationer till klasskamrater och lärare inte får uteslutas. Intervjun fortsätter om fritidsintressen, vilka intressen som funnits tidigare, vilka som finns nu, hur de påverkats och påverkas av att droger finns med i bilden. Många tonåringar önskar själva få reda på mer om hur droger påverkar kroppsliga funktioner, vilket under kartläggningen kan ske i form av provtagning, information från sjuksköterskan och hälsoundersökning av läkaren. Efter avslutad kartläggning är det möjligt att sammanfatta den gemensamma bild vi tillsammans med tonår-

ingen och föräldrarna fått avseende hur drogerna påverkat just den här unga människans liv, hur drogerna påverkat familjens liv.

Tydlighet och punktlighet

Det är viktigt att inleda med en tydlig plan över första månadens kontakt med mottagningen. Familjemedlemmarna erbjuds tider för enskilda samtal, föräldra- och familjesamtal. Likaså erbjuds tider till läkare för hälsoundersökning, till sjuksköterska för provtagning, eventuell akupunktur eller medicinsk konsultation. Att komma på avtalade tider är ett minimum av egen drivkraft och ofta avgörande för hur det kommer att gå att lyckas med målet att sluta med droger.

Tät kontakt – sjukvårdande insatser och abstinensinformation

Risken för återfall är stor under initialskedet av en drogfri period. Då krävs en tät kontakt. Det handlar ofta om att klara drogfrihet från dag till dag, eller ett par dagar i taget. Det är av vikt att teamets sjukvårdande personal i detta skede introduceras i den unges behandling, för att informera om abstinenssymptom och diskutera behov av eventuell abstinensmedicinering. När det gäller fysisk och psykisk hälsa, utgår vi i inledningsskedet från i första hand drogernas verkningar på kropp och själ. Då kan det vara verksamt att använda prognostisering som verktyg. Det innebär att både den unge och hans/hennes familj, får information om och blir förberedda på troliga både fysiska och psykiska abstinenssymptom som drogen i fråga kan ge. Vanliga abstinenssymptom vid cannabisavgiftning är oro, ångest, sömnsvårigheter, hög drömmaktivitet, humörsvängningar, svettningar, magbesvär. Det är viktigt att föräldrar känner till och får tips kring förhållningssätt som rör mat, humör och sömn.

Att använda sig av tidigare unika resultat, göra mera av det som fungerar

Det är viktigt att undersöka tidigare missbruksfria perioder och vad som då fungerat. Detta undersökande handlar om var den unge och hans/hennes familj befunnit sig med varandra, både geografiskt och känslomässigt, vad den unge särskilt uppskattat under dessa perioder, hur han/hon gjort vid drogsug, vilka kompisar och vilka intressen som varit av betydelse för att hålla avstånd från droger. Att helt enkelt använda sig av tidigare fungerande lösningsförsök och utöka dem. Den unge känner i allmänhet väl till vilka personer och platser han/hon skall undvika för att inte riskera att återfalla i missbruk. Det är viktigt att benämna, teckna ner, förmedla dessa vidare till an-

dra som kan vara till hjälp i kampen mot drogerna. Den unge har ibland något svårare att hitta de personer och de tillfällen, då han/hon känner sig trygg och lugn, utan droger. Ofta krävs det tid och tålamod, men det är inte desto mindre viktigt, att uppehålla sig kring stödjande krafter i en tonårings omgivning.

Använda nätverket

Det kan vara till god hjälp att rita familjeträd och nätverkskartor, att noggrant intervjuva om perioden innan missbruket tog överhanden i tonåringens liv, eller kring den senaste missbruksfria perioden som varat längre än någon månad. Ibland dyker tankar upp om möjligheter att återknyta kontakt med en betydelsefull vän, återuppta ett intresse, göra ett besök hos mor- eller farföräldrar, göra något tillsammans med ett syskon, förälder eller släkting. Många tonåringar uttrycker stor skam och vill gärna kämpa för att visa sina föräldrar att de kan sluta med droger. De tycker ofta att det är jobbigt att föräldrarna blivit så oroliga, så ledsna och förtvivlade. De uttrycker ofta motivation kring önskan att minska föräldrarnas oro, att öka föräldrarnas tillit och att försöka ”ställa saker till rätta” i familjen.

Kompisarna

Det är viktigt att undersöka nätverket, vilka missbruksfria kamrater som finns att tillgå. Kompisarna är viktiga i den här fasen av att bryta missbruk. Det kan ibland vara svårt, men det är sällan omöjligt att återuppta kontakten med gamla vänner som inte missbrukar. Både under inledningen av arbetet med att bryta med drogerna, och inte minst efter flera veckors eller en månads tid av drogfrihet, är det vanligt att känslor av ensamhet dyker upp och ibland är starka och överordnade allt annat. En väg att avhjälpa dessa känslor av ensamhet är att uppmuntra till kontakt med drogfria kompisar. De gamla vännerna kan komma att bli viktiga. De unga är välkomna att bjuda med sina vänner till samtal på mottagningen. Utifrån kompisars perspektiv kan det upplevas som ett stort ansvar att vara delaktig i ett arbete som handlar om att stödja någon att sluta med droger. Också kompisar kan behöva råd kring förhållningssätt, på vilket sätt de kan vara till hjälp, när det finns skäl att säga nej till kontakt, hur de skall hantera ett återfall, vem de skall prata med om deras överenskommelse med sin drogande kompis inte fungerar och om vem som har ansvar för vad. Är det unga kamrater, är det bra att deras föräldrar känner till att de valt att åter börja umgås med en kompis, som vill sluta använda droger.

Skolan

Skolans medverkan i behandlingen är av stor betydelse eftersom skolan utgör en så stor del av tonåringens vardag. För många tonåringar är skolan deras enda tydliga struktur över dagen, en struktur som kan vara ett avgörande stöd när missbruket ska brytas. För andra är sömnsvårigheter och koncentrationssvårigheter så svåra efter den första missbruksfria veckan, att skolmiljön blir alltför ångestladdad att vara i. En del tonåringar sover så dåligt 1–2 veckor efter att de brutit missbruket, att de har mycket svårt att komma upp på morgonen. De kan ligga vakna fram till småtimmarna och vid tid för väckning, ha sovit ett par timmar. Då är det viktigt att resonera med skolan och göra överenskommelser om när och hur den unge ska åter till skolan. För ytterligare några är skolsituationen så illa, att det är svårt att hämta in all frånvaro, med släpande inlämningar och ig-varningar i så många ämnen, att det inte är rimligt att ro skolan i land. Då kan det vara av extra stor vikt att samarbeta med skolan om alternativa upplägg den resterande terminen, att välja om till ett individuellt program eller erbjudas en praktikplats. Ofta sköter tonåringen och hans/hennes föräldrar kontakten med skolan på egen hand, ibland medverkar mottagningen i samarbetet. Beslut inom detta område tas alltid av föräldrarna. Mycket stöd kan ges i vardagen via skolans personal.

Familjen

Under den inledande kontakten på mottagningen används familjesamtal bland annat till att diskutera och kompromissa fram förslag, om hur föräldrar och deras barn kan arbeta på bästa sätt just nu. För de flesta utgörs familjestödet av att föräldrar praktiskt stöttar sin tonåring med de grundläggande behoven; närhet, sömn, mat, aktivitet. Det rör också ofta frågor om vilka regler som ska gälla, hur de ska förhandlas fram och upprätthållas. Det kan handla om hur länge det är rimligt att få sova ut en morgon, vem som skall ställa väckarklockan, vad som skall ske när väckningen inte fungerar. En annan fråga kan vara den om vilken mat som lockar, vilka måltider som skall prioriteras, vilka mattider som gäller och eventuellt nya regler runt måltiderna som behöver utarbetas. Det kan röra kompiskontakter, på vilket sätt föräldrar kan uppmuntra till kontakt med kompisar och med vilka kompisar, eller motsatt, vilka kompisar som skall uppmuntras att hållas på avstånd under en viss period. Föräldrar kan under en period behöva hjälpa till, respektive avstå från att väcka sin tonåring på morgonen för att hinna i tid till skolan. Det kan också handla om att diskutera hur viktig skolan är just nu och hur samarbetet med skolan skall se ut, till och med ibland om hur den

unge kommer till och från skolan. Det kan också vara av betydelse att samtala om hur föräldrarna kommer överens om vem som gör vad, och likaså vilka utöver föräldrarna som inom familjen, släkten, nätverket behöver känna till bekymret, och vilka som kan vara till stöd och på vilket sätt. Att bryta missbruk handlar alltså inom familjens ram mycket om att utöka kontakten med varandra. Att prata om och förhandla sig fram till olika sätt att hålla avstånd från droger.

Ett förhållningsätt som flera familjer valt, har varit att göra saker tillsammans, ta upp trådar som fungerat långt tidigare under uppväxtåren. Det kan ha varit att åka ut till en sommarstuga och fiska, åka till ett badhus och bada, någon familj har rest iväg på en charterresa eller till fjällen, andra har lagat middagar tillsammans och spelat spel efteråt, sökt upp en släkting som alltid haft ett bra förhållande till den ungdom det gäller. Ytterligare andra har bara funnits i närheten av varandra utan att säga eller göra så särskilt mycket. Familjen bidrar med en yttre struktur för den unge.

Mottagningen uppmuntrar familjer att söka sina egna sätt att bemästra sin livssituation, parallellt med att erfarenheter från familjer i liknande situationer delges. Ambitionen är att delta i en samarbetsprocess med familjen, som har till syfte att stödja en ung människa att bryta sitt drogmissbruk. Det sker genom att erbjuda tider och växla mellan olika samtalsformer och möten med olika professioner. Det sker genom att ge droginformation och fakta. Det sker genom en hållning som genomsyras av idén att försöka inspirera till olika möjliga vägar, att inge hopp om att det går att sluta med droger.

Efterord

Det är engagerande och lärorikt att arbeta med ungdomar och deras familjer. Vår ambition har varit att visa på komplexiteten i ungdomars droganvändande, men också på olika sätt som gör det möjligt att bryta missbruk och finna vägar att leva utan droger.

Preventionsvetenskapen har visat vilken avgörande betydelse samspelet mellan insatser på olika nivåer har, både för förekomst av och för förhindrande av ungdomsmissbruk. I vårt arbete försöker vi få kontakt med ungdomar som använder droger i ett så tidigt skede som möjligt. Vi ser också att familj och nätverk har stor betydelse för ungdomarna och att samarbete med deras närstående är viktigt.

I vårt arbete på Ungdomsteamet Mini Maria ville vi få en mer samlad bild av den ungdomsgrupp vi möter. Vi samlade därför in bakgrundsuppgifter för samtliga ungdomar som sökte mottagningen under 2002. Den bild som framträder, visar att många av de ungdomar som vänder sig till Mini Maria, lever med flera av de faktorer som preventionsvetenskapen lyfter fram som riskfaktorer. Många berättar om separerade föräldrar som har svårt att samarbeta med varandra. Hälften av ungdomarna har minst en förälder med egna missbruksproblem. En majoritet av ungdomarna saknar en fungerande skolgång och hälften av ungdomarna uppger att majoriteten av deras kompisar använder droger. Två tredjedelar av ungdomarna begår brott (utöver ringa narkotikabrott). De flesta ungdomarna uppger att de använder hasch och amfetamin som primära droger. Få ungdomar uppger heroin som primär drog.

Sammanställningen av data har gett oss en tydligare övergripande bild av den ungdomsgrupp vi möter. Samtidigt har ytterligare frågor väckts. Ett område som väckt särskilt många frågor handlar om hur de unga mår psy-

kiskt. Vi önskar, med hjälp av en mer utvecklad kartläggning och bedömning, kunna matcha våra insatser ännu bättre med de ungas behov. Detta har inspirerat till att vi dels på egen hand vidareutvecklar vårt kartläggningsarbete, dels har tagit hjälp av forskare på Psykologiska Institutionen. Forskarna kommer att genomföra en omfattande studie med start under år 2006 om ungdomsgruppen på Ungdomsteamet Mini Maria. I studien ska man bland annat undersöka de ungas psykiska hälsa.

En stor del av arbetet med rapporten har handlat om att byta fokus; från ungdomarna till *relationen* mellan ungdomarna och deras familjer. Vi är vana att inta ungdomsperspektivet och det har varit en utmaning att också närma oss ett föräldraperspektiv, trots att vi under tio års tid arbetat med familjearbete. De intervjuer vi gjort med föräldrar har varit ett viktigt led i att vidga våra perspektiv. Föräldrarnas berättelser om samspel och bemästrande har haft stor betydelse för mottagningens metodutveckling, både när det gäller bemötande av föräldrar och samarbete med föräldrar. I arbetet med att bättre förstå deras berättelser har vi också fyllt på med teoretisk kunskap som vi kunnat koppla till vår dagliga praktiska verksamhet. Fördjupningen i studier av senmodernitet och familjen sedd i ett historiskt perspektiv, har hjälpt oss att förstå den moderna familjens förutsättningar i ljuset av det samhälle vi lever i idag. Med hjälp av ett psykologiskt samspeleperspektiv och inte minst av teorier om bemästrande, har vi närmat oss familjer på vår mottagning med delvis förändrade förhållningssätt. De områden som rör känsla av samhörighet och kompetens, och inte minst dialog, har kommit att bli självklara nyckelord i arbetet med familjer. Vi är övertygade om att det är värt ett försök att bjuda in föräldrar, att prova möjligheten att länka mellan ungdomar och deras närstående och att återskapa en dialog.

Sammantaget har vi lärt oss mycket. Om vi ska framhålla någon del, så är det den i vilken betydelsen av att föra in ett brukarperspektiv, blivit så påtagligt för oss i behandlingsarbetet. Att inhämta kunskap via samtal med människor som vänder eller vänt sig till oss för att konsultera oss i något avseende, kan vara ovärderlig kunskap. Det är desutom ett tacksamt arbete som vi med glädje uppmuntrar andra verksamheter att utföra. Vi menar att verksamhetsbaserade studier, de kan vara små eller mer omfattande, är av betydelse för, till exempel, ungdomsmissbruksvårdens metodutveckling.

Vi författare har gjort en lång resa tillsammans, från första idé till slutrapport. Det vi samlat i denna rapport är på flera sätt inte mer än en sida av vår resedagbok. Våra lärdomar är många fler. Vi har haft förmånen att lägga arbetstid på att fördjupa oss i frågor som handlar om föräldraperspektiv och ungdomsmissbruk varav några går att läsa om här. Vi har försökt utma-

na våra tidigare kunskaper och vi har arbetat i perioder av fram- och motgångar. Vi har många att tacka för den resa vi har gjort. Tack till våra arbetskamrater i teamet som med uthållighet stöttat oss i vardagen. Tack också till våra chefer, FoU i Väst och Länsstyrelsen i Västra Götaland som gjort det möjligt att kunna lägga arbetstid på projektet. Störst tack riktar vi till Er föräldrar som mötte oss och delade med Er av Era erfarenheter. Tack Kristina, Yosef, Bianca och Bengt.

Metodappendix

Kartläggning av ungdomsgruppen

I en tidigare rapport (Hallén-Hemb och Olsson, 2002) har vi beskrivit arbetet med ungdomarna utifrån de individuella samtal som utgör en bas i behandlingsarbetet på Ungdomsteamet Mini Maria. För den som vill veta mer om detta hänvisas till denna rapport (FoU i Väst 2002:3). I denna del kommer vi att fokusera på att ge en beskrivning av de ungdomar mottagningen möter som grupp.

Syftet med att sammanställa fakta om ungdomsgruppen är att få en beskrivning av hur den målgrupp som mottagningen möter, ser ut. I den årliga dokumentation som görs på mottagningen täcks en del frågeområden inte in och ett underliggande syfte har varit att se om nya frågor kan ge nya kunskaper om målgruppen.

Urvalet föll på att samla in data om den ungdomsgrupp som gick på Mini Maria under år 2002. Mottagningen var under år 2002 i kontakt med totalt 143 ungdomar. 24 personer fick enbart information om vår mottagning, och insatsen stannade vid detta. Vår sammanställning innefattar inte dessa ungdomar, eftersom vi inte har tillräcklig information om dem. Alla ungdomar som fått mer än en insats från mottagningen är med i beskrivningen, som därmed omfattar 119 ungdomar. Kontakten med dessa personer kan ha påbörjats före år 2002 och avslutats efter år 2002.

Uppgifterna om missbruk utgår från uppgifter som den unge lämnat till sin behandlare under behandlingskontakten. Via journal/arbetsanteckning och i en kompletterande intervju med ungdomens behandlare har vi fått en bild av hur ungdomen själv berättar om sin familj utifrån missbruk.

Totalt samlade vi in material för över 90 variabler inom sju olika frågeområden varav ett urval kommer att presenteras i denna framställning.

Materialet om ungdomsgruppen samlades in med hjälp av en strukturerad intervju med huvudansvarig behandlare om varje ungdom. Behandlaren hade vid intervjutillfället tillgång till journalmaterial alternativt personaktmaterial som rörde var och en av ungdomarna vi sökte information om. Behandlarna använde under den personliga intervjun både sitt aktmaterial och sin minnesbild för att svara på frågorna. Varje behandlarintervju varade cirka en timma. Det erhållna materialet kodades efter intervjuerna in i databehandlingsprogrammet SPSS för att bearbetas.

Föräldrainservjuer

Fyra kvalitativa halvstrukturerade föräldrainservjuer har genomförts. Val av metod har dels med en önskan om ett utökat brukarperspektiv att göra, dels har den att göra med en kunskapssyn som innebär att lärdom som förvärfvas i samtal och i samspel med ungdomar och föräldrar, är värdefull kunskap. Föräldrarna hade alla haft kontakt med mottagningen under år 2002. Någon av oss hade personligen mött tre av de fyra föräldrarna som intervjuades. Vi beskrev skillnaden i förhållningssätt i rollen som forskare jämfört med rollen som behandlare. Idén med intervjuerna var att lyfta fram ett brukarperspektiv. Syftet var inte att undersöka behandlingsinsatsen utan upplevelsen av att vara förälder under den period i livet då deras söner använde droger. Att intervjuas med ett inifrånperspektiv kan medföra vissa vinster. Med vår kännedom om familjerna har vi möjligen vunnit i förståelse av föräldrarnas berättelser samt i möjligheten att skapa en trygg atmosfär att samtala i.

De fyra föräldrainservjuerna, två mammor och två pappor, har till syfte att illustrera ett föräldraperspektiv på ungdomsmissbruk och ge underlag för reflektioner kring föräldraskap och familjeliv kopplat till frigörelseprocess och bemästrande i vår samtid. Fyra föräldrar har således blivit intervjuade kring teman som handlar om relationer, tillit, regler och bemästrande. Det har blivit fyra berättelser som sträcker sig från tiden då deras söner gick i mellanstadiet till dess att drogmissbruket stod klart för föräldrarna och om tiden efter upptäckten. Intervjuerna syftar till att ge en illustration, en subjektiv beskrivning av hur relationen till sonen kom att förändras i samband med att denne börjat med droger. Då samtliga föräldrar i en öppen fråga valde att berätta om hur det gått för det barn som var anledning till att familjen sökte hjälp, har det skänkt fyra bilder av hur drogmissbruket har kommit att påverka relationen till deras barn på längre sikt. Föräldrarna har i olika grad och i olika konstellationer deltagit i behandlingsarbetet på mottagningen. Ungdomarna har också missbrukat i olika grad.

Genom att intervjuas, ger föräldrarna oss möjlighet att förstå världen ur

deras synvinkel. Steinar Kvale (1997) beskriver den kvalitativa forskningsintervjun som ett samtal i vilket det byggs upp kunskap om ett ämne av gemensamt intresse. Han menar vidare att samtalet är ett gammalt sätt att förvärva kunskap. Naturvetenskapernas positivistiska kunskapssyn, som vann mark vid förra sekelskiftet, och sedan dess varit ledande inom flertalet vetenskaper, har framhållit vikten av att mäta, väga och ha en vetenskap som vilar på fakta. Kvale betonar att berättelser och samtal idag betraktas som väsentliga för att erhålla kunskap om den sociala världen, inklusive vetenskaplig kunskap. Det har handlat om en utveckling under det senaste halvsekle där den positivistiska vetenskapsfilosofin tappat mark. Det har skett en förskjutning från förvärvande av kunskap genom främst yttre observation och experimentell manipulering med undersökningspersoner, till förståelse genom samtal med de människor som ska förstås. Kvale (1997) skriver att intervjuforskning och betoning på samtalet som ett sätt att vinna kunskap är särskilt påtaglig inom senmodern och hermeneutisk filosofi.

Förhoppningen var att nå fem föräldrar, helst både mammor och pappor, som tillsammans med sin tonåring haft kontakt med Ungdomsteamet Mini Maria under år 2002 och sedan cirka två år tillbaka avslutat den kontakten.

Kolleger på mottagningen ombads föreslå föräldrar som skulle bjudas in till intervju. De föreslog föräldrar till i första hand omyndiga ungdomar (37 stycken år 2002), ungdomar som var drogfria vid avslutningen av kontakten med Mini Maria (ca 50 procent är drogfria vid avslutningen av kontakten), samt föräldrar som vid avslutningen tillfrågats om möjligheten att återkomma för en eventuell uppföljning.

Inbjudan skulle vara saklig och kortfattad och innehålla följande:

1. Kort presentation
2. Varför den som läser brevet har fått det
3. Vad vi ber om
4. Hur många intervjuer som planeras
5. Hur intervjuerna går till – var, av vilka, hur lång tid och vilket innehåll intervjun har
6. Hur resultatet skall sammanställas
7. Att det är frivilligt att delta
8. Att den som deltar är anonym
9. Hur det går till om föräldern vill delta
10. Namn, adress, telefon och hur nästa kontakt kommer att ske

Inbjudan skrevs i en ”mamma-” och en ”pappaversion”.

Inbjudan till intervju sändes till föräldrar till tio ungdomar; sju killar och

tre tjejer. Inbjudan skickades till fem mammor och fem pappor, med hopp om att cirka hälften av dem skulle höra av sig för att medverka i en intervju.

Inbjudan till de tio föräldrarna besvarades inom loppet av en dryg vecka av tre mammor och två pappor. Tider bokades via telefon och fyra av dem kom till avtalad intervju. De var samtliga föräldrar till söner. Den femte föräldern erbjöds tre tider men lämnade återbud två gånger och uteblev den tredje tiden.

Provintervju

En kollega på mottagningen tillfrågades och ställde upp på en provintervju, vilket var till stor hjälp som övning. Det ökade säkerheten och flödet i frågorna.

Provintervjun kom att förtydliga svårigheten att försöka göra något slag av ”bedömning” av området relationer, vilket funnits med som en tanke. En idé var att tänka på familjerelationer utifrån begrepp som Minuchin (1999) redogör för avseende gränsfunktioner mellan subsystem i en familj (föräldra-, barn-, syskon-, kön-subsystem). Gränser som kan beskrivas på ett kontinuum från suddiga/insnärjda gränser till tydliga respektive mer frikopplade gränser. En annan idé utgick från att fundera på relationer i en familj utifrån teorier som rör anknytningsmönster (Broberg m.fl. 2004). Det stod efter provintervjun klart att det skulle bli alltför svårt att hålla fast vid den inledande ambitionsnivån för bedömning av olika relationers kvalitet eller typ av anknytning. Däremot lockade provintervjun, i synnerhet när det gäller området om bemästrande, till fördjupning avseende både teori och analys.

Intervjuguide och intervjuschema

Den kvalitativa forskningsintervju vi genomfört är halvstrukturerad. Med det menas att den varken är ett öppet samtal eller ett strängt strukturerat frågeformulär och att den genomförs enligt en intervjuguide som koncentrerar sig till vissa teman och omfattar förslag till frågor.

Intervjuguiden utgår från centrala teman hämtade från de samtal vi haft med människor som vänt sig till Ungdomsteamet Mini Maria. De teman som är utvalda är de som tidigare beskrivits;

1. relationer mellan familjemedlemmar
 - tillit
 - regler
2. bemästrande

”Time-line interview” innebär att frågorna som används utifrån intervjuguiden, ställs utifrån olika tidpunkter i en människas liv. Den första ambitionen

var att dela in de fyra områdena i minst lika många tidpunkter; spädbarnstid, småbarnsår, latensperiod och adolescens. Så småningom avgränsades tidpunkterna till två:

1. mellanstadiet (latens) och
2. tiden för droganvändandet (adolescens)

Alla fyra föräldrarna lade under intervjuerna spontant till en tidpunkt. Utan att frågan ställdes, önskade samtliga föräldrar beskriva sin uppfattning om hur de områden vi intervjuat kring, fungerade ”idag”, alltså vid tiden för intervjun och därmed också efter att deras söner slutat missbruka.

Utifrån fyra teman och två tidpunkter i de ungas liv skapades dels en intervjuguide, dels ett intervjuschema för att fylla i intervjusvaren. Intervjusvaren skrevs ned av en lyssnande kollega som satt avskilt i samma rum som intervjuaren och den intervjuade. Kollegan som skrev anteckningar använde sig av intervjuschemat i A3-format, innehållande frågan samt gott om utrymme för förälderns svar, för kommentar om svaret samt för metakommentarer. En bedömning gjordes att bandinspelning av fyra intervjuer à två timmar skulle rendera alltför omfattande bearbetning av intervjuerna. Intervjuerna genomfördes förmiddagar 10.00-12.00 och utskrift skedde samma eftermiddag och påföljande förmiddag. Utskriften följde intervjuschemat och svaren skrevs ned fråga för fråga, och analyserades senare utifrån varje tema för sig.

De fyra föräldrarnas berättelser bearbetades först utifrån varje tema och därefter med hjälp av att använda olika ”glasögon”. Ett par glasögon stod för det sociologiska perspektivet där utgångspunkten var att titta på berättelserna utifrån den senmoderna familjens dilemman och möjligheter. Nästa par glasögon var de som representerar samspeleperspektivet mellan föräldrarna och ungdomarna och det sista paret glasögon var de som sökte efter mönster som utgick från den modell som skisserar bemästrandets villkor. Parallellt har vi följt en tidslinje från den tid då sönerna gick i mellanstadiet, vilken beskrivs i ljust av det som senare kom att förändra familjernas livsvillkor avsevärt, till tonårstiden då sönerna började använda droger och slutligen tiden som beskriver hur föräldrarna kämpade och i olika grad bemästrade sina svårigheter fram till nutid, tiden för intervjuerna.

Referenser

- Alkoholkommitténs nyhetsblad nr 45, 2005.
- Anderson, H. (1999). *Samtal, språk och möjligheter*. Stockholm: Mareld.
- Andersson, B., Johansson, J. i Whang, P. (red). (2002). *Ungdomspsykologi*. Falun: Natur och Kultur.
- Antonovsky, A. (1991). *Hälsans mysterium*. Köping: Natur och Kultur.
- Andréasson, S. (2003). *Den svenska supen i det nya Europa*. Växjö. SFHI Rapport-nr 2002:11.
- Beck, U. Beck-Gernsheim, E. (2000). *Individualization*. USA: Sage Publications Ltd.
- Blomqvist, J. (2002). *Att sluta med narkotika – med och utan behandling*. FoU-rapport 2002:2.
- Broberg, A., Almqvist, K., Tjus, T. (2003). *Klimisk barnpsykologi*. Falköping: Natur och Kultur.
- Bäck-Wiklund, M., Johansson, T. (2003). *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bäck-Wiklund, M. stenc. (2003). *New trends in the Time Bind*.
- Carter & McGoldrick. (1998). *The expanded Family Life Cycle*. Allyn & Bacon.
- Cederblad, M. (2003). *Från barndom till vuxenliv*. Gothia.
- CAN-rapport. (2004). *Gymnasieelevers drogvanor 2004*. Stockholm.
- Castells, M. (1997). *Informationsåldern*. Göteborg: Daidalos.
- Ferrer-Wreder, L., Koutakis, N., Stattin, H. i Andréasson (red). (2003). *Den svenska supen i det nya Europa*.
- Franséhn, M. (2004). *Den dolda triaden*. Skriftserien. Inst för socialt arbete 2004:1. Grafiska.
- Fries, B. (2004). *RAPPORT 2004 Den nationelle narkotikapolitiska samordnarens årsrapport*. Stockholm.
- Giddens, A. (1995). *Intimitetens omvandling*. Nora: Nya Doxa.
- Giddens, A. (1997). *Modernitet och självidentitet*. Göteborg: Daidalos.

- Grandelius, B. (2004). *Föräldrapraktika*. Smedjebacken, ICA Bokförlag.
- Hallén Hemb, A., Olsson, P. (2002). *Upptäckten av det kvinnliga perspektivet – om unga kvinnor och unga män i missbruksbehandling*. FoU i Väst 2002:3.
- Harris Rich, J. (2001). *Myten om föräldrars makt*. Sfph. Sverige.
- Hydén, M., Hydén, L-C. (2002). *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hwang, P., Erling, A. (2002). *Ungdomspsykologi*. Falun: Natur och kultur.
- Kim Berg, I., De Jong, P. (2004). *Att bygga lösningar*. Smedjebacken, Mareld.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lalander, P., Svensson, B. i Andréasson, S. (red). (2003). *Den svenska supen i det nya Europa*.
- Larsson Sjöberg, K., i Bäck-Wiklund & Johansson. (2003). *Nätverksfamiljen*.
- Minuchin, S. (1999). *Familjer i terapi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Piltz, KG. och Gustavsdottir, K. (1992). *Den osynliga familjen: samarbetspartner eller syndabock*. Uddevalla: Ask & Embla.
- Roman, C., i Bäck-Wiklund & Johansson. (2003). *Nätverksfamiljen*.
- SCB. (2003). Demografiska rapporter 2003:1.1.
- Shazer de, S. (2001). *Spel med skillnad*. Stockholm: Mareld.
- Skårner, A. (2004). *Skilda världar?* Göteborg Nr 2001:5. Skriftserien. Inst för socialt arbete.
- Sommerschild, H. (red). (1999). *Att bemästra*. Sfph, Finland.
- Sundell, K. (2003). *Drog- och riskbeteenden hos Stockholmsungdomar*. FoU-rapport 2003:2, Stockholm.
- Wrangsjö, B. (1995). *Tampas med tonåringar*. Falun: Natur och Kultur.
- White, M., Epston, D. (2000). *Narrativ terapi*. Mareld.

Rapporter från FoU i Väst/GR

- 1:2006 Att ta bort trösklarna till ett självständigt liv. Slutrapport från studien om nyttan och värdet av bostadsanpassningar *Lisbeth Lindahl/Rebecka Arman*
- 9:2005 Katalysatormodellen i brottspreventiv samverkan. Utvärdering av Ung och Trygg i Göteborgs första fas *Torbjörn Forkby/Theresa Larsen*
- 8:2005 Ledarskap och sjukfrånvaro. En jämförande studie av arbetsplatser med hög respektive låg sjukfrånvaro *Ingrid Tollgerdt-Andersson*
- 7:2005 In i hjärtat och upp i huvudet. Om betydelsen av FoU-stipendier vid FoU i Väst/GR *Elisabeth Beijer*
- 6:2005 En förändrad livsvärld. Äldres upplevelser av sin rehabiliteringssituation efter en sjukhusvistelse *Gill Asplin/Lisbeth Lindahl*
- 5:2005 Personligt Ombud. Erfarenheter från arbete med psykiskt funktionshindrade personer i Västra Götaland. En antologi om och av personliga ombud och deras uppdragsgivare/klienter *Red. Lars Rönmark*
- 4:2005 Det möjligas konst. Om ekonomiskt bistånd, utredning och rehabilitering *Red. Peter Dellgran/Socialsekreterare från SDF Biskopsgården*
- 3:2005 Nyttan och värdet av bostadsanpassningar ur olika perspektiv, delrapport 1. En studie gjord i Göteborgs Stad om nyttan och värdet av bostadsanpassningar *Rebecka Arman/Lisbeth Lindahl*
- 2:2005 Hur lagar man ett hjärta? Berättelser om BUP-personalens arbete med brandungdomarna i Göteborg *Cajsa Malmström*
- 1:2005 Att samordna stöd. Om det långsiktiga arbetet i Göteborg efter branden 1998 *Ann-Sofie Magnusson*
- 5:2004 Kidnappad av verkligheten. Om vägar ut ur långvarigt ekonomiskt biståndsmottagande *Lennart Forsberg*
- 4:2004 Att få vara den jag är – trots allt. Om hälso- och sjukvård på ett äldreboende *Anette Hansson Klevner/Maria Karlsson*
- 3:2004 Multiversitetet. Förnyelse av högre utbildning i samverkan med kommuner och universitet *Claes Alexandersson*
- 2:2004 På väg mot en möjliggörandets praktik. Samverkan mellan barn och ungdom i riskzon i Kungsbacka. En slutrapport från utvärderingen av B.U.S. *Torbjörn Forkby*

- 1:2004 Behövs det böcker på äldreboendet? Bibliotekens medier – en resurs inom äldreomsorgen *Lena Frändberg*
- 6:2003 Vad styr patientens väg genom vården? *Reidun Johansson/ Gun Pettersson*
- 5:2003 Bevilja och ta emot hjälp. Om biståndsbedömare och äldre i kommunal äldreomsorg *Monica Nordström/Anna Dunér*
- 4:2003 Samhörighet och plikt. Om anhörigvårdare med icke-svensk bakgrund *Eva Hildeblom*
- 3:2003 En vit julgran och gulliga tapeter på toaletten. Utvärdering av ungdomsteamets förebyggande arbete i Bergsjöskolan, slutrapport *Torbjörn Forkby*
- 2:2003 Att finna sin väg. Socialt arbete i mötet mellan frivilliga och offentliga organisationer *Red. Lars Rönmark*
- 1:2003 Dilemman i biståndsbedömarnas yrkesutövning *Anna Dunér/ Monica Nordström*
- 7:2002 Det är vi och vi är tillsammans. Sju manliga anhörigvårdare berättar *Annika Strandberg*
- 6:2002 Livet på en dagcentral. Om hälsofrämjande arbete och utveckling av stödande miljöer för äldre *Lena Lindell*
- 5:2002 Kvinnligt möte – en kraft på väg ur missbruk. Om erfarenheter från en forsknings- och utvecklingscirkel om stöd till kvinnor med missbruk och deras familjer *Red. Karin Trulsson*
- 4:2002 Att ge vardagsstöd till människor med funktionshinder *Red. Tone Engen/Anette Klippe/Per Skoglund*
- 3:2002 Upptäckten av det kvinnliga perspektivet. Om kvinnor och män i missbruksbehandling *Annika Hallén Hemb/Pia Olsson* (upplagan slut)
- 2:2002 Levande mötesplatser – om att skapa nätverk. Kollegiegranskning i tre projekt inriktade på folkhälsoarbete för äldre *Monica Nordström*
- 1:2002 Utvärderingsverkstäder – stöd för interna utvärderingar *Per-Åke Karlsson*
- 7:2001 Visionen om professionen *Torbjörn Forkby*
- 6:2001 Från kulturkrock till minibyråkrati *Torbjörn Forkby*
- 5:2001 Vad vill anhörigvårdarna i Göteborg? *Ingela Kraft*
- 4:2001 Att möta det man möter. Erfarenheter från Stödcentrum efter brandkatastrofen i Göteborg *Red. Lars Rönmark*
- 3:2001 Hembesök – ett arbetssätt i socialt omsorgsarbete *Monica Nordström/Anna Dunér*
- 2:2001 Kvalitetsutveckling genom erfarenhetsutbyte *Leila Billqvist*
- 1:2001 På natten ringdes jag in. Att lära sig av det oförutsebara i krisgruppernas arbete efter branden på backaplan i oktober 1998 *Tuija Nieminen Kristofersson*

